

Uspostava i ustroj Republike Srpske Krajine 1990.-1991.

Lučić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:308213>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

USPOSTAVA I USTROJ REPUBLIKE SRPSKE KRAJINE 1990-1991.

Diplomski rad

Student

Ivan Lučić

Mentor

dr. sc. Goran Hutinec

ZAGREB, 2018.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	4
2. JUGOSLAVIJA U OSAMDESETIMA.....	8
3. BUĐENJE SRPSKOG NACIONALIZMA.....	12
3.1. MEMORANDUM SANU.....	12
3.2. DEMOGRAFSKA I PROSTORNA OBILJEŽJA SRBA U HRVATSKOJ (1981.-1991.).....	18
3.3. DOLAZAK SLOBODANA MILOŠEVIĆA NA VLAST U SRBIJI	22
3.4. RADIKALIZACIJA SRBA U HRVATSKOJ.....	24
4. XIV. IZVANREDNI PARTIJSKI KONGRES	29
5. VIŠESTRANAČKI IZBORI U HRVATSKOJ 1990.	31
5.1. POLITIČKO OKUPLJANJE SRBA U HRVATSKOJ.....	32
5.2. SDS – PROGRAMSKI CILJEVI STRANKE.....	34
5.3. SDS I IZBORI 1990.....	37
6. ZAJEDNICA OPĆINA SJEVERNE DALMACIJE I LIKE.....	40
7. AMANDMANI NA USTAV SRH I SRPSKI SABOR.....	44
8. PISMO KNINSKIH MILICAJACA	52
9. BALVAN REVOLUCIJA.....	55
10. IZJAŠNJAVANJE O SRPSKOJ AUTONOMIJI	59
11. NAPETOSTI NAKON IZJAŠNJAVANJA.....	62
12. USTAV RH	66
13. FORMIRANJE SRPSKIH AUTONOMNIH OBLASTI U HRVATSKOJ .	69
13.1. USPOSTAVA SAO KRAJINE	69
13.2. SO SLAVONIJA, BARANJA I ZAPADNI SRIJEM	75
13.3. SAO ZAPADNA SLAVONIJA.....	76
14. JNA I JUGOSLAVENSKA KRIZA	80
15. SUKOBI NISKOG INTENZITETA U PRVOJ POLOVICI 1991.....	84

15.1. PAKRAC.....	84
15.2. PLITVICE („KRVAVI USKRS“)	86
15.3. BLOKADA KIJEVA	87
15.4. BOROVO SELO	88
15. 5. ODLUKA O SUVERENOSTI I SAMOSTALNOSTI RH	89
15. 6. NAORUŽAVANJE SRPSKIH POBUNJENIKA OD STRANE JNA .	91
16. AGRESIJA JNA I SRPSKIH POBUNJENIKA NA RH.....	94
17. VLADA SAO KRAJINE	101
17.1. DJELOVANJE VLADE SAO KRAJINE (21.12.1990.-29.5.1991.) ...	101
17.2. OSUP KRAJINE	105
17.3. UNUTARNJI PROBLEMI U SDS-U	107
17.4. DJELOVANJE VLADE SAO KRAJINE (29.5.-19.12.1991.)	110
18. PROGLAŠENJE RSK I VANCEOV PLAN	121
19. ZAKLJUČAK	123
20. BIBLIOGRAFIJA	126

1. UVOD

Raspadom komunističkog sustava u europskim državama 1989-1991. nastale su brojne promjene na političkoj karti Europe. Iako Jugoslavija nije bila dio istočnog bloka, nisu je zaobišle demokratske promjene. Za razliku od zemalja (Čehoslovačka) koje su mirnim putem izvršili razdruživanje i transformaciju političkog, društvenog i gospodarskog sustava, raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) za posljedicu je imao oružane sukobe, odnosno ratove koji unatoč vremenskom odmaku (u historiografskim okvirima relativno kratkom) i dalje opterećuju gotovo sve društvene slojeve novonastalih država.

Jedna od novih država koje su nastale nasilnim raspadom bila je i Republika Hrvatska, koja je izravnu ulogu imala u Domovinskom ratu i ratu u Bosni i Hercegovini. Upravo je Domovinski rat u fokusu ovoga rada, preciznije jedan njegov vrlo važan element, a to je paradržava koja je nastala na području Hrvatske – Republika Srpska Krajina (RSK). Pod tim pojmom se podrazumijeva područje, odnosno dijelovi hrvatskog teritorija koje su od kraja 1991. do 1995. nadzirali srpski pobunjenici uz pomoć Jugoslavenske narodne armije (JNA). Ta je paradržava prestala postojati akcijama Hrvatske vojske (HV) 1995. i mirnom reintegracijom Podunavlja koja je trajala do 1998.

Začetke postojanja RSK je imala u Zajednici općina sjeverne Dalmacije i Like, a kasnije u srpskim autonomnim oblastima koje su proglašavane od strane pobunjenih Srba na području Hrvatske. Proces nastajanja navedenih zajednica i oblasti proveden je jednostrano i nelegalno, a krajem 1991., kada je proglašena RSK, već je trajala i agresija JNA i srpskih pobunjenika na RH. Taj proces proveden je u kontradikciji s Ustavom SFRJ koji je tadašnju Jugoslaviju definirao kao federativnu zajednicu šest ravnopravnih republika. Logično, hrvatsko vodstvo na čelu s Franjom Tuđmanom, prvim hrvatskim predsjednikom, nije davalo nikakav politički niti pravni legitimitet RSK.

Nakon proglašenja neovisnosti, Hrvatska je krajem 1991. i početkom 1992. priznata u granicama koje je imala kao jedna od federativnih jedinica SFRJ. S obzirom na činjenicu kako je međunarodna zajednica smatrala kako su područja pod nadzorom pobunjenika integralni dio hrvatskog teritorija, niti nova jugoslavenska država – Savezna Republika Jugoslavija (SRJ), nije priznala RSK kao samostalnu državu, iako joj je na razne načine pomagala. Na teritoriju samoproglašene RSK, hrvatsko stanovništvo je već prije službenog proglašenja u prosincu 1991., bilo protjerano ili je samovoljno napustilo područje.

U širem smislu, cilj rada je na temelju kronološkog i problemskog izlaganja, prikazati tijek nastanka i način na koji je nastala RSK. Paralelno s time, potrebno je obraditi i proces osamostaljenja Republike Hrvatske (RH), kao i oružanu pobunu Srba na prostoru Hrvatske te agresiju JNA i dijela srpske zajednice. Smatram kako je takav pristup logičan i prikladan jer najbolje prikazuje kontekst nastanka RSK, kao i njen karakter i motive nastanka.

Kada je riječ o vremenskom okviru koji obuhvaća ovaj rad, iz samog naslova je vidljivo kako su u glavnom fokusu 1990. i 1991. godina jer su se tada odvijali ključni događaji potrebni za razumijevanje problematike. No, smatrao sam kako je u što kraćoj mjeri potrebno prikazati i situaciju u SFRJ osamdesetih godina jer prema načelu uzročno-posljedičnih veza, pojedini događaji bitno su pridonijeli razvoju situacije s početka devedesetih. U prvom redu se to odnosi na Memorandum „Srpske akademije nauka i umetnosti“ (SANU) te dolazak Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji. Pojedini povjesničari koji se bave tom tematikom, smatraju kako bi objektivni prikaz raspada SFRJ i stvaranja RH trebao obuhvatiti važnije odluke srbijanskog i vojnog vrha od sredine osamdesetih godina 20. stoljeća, važnije odluke Vlade i Sabora RH, važnije odluke vodstva pobunjenih Srba te napore hrvatskih vlasti za mirnim rješenjem srpskog pitanja u RH.¹

U radu je pod posebnim povećalom političko djelovanje vodstva pobunjenih Srba, odnosno Srpske demokratske stranke (SDS)², njihov odnos s demokratskim putem izabranim hrvatskim vlastima, kao i odnos s čelnicima Srbije. Nastojao sam obraditi sve bitne postupke i političke odluke čelnika pobunjenih Srba, okolnosti i ključne događaje koji su uzrokovali oružanu pobunu srpskog stanovništva u Hrvatskoj, kao i vojnu intervenciju JNA u Hrvatskoj te u konačnici nastanak RSK.

Pritom sam se bavio i vojnim aspektom pobune, kao i djelovanjem JNA na području Hrvatske. S obzirom da je vojno pitanje preopširna tematika, nastojao sam u najosnovnijim crtama prikazati vojna djelovanja i tijek agresije na Hrvatsku. Vojni aspekt je iznimno važan jer prikazuje karakter same problematike te razmjer i ozbiljnost napetosti koje su postojale početkom devedesetih. Prikaz djelovanja JNA koristio sam prvenstveno kao argument tezi da

¹ Ante Nazor, „Kronologija stvaranja suvremene hrvatske države 1990.-1991. (važniji datumi), u: *Nastanak suvremene države Hrvatske i dvadeseta obljetnica njezina utemeljenja: Zbornik radova*, ur: Davorin Rudolf i ostali (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2012.), 98.

² Stranka je nastala u Kninu početkom 1990. pod vodstvom šibenskog psihijatra Jovana Raškovića, u sklopu procesa političkog pluralizma koje je donijela sveopća demokratizacija političkog i javnog života u SFRJ te kao odgovor na novonastale hrvatske stranke s nacionalnim predznakom. Samim nastankom i djelovanjem bavio sam se u nastavku rada.

je jugoslavenska vojska otvoreno stala na stranu pobunjenih Srba, dok je s druge strane onemogućavala organima legitimne hrvatske vlasti uspostavljanje javnog reda i mira na teritoriju koji je sastavni dio RH te dopuštala hrvatskim Srbima da razvijaju vojne snage i ustrojavaju tijela vlasti na području pod svojim nadzorom.

U posljednjem dijelu rada, bavio sam se ustrojem RSK, ali do početka 1992., kako bi izbjegao odskakanje od samog naslova teme. Uostalom, tu tematiku su pojedini povjesničari poput Nikice Barića i Slavena Ružića cjelovito obradili, uključujući i razdoblje do samog kraja RSK 1995.

S obzirom da su temeljna načela historiografije, kao znanosti i struke, objektivnost i nepristranost, u skladu s time, pristupio sam ovom istraživanju i interpretiranju na taj način. Korištenje pojmova poput *agresija* ili *pobuna* odnosi se prvenstveno na pripadnike srpske zajednice u Hrvatskoj i izvan nje te pripadnike JNA koji su nasilnim putem pokušali ostvariti svoje ciljeve i namjere. Isto tako termin *pobunjeni Srbi* ne generalizira ili nameće kolektivnu krivnju cjelokupnoj srpskoj populaciji u Hrvatskoj, već se ono odnosi na sudionike oružane pobune koji nisu htjeli prihvatiti hrvatsku vlast i državnu zajednicu kao svoju. Potrebno je istaknuti kako određeni broj Srba u Hrvatskoj nije sudjelovao u pobuni. U skladu s dosadašnjom historiografskom praksom koristio sam se terminologijom pobunjenih Srba te nisam stavljao pod navodne znakove pojmove koji su vezani za samoproglašenu srpsku paradržavu.

Temeljni izvori za pisanje rada bili su dokumenti institucija pobunjenih Srba i dokumenti JNA koje je prikupio i objedinio Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR) u Zagrebu. Dokumenti su objavljeni u sklopu serije knjiga pod naslovom Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Prva knjiga *Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojskih postrojbi na Republiku Hrvatsku* sadrži dokumente vojne provenijencije, dok druga knjiga *Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.-1991.)* objedinjuje dokumente paradržavnih i političkih ustanova pobunjenih Srba. Dakle, dokumente političkih stranaka, pojedinih tijela poput pravosudnih i upravnih, sjednica Vlade Srpske Autonomne Oblasti Krajine i sl. Riječ je o preslikama izvornih dokumenata koji se čuvaju u arhivu HMDCDR.

U određenoj mjeri koristio sam se i novinskim člancima. Od hrvatskog tiska koristio sam dnevni list *Vjesnik* i politički tjednik *Danas*. Korisne informacije pronašao sam i u beogradskim novinama *Politika* i *Borba*. S obzirom na opsežnost, tisak sam pregledao samo u određenoj mjeri. To se u prvom redu odnosi na neke mjesece u kojima je politička napetost bila na vrhuncu, primjerice ljetni mjeseci 1990. Pritom je tisak korišten kako bi prikazao određenu psihozu koja je vladala u Hrvatskoj, a ne kako bi ga koristio kao pouzdan izvor.

Postoji brojna literatura koja se bavi zbivanjima u RH s početka devedesetih godina pa ću izdvojiti ona ključna koja sam koristio. Od povjesničara koji su se temeljito bavili ovom temom potrebno je izdvojiti Nikicu Barića i njegovo kapitalno djelo *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*. Informacije i razmišljanja iz te knjige korištena su u velikoj mjeri jer je riječ o vrlo iscrpnom dijelu. Nastojao sam proširiti određene spoznaje koje je Barić ustanovio pomoću dokumenata koji u trenutku nastanka njegove knjige nisu bili objavljeni i sređeni. Za praćenje vojnih akcija koristio sam djelo Davora Marijana *Slom Titove armije*. Također, koristilo mi je i njegovo djelo *Hrvatska 1989.-1992. Rađanje države*. Ovdje treba pridodati i pojedine povijesne preglede Hrvatske poput *Hrvatska 1918.-2008*. Ive Goldsteina te *Hrvatska moderna povijest* Dušana Bilandžića. Za pojedine dijelove pomogle su mi knjige *Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine“ 1991.-1995*. Slavena Ružića te *Goli život – socijetalne dimenzije pobunjenih Srba u Hrvatskoj* Ozrena Žuneca.

Koristio sam i neka sjećanja suvremenika koji su pojedine događaje opisivali u obliku memoarskog gradiva. Najvažnije je izdvojiti dnevničke zapise bliskog suradnika Slobodana Miloševića, srbijanskog političara Borisava Jovića (*Poslednji dani SFRJ, izvodi iz dnevnika*). Također, pronašao sam brojne znanstvene članke i radove koji su mi poslužili za pojedine aspekte rada. Potrebno je dodati da sam koristio i dokumentaciju Haškoga suda (ICTY) koja je objavljena na službenim internetskim stranicama. Pritom sam pregledao dokazne materijale u sudskim procesima protiv Milana Babića i Milana Martića u kojima se spominju događanja iz 1991.

2. JUGOSLAVIJA U OSAMDESETIMA

Nakon smrti Josipa Broza Tita (4. svibnja 1980.), Jugoslavija se nalazi na prekretnici te započinje potpuno novo razdoblje u povijesti socijalističke Jugoslavije. Oko njegovog lika se koncentrirala kompletna moć u Jugoslaviji. Iako je partijsko vodstvo na čelu s Brozom desetljećima uspijevalo ublažiti ili odgoditi probleme i izazove s kojima se vlast suočavala, nakon Titove smrti se pokazalo kako vlasti nisu pronašle trajno rješenje za pojedina pitanja.

Potkraj sedamdesetih godina pojavljuju se poremećaji u jugoslavenskom gospodarstvu, a 1980. dugovi Jugoslavije iznose oko 20 milijardi dolara.³ Neraspolaganje devizama i inflacija jugoslavenske novčane valute dinara uzrokovali su nemogućnost otplate dugova. Rast nezaposlenosti, inflacije, inozemni dug, nestanak uvozne robe s tržišta te prekidi u procesu proizvodnje obilježja su gospodarskog sistema Jugoslavije osamdesetih godina. Do izražaja je dolazila nedjelotvornost i pretjerana birokratizacija ekonomskog sustava i državne uprave.⁴ Država je pogođena sve očitijom ekonomskom krizom, koja se iz godine u godinu sve više produbljivala i trajala sve do raspada Jugoslavije.

U međunarodnom pogledu, status Jugoslavije nakon smrti Broza nije sasvim jasno određen. Dugo se vremena Jugoslavija smatrala svojevrsnom tampon zonom u blokovskoj podjeli na Zapad i Istok, stoga je u tom smislu bila važna figura za čiju su se naklonost nadmetala dva suprotstavljena bloka. Da je zapadni blok htio očuvati jugoslavensku državu (koja je ipak u odnosu na ostale zemlje istočnog bloka imala veće slobode i otvorenost) vidljivo je iz niza pregovora s Međunarodnim monetarnim fondom, koji je u razdoblju od 1982. do 1985., omogućio djelomične odgode plaćanja.⁵ Unatoč takvim sporazumima, jugoslavensko gospodarstvo je i dalje obilježeno teretom dužničkog ropstva.⁶ Kako je krajem osamdesetih sve više popuštala napetost između blokova, tako je i uloga Jugoslavije u okvirima međunarodne politike i političkih trendova sve više slabila i gubila značaj.

Ekonomski odnosi unutar Jugoslavije su također bili vrlo napeti i osjetljivi. Razlike između republika bile su vrlo očite u neravnomjernom gospodarskom razvoju. Slovenija i Hrvatska su imale daleko razvijenije gospodarstvo i viši životni standard od npr. Crne Gore,

³Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999.), 715.

⁴Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest* (Zagreb: Novi Liber, 2013.), 395.

⁵Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 720.

⁶Goldstein, *Hrvatska povijest*, 396.

Makedonije, Kosova ili Bosne i Hercegovine.⁷ Rasprave i polemike o načinu sufinanciranja nerazvijenih republika i autonomnih pokrajina bile su sve češće i oštrije. Stoga je uz sveukupnu jugoslavensku gospodarsku krizu, rastao jaz između najrazvijenijih i najmanje razvijenih dijelova federacije.⁸

Sukladno gospodarskim problemima, pojavljuju se i problemi u političkom životu Jugoslavije. Nakon Titove smrti uspostavljeno je kolektivno Predsjedništvo SFRJ, koje se sastojalo od ukupno osam predstavnika (šest predstavnika svake republike te dva predstavnika dviju autonomnih pokrajina). Po načelu rotacije, svake godine na čelnu poziciju Predsjedništva dolazi predstavnik druge republike, odnosno pokrajine.⁹ Takav sustav je trebao osigurati ravnopravnost svih dijelova federacije, odnosno republika i pokrajina. Predsjedništvo je u više navrata pokazalo svoju nedjelotvornost i neučinkovitost. Jedan od takvih primjera je i situacija kada se raspadala Jugoslavija. Slično stanje bilo je i u tijelima saveznih vlasti, koja su zbog različitih interesa republika djelovale sa smanjenom djelotvornošću. Tito, kao ključni faktor ravnoteže i određene stabilnosti, svojim je autoritetom desetljećima mogao nametati rješenja za pojedine probleme i balansirati odnose unutar federacije, ali nakon njegove smrti savezne vlasti se nisu pokazale dovoljno snažnim za očuvanje stabilnosti.

Ustavom iz 1974., republike su dobile znatno širu unutrašnju autonomiju, samim time postaju u velikoj mjeri samostalne i neovisne u najvažnijim pitanjima. Na političkom, ekonomskom i društvenom planu djeluju potpuno samostalno te određuju daljnji razvoj.¹⁰ Takvi konfederalni elementi, smanjili su utjecaj saveznih struktura pa tako Predsjedništvo SFRJ i Savez komunista Jugoslavije (SKJ) u posljednjim godinama Jugoslavije nisu imali konkretna rješenja na sveopću krizu u državi.

Predsjedništvo je 1987. iznijelo prijedlog o promijeni jugoslavenskog Ustava, ali suglasnost o promjenama nije postojala. Interes većine republika i pokrajina je bio sačuvati ovlasti i prava koja su im zajamčena posljednjim Ustavom. Jedina republika koja se zalagala za jačanje saveznih struktura i vlasti bila je Srbija, koja je željela uspostaviti čvršću kontrolu

⁷To ne znači da unutar republika nisu postojale razlike. Npr. u SR Hrvatskoj, pojedine regije poput: Like, Dalmatinske zagore i drugih planinskih krajeva, nisu imale značajniji gospodarski razvoj kao ostatak Hrvatske.

⁸Goldstein, *Hrvatska povijest*, 398.

⁹Goldstein, *Hrvatska povijest*, 525.

¹⁰Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.* (Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga, 2005.), 26.

nad Vojvodinom i Kosovom.¹¹ Centralizaciju i jačanje središnjih vlasti tražila je i Jugoslavenska narodna armija (JNA). Vojska je svoju tvrdi jugoslavensku dogmatsku politiku pravdala tezom kako je tadašnje državno uređenje neučinkovito i nesposobno za djelotvornu obranu u slučaju opasnosti.¹²

U Srbiji je osamdesetih godina sve prisutnije nezadovoljstvo uređenjem Jugoslavije. Kao što je navedeno, Srbiji Ustav iz 1974. nije odgovarao jer je njime izgubila kontrolu nad autonomnim pokrajinama. Nakon smrti Tita, srpski komunisti imali su otvoren prostor za manevar pa uskoro kreće kampanja u svrhu mobilizacije javnog mnijenja kako bi se provela reforma u vidu obnove centralizma. Srbija 1981. pokreće inicijativu za reviziju Ustava u smjeru obnove onoga tipa federalizma kakav je postojao u razdoblju od 1945. do 1971., kada je amandmanima reformirana federacija, a promjene potvrđene i ustavom definirane 1974. Tisak, radijski i televizijski program, znanstveni skupovi iz dana u dan su plasirali u javnost detalje iz političkog, ekonomskog i društvenog života koji su korišteni kao argumenti protiv tadašnjeg tipa federacije. Konfederalni sadržaji i elementi državnog uređenja detektirani su kao glavni uzroci sveukupne krize tadašnje Jugoslavije.¹³

Izrazito snažna antirepublička kampanja vođena u periodu od 1980.-1985. ipak nije ostvarila efekt s izraženijim posljedicama i rezultatima. Prvenstveno iz razloga što je bila upućena iz Srbije. Preciznije, logično je očekivati kako u višenacionalnoj zajednici, takve ideje, upućene od strane najbrojnije i najveće republike, neće prihvatiti ostali narodi unutar federacije. Stoga je vrlo vjerojatno kako su takve tendencije od strane srpskog komunističkog vodstva izazvale određenu sumnjičavost i nepovjerenje kod ostalih republika. Ideje i koncepti o većoj centralizaciji i etatizaciji federacije, koje su promovirali srpski političari i intelektualci, zasigurno su vodstvo ostalih republika podsjećali na stare velikosrpske ideje ili je u najmanju ruku postojao oprez od potencijalnog srpskog primata ili hegemonije u državi.

Prvi pokušaji Srbije da promijeni uređenje federacije, nisu donijeli uspjeh, štoviše, nije se ostvarila niti ideja da se poništi autonomija Vojvodine i Kosova. Do revizije Ustava nije došlo, samostalnost republika sve više jača dok se savezne vlasti sve teže nose s novonastalom situacijom.¹⁴ S druge strane, 1986. godina donosi novi zamah u srpskim političkim i intelektualnim krugovima. Naime, te godine srpski intelektualni krugovi objavljuju

¹¹Ustavom iz 1974., autonomne pokrajine Vojvodina i Kosovo, po pitanju autonomije i pravima praktički su ravnopravne s ostalim republikama.

¹²Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*,31.-32.

¹³Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 736 -739.

¹⁴Isto, 740.

„Memorandum SANU“, što je u svezi i s dolaskom Slobodana Miloševića na čelo Saveza komunista Srbije (SK Srbije). Upravo je tekst Memoranduma u velikoj mjeri utjecao na politiku srpskog vodstva kasnih osamdesetih koja je analogno s porastom nacionalne svijesti (ili u najmanju ruku uviđanja prilike za potpunim suverenitetom) naroda ostalih republika, odredila smjer Jugoslavije k njenom konačnom raspadu.

3. BUĐENJE SRPSKOG NACIONALIZMA

3.1. MEMORANDUM SANU

Nezadovoljstvo uređenjem Jugoslavije bilo je prisutno u krugovima srpskih političkih disidenata, znanstvenika, književnika i umjetnika. Glavne institucije koje su okupljale nezadovoljnike bile su Udruženje književnika Srbije i Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU). Podrška je dolazila i od Srpske pravoslavne crkve (SPC), koja je za vrijeme Titova života dugi niz godina ostajala po strani, a uplitanje u političke odnose onemogućavano je od strane komunista.

U ovim krugovima prevladavalo je mišljenje kako su Srbi zakinuti i oštećeni, što su branili tezama kako su Tito i komunističke elite godinama činile sve kako bi osnažili Jugoslaviju oslabljivanjem Srbije. Predvodnik takvih stajališta bio je srpski politički disident, pisac i akademik Dobrica Ćosić.¹⁵ Zajedno s ostalim srpskim intelektualcima, književnicima, povjesničarima i akademikima SANU, sudjelovao je u izradi studije za raspravu o političkom i gospodarskom stanju u Jugoslaviji. Ta grupacija okupljena je u svibnju 1985. nakon službene inicijative srpskog političkog rukovodstva.¹⁶ Grupa je izradila dokument, odnosno studiju, koja je kasnije prerasla u „Memorandum SANU“. Dokument nije nikada dovršen jer je rad studije prekinut. Naime, u rujnu 1986., radna verzija dokumenta je dospjela u redakciju Večernjih novosti, tada najtiražnijih beogradskih novina.

Memorandum se u javnosti pojavljuje 24.-25. rujna 1986. u izdanju beogradskih Večernjih novosti. Tekst započinje kraćim uvodnim dijelom, koji navodi kako je „*teška kriza zahvatila ne samo politički i privredni sistem već i cjelokupni javni poredak zemlje*“, što bi u konačnici moglo dovesti do raspada Jugoslavije¹⁷. U nastavku teksta slijede dvije glavne

¹⁵Ćosić je do sredine 1960-tih pripadao intelektualnoj i političkoj vrhuški Srbije i Jugoslavije. Nakon smjene Aleksandra Rankovića 1966., jednog od najvažnijih ljudi u partijskim krugovima i osobe smatrane pobornikom srpskog hegemonizma u Jugoslaviji, Ćosić se suprotstavlja vladajućim krugovima. Smatrao je kako su vlasti dali previše prava Albancima na Kosovu s namjerom slabljenja Srbije.

Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 51.

¹⁶Mirko Valentić, *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995: Velikosrpski projekti od ideje do realizacije* (Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010.), 60.

¹⁷Bože Čović, ur., *Izvori velikosrpske agresije* (Zagreb: August Cesarec; Školska knjiga, 1991.), 256.

Tekst memoranduma prenesen iz *Naše teme*, Zagreb, 1989., 33 (1-2), 128-163.

sastavnice memoranduma: *Kriza jugoslavenske privrede i društva te Položaj Srbije i srpskog naroda*.¹⁸

U prvom dijelu autori iznose kritiku nositelja vlasti, čiji su promašeni ekonomski i politički koncepti proteklih desetljeća uzrokovali sveopću krizu u državi. Politički sustav je okarakteriziran kao proturječan, nefunkcionalan i skup, a ekonomski sistem može poslužiti kao školski primjer neefikasnosti.¹⁹ Vidljivo je kako autori pokazuju simpatije prema etatističkom, odnosno centralističkom modelu uređenja političko-društvenih odnosa. To se jasno očituje kroz kritiku samoupravnog socijalizma:

*„Samoupravljanje nije zauzdalo politički voluntarizam. Razlog je jednostavan: ono je nametnuto voljom političkih vođa, za koje ne predstavlja nikakvu teškoću da mu povećaju ili smanje područje uticaja ili da unutar njega ostvare kontrolu...Ono realno ne postoji na globalnom društvenom nivou, a nikad nije izgrađeno kao celovit demokratski sistem, niti su iz takvog stanja izvučene konsekvence. Zbog toga je samoupravljanje ulepšavajući princip, a ne podloga društva. Sistem je u celini nekonzistentan.“*²⁰

Paralelno s ekonomskim i političkim problemima, jugoslavensko društvo suočeno je i s moralnom krizom, čiji su uzroci detektirani u napuštanju i skretanju od izvorne socijalističke ideologije, kao i nedostatku demokratskih principa i načela u javnom diskursu.²¹ Iako autori prvi dio memoranduma tematski koncipiraju kao „jugoslavenski“, u nekim dijelovima se očituje analitika koja nije oslobođena razmišljanja iz perspektive Srbije i srpskih interesa. Primjerice, kada se govori o decentralizaciji, između redaka se upućuje kritika Hrvatskoj i Sloveniji koje su inzistirale na konceptu samoupravljanja:

„Decentralizacija, prvobitno zamišljena kao oslobođenje privrede od birokratskih snaga, izrodila se u dezintegraciju po teritoriji i po privrednim granama. Stvoreno je osam privrednih područja sa nacionalnim ekonomijama kao ideološkom podlogom. Jedinstveno jugoslovensko tržište bilo je time razbijeno. Republike i pokrajine su sve više zaokruživale svoje privrede. Na ovu „republikanizaciju“ privrede nadovezala se atomizacija postojećih

¹⁸Isto.

¹⁹Čović, *Izvori*, 266.

²⁰Isto, 264.

²¹Isto, 272-273.

*preduzeća... Tako su dva vida dezintegracije odvukla privredu na antiistorijske puteve razvoja. Jednoj privredi se ništa gore ne može dogoditi.*²²

Drugi primjer takvog pristupa vidljiv je kroz kritičko promišljanje o Ustavu iz 1974. godine kada su republikama i pokrajinama proširena prava.²³ Iako je Jugoslavija službeno i dalje država s federativnim uređenjem, uočavaju se konfederalni elementi. Naime, Ustav je smanjio ovlasti savezne vlasti, a republike u brojnim elementima djeluju samostalno u gospodarskom, političkom i društvenom djelovanju. Republike su tako poprimile obrise nacionalnih i suverenih država, a od savezne države ostali su još Tito i JNA. Razumljivo je kako Srbi nisu bili zadovoljni s ovakvim razvojem situacije, stoga su ubrzo nakon novog Ustava tražili reviziju istoga. Već 1981., nakon nemira Albanaca na Kosovu, srbijansko rukovodstvo pokreće inicijativu za ograničenje autonomija pokrajina. Na 18. sjednici Centralnog komiteta (CK) SK Srbije 24.-26. prosinca otvoren je put prema reviziji Ustava.²⁴ Glavni argumenti su bili kako je Ustav razjedinio Srbiju te da jedino ona u Jugoslaviji nije ostvarila povijesno pravo na nacionalnu državu u jugoslavenskoj federaciji, što su ostvarile sve druge republike.²⁵

Drugi dio Memorandum *Položaj Srbije i srpskog naroda* osvrće se na položaj Srbije i srpskog stanovništva u Jugoslaviji i to na način kojim se želi dokazati kako je njihov položaj u Jugoslaviji oduvijek bio nepovoljan. Autori memoranduma navode kako su Hrvatska i Slovenija utemeljile političku i ekonomsku dominaciju, kojom ostvaruju svoje nacionalne programe i ekonomske aspiracije. U obrani teze pisci memoranduma vješto manipuliraju povijesnim činjenicama kako bi dokazali podređenost Srba i dominaciju ostalih naroda Jugoslavije. Takav pristup analizi i problematici može se očekivati kada je riječ o političkom diskursu, no kada je riječ o instituciji takvog tipa on definitivno ne može biti opravdan.

Dvije su tipične optužbe, odnosno teze koje autori postavljaju. Prva se odnosi na ekonomsku eksploataciju Srbije, a druga o genocidnosti Srba u Drugom svjetskom ratu. „*Ekonomska podređenost Srbije ne da se u potpunosti shvatiti bez njenog politički inferiornog položaja koji je odredio i sve odnose.*“²⁶ Pitanje ekonomske i političke podređenosti Srbije, autori brane argumentima o odlučujućem utjecaju hrvatskih i slovenskih komunista u

²²Isto, 258.

²³ Čović, *Izvori*, 264-265.

²⁴ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 730-733.

²⁵ Isto, 675.

²⁶ Čović, *Izvori*, 282.

političkim i ekonomskim pitanjima poslijeratne Jugoslavije.²⁷ Hrvatska i Slovenija su tako formirale trajnu koaliciju s planskom protusrpskom politikom.

No neki srpski ekonomisti se nisu složili s tezama o pretjeranom ekonomskom iskorištavanju Srbije. Primjerice, Ljubomir Madžar, tadašnji redovni profesor Ekonomskog instituta u Beogradu, prilikom osvrta na memorandumske ocjene, Srbiju svrstava na srednju poziciju jugoslavenske ekonomije:

„Srbija je gotovo u svemu, i to trajno, bila na nivou jugoslavenskog proseka. Ona sigurno, prema kriterijima koji su relevantni za Jugoslaviju, nije bila nerazvijena, a jasno je da nije bila nešto mnogo ni razvijena, premda je u službenoj klasifikaciji vođena kao takva... Pored toga kao najveća republika, Srbija nije mogla – u očito relevantno relativnom smislu – niti mnogo da dobije niti mnogo da izgubi po osnovu raznih redistributivnih tokova koji su je spajali sa drugim republikama... Uzroke traumatizacije Srbije ne treba tražiti u objektivnim karakteristikama njenog ekonomskog i demografskog položaja, nego u defektima političkog sistema i, posebno, u intenzivnoj i ne mnogo obzirnoj upotrebi nagomilanih nezadovoljstava.“²⁸

Druga teza kojom se imputira protusrpska politika je teza o Srbima kao najbrojnijim žrtvama dvaju svjetskih ratova, koji su okarakterizirani kao nacija koja je „u dva posljednja svjetska rata izgubila 2,5 miliona sunarodnika“.²⁹ Neosporna je povijesna činjenica o stradavanju velikog broja Srba tijekom oba rata, no frizirano brojanje žrtava i pretjerivanje s brojkama, ne priliči akademskom karakteru jedne takve ozbiljne i ugledne znanstvene institucije. Ako je za vjerovati podacima relevantnih stručnjaka za tu tematiku, ukupni broj stradalih Srba u Drugom svjetskom ratu varira oko 500 000 žrtava³⁰. U tom slučaju, nameće se zaključak kako je riječ o svjesnoj manipulaciji koja je otvorila prostor za kasnije formuliranje i propagiranje teze o genocidnim radnjama nad Srbima.

Autori se osvrću i na stanje srpskog naroda izvan Uže Srbije gdje se u prvom redu analizira problematika Srba na Kosovu. Kosovo naseljeno većinskim albanskim i manjinskim srpskim i crnogorskim stanovništvom, postalo je žarište zbivanja u proljeće 1981. kada su

²⁷O odnosu komunista prema Srbiji, više u Ljubomir Antić, *Velikosrpski nacionalni programi: Ishodišta i posljedice* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2007.), 227-228.

²⁸Antić, *Velikosrpski nacionalni program*, 224.

Tekst prenesen iz Ljubomir Madžar, „Ko koga eksploatiše“, *Srpska strana rata*, 232.

²⁹Čović, *Izvori*, 287.

³⁰Antić, *Velikosrpski nacionalni program*, 224. prema Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989. i Bogoljub Kočović, *Žrtve drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, London, 1985.

izbili nemiri Albanaca koji su zahtijevali da pokrajina dobije status republike.³¹ Nakon što su JNA i milicija ugušili revolt kosovskih Albanaca, kosovski Srbi i Crnogorci tražili su zaštitu od albanskih pritisaka, što je kasnije poslužilo za daljnje postupke srpskog vodstva u promoviranju teza o ugroženosti Srba u Jugoslaviji. U Memorandumu je prikaz stanja Srba na Kosovu okarakteriziran kao „fizički, politički, pravni i kulturni genocid nad srpskim stanovništvom Kosova i Metohije“.³²

U nastavku teksta o Kosovu, u isti kontekst se stavlja i položaj Srba u Hrvatskoj.³³ Dalje se iznose statističke brojke koje potvrđuju negativni demografski trend smanjenja srpskog stanovništva u razdoblju 1948.-1981. U prvom poslijeratnom popisu 1948. u Hrvatskoj je 543 795 Srba (14,48%), a u vrijeme popisa 1981. broj Srba smanjen je na 531 502 (11,5%).³⁴ Pisci Memoranduma ovakav su trend objašnjavali kao posljedicu diskriminacije srpske populacije u Hrvatskoj, no pritom, svjesno ili nesvjesno, nisu vodili računa o činjenici kako se ne mali broj Srba u Hrvatskoj, nakon 1960-tih, izjašnjavao po nacionalisti kao „Jugoslaven“.³⁵

Takva pojava može se objasniti kao mogućnost stjecanja materijalne i političke koristi, ali i promijeni političkog uvjerenja. Primjerice, pri zapošljavanju u središnjoj državnoj upravi koja je morala voditi računa o nacionalnoj zastupljenosti, diplomatskoj službi te osobito u kadrovskoj strukturi JNA. Toj tezi u prilog ide i popis stanovništva iz 1991., kada je broj Srba porastao, a smanjio se broj Jugoslavena. Tada je Srba u Hrvatskoj bilo 581 663, odnosno 12,2 %.³⁶

Ne smiju se zapostaviti ni drugi faktori koji su utjecali na usporeniji rast broja Srba u Hrvatskoj, odnosno negativnog demografskog trenda. Prvenstveno određeni modernizacijski procesi koji su zahvaćali cijeli svijet, a ne samo jugoslavensko društvo (urbanizacija, metropolitanizacija, industrijalizacija). Primjerice, migracija manjinskih naroda iz pojedinih republike u zemlje njihovih nacionalnih matica, čiju su pokretljivost uočili i demografski stručnjaci prije pisanja Memoranduma.³⁷ Kao što su bili uobičajene migracije Hrvata s

³¹ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 408.

³² Čović, *Izvori*, 288.

³³ Isti, 290-292.

³⁴ Isti, 290.

³⁵ Stjepan Šterc, Nenad Pokos, „Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske“ *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 2 (1993), br. 2-3: 309.

³⁶ „Statistički ljetopis 2009.“, Državni zavod za statistiku, pristup ostvaren 10.12.2017., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2009/PDF/05-bind.pdf

³⁷ Valentić, *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995*, 63.

područja Bosne i Hercegovine prema Hrvatskoj³⁸, tako su i Srbi iz Hrvatske odlazili na prostor Vojvodine i Uže Srbije.

Kada je riječ o migracijama Srba unutar granica Hrvatske, zanimljiv je podatak kako su Srbi u većini slučajeva migrirali u krajeve u kojima je već bilo ili je postajalo većinsko srpsko stanovništvo. To se jasno vidi iz promjene u etničkoj strukturi nekih gradova.³⁹ Ovakve trendove u jednom dijelu potvrđuju i autori Memoranduma: „*Lika, Kordun i Banija ostali su najnerazvijenija područja u Hrvatskoj, što je silno podstaklo emigraciju Srba u Srbiju, kao i seobe u druge krajeve Hrvatske...*“, no u nastavku navode sljedeće: „...*gde su Srbi, kao došljačka, manjinska i društveno inferiorna grupa, veoma podložni asimilaciji.*“⁴⁰

Ova teza ne stoji kada se sagleda činjenica kako su Srbi migrirali u gradove u kojima je već postojala znatna srpska populacija, kao primjerice u gradovima koji su navedeni u bilješkama, stoga je irelevantno i promašeno govoriti o njihovoj podređenosti u tim krajevima koji su u kasnijim godinama bili ishodišta srpskih nezadovoljstava. S druge strane, autori Memoranduma su propustili činjenicu kako je paralelno sa smanjivanjem srpske populacije u Hrvatskoj, opadao broj Hrvata u Vojvodini. U Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, Hrvata je 1971. bilo 145 000 (7,8%), a 1981. 110 000 (5,4%).⁴¹ To se također može pripisati trendu migracija stanovništva prema republikama maticama.

U nastavku teksta je zaključeno kako hrvatske vlasti zatiru i potiskuju nacionalni i kulturni identitet srpskog naroda u Hrvatskoj: „*Uostalom, i inače je srpski narod u Hrvatskoj izložen rafiniranoj i delotvornoj asimilacionoj politici. Sastavni deo te politike je zabrana svih srpskih udruženja i kulturnih ustanova u Hrvatskoj, koja su imala bogatu tradiciju iz vremena Austro-Ugarske i međuratne Jugoslavije, zatim nametanje službenog jezika koji nosi ime drugog naroda (hrvatski) oličavajući time nacionalnu neravnopravnost.*“⁴² Pri tome se zaboravlja da su komunističke vlasti u Hrvatskoj bile netrpeljive prema svakom obliku hrvatskog nacionalizma, kao i da je ukidanje srpskih kulturnih institucija u Hrvatskoj bilo praćeno i gušenjem institucija s hrvatskim nacionalnim predznakom, npr. Matica hrvatska.

³⁸Smanjenje s 23,9% ukupnog stanovništva BIH u 1948. na 17,3% 1991., unatoč velikom prirodnom prirastu kojeg su imali bosansko-hercegovački Hrvati (između 1948.-1981. njihov broj je porastao s 614 000 na 758 000, usprkos snažnoj emigraciji).

Goldstein, *Hrvatska povijest*, 403.

³⁹Knin (1880.: 58 % Hrvati, 42 % Srbi, 1953.: 57% Hrvati, 37% Srbi, 1981. 11% Hrvati, 89% Srbi), slični primjeri su i Obrovac, Petrinja, Benkovac...

Goldstein, *Hrvatska povijest*, 403.

⁴⁰Čović, *Izvori*, 290.

⁴¹ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 403.

⁴²Čović, *Izvori*, 290.

Kada autori Memoranduma govore o asimilaciji srpskog stanovništva u Hrvatskoj, u pravu su u jednom dijelu. Naime, poznato je kako jugoslavenski komunisti (kao i komunisti općenito) nisu pridavali značaj naciji kao pozitivnoj činjenici, osim u slučajevima revolucionarne mobilizacije. Kako se politikom unitarističkog jugoslavenstva sustavno potiskivalo postojeće nacionalne identitete, broj mješovitih brakova je rastao. Zato je nacionalni identitet gubio značaj u svakodnevnom životu i međuljudskim odnosima. No, nije bila riječ o asimilaciji u Hrvate, već najčešće o prihvaćanju nadnacionalnog jugoslavenskog identiteta. Teza o društvenoj inferiornosti Srba nije utemeljena kada se uzme u obzir činjenica da su Srbi u nekim društvenim sferama čak i pretjecali Hrvate.⁴³

Iako Memorandum nije klasični nacionalni program, niti je uključivao određene nacionalističke i ekskluzivističke stavove, iznimno je važan zbog toga što je uvelike odredio daljnji tijek jugoslavenskih odnosa. Njime su postojeće ekonomsko stanje i problemi, kao i demografske promjene i politički život Jugoslavije, definirani i interpretirani kao planska protusrpska politika. Memorandum je poslužio kao nacrt, odnosno smjernica, srbijanskim političarima za iduće korake i poteze.

3.2. DEMOGRAFSKA I PROSTORNA OBILJEŽJA SRBA U HRVATSKOJ (1981.-1991.)

Prema popisu stanovništva iz 1981., u SR Hrvatskoj živjelo je ukupno 4 601 469 stanovnika. Hrvata je bilo 3 454 661 (75,1%), a od manjinske populacije najbrojniji su Srbi, kojih je bilo 531 502 (11,5%).⁴⁴ U 11 općina, Srbi su imali apsolutnu većinu. Od općina na prostoru Like, tri su bile nastanjene s većinskom srpskom populacijom (Donji Lapac (91%), Gračac (72,3%) i Titova Korenica⁴⁵ (69,2%)). Na Kordunu su to bile općine Vojnić (88,6%) te Vrginmost⁴⁶ (71,4%), a tri su bile na prostoru Banije⁴⁷ (Dvor (80,9%), Glina (56,7%) i

⁴³ Antić, *Velikosrpski nacionalni program*, 230.

⁴⁴ „Statistički ljetopis 2009.“, Državni zavod za statistiku, pristup ostvaren 10.12.2017., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2009/PDF/05-bind.pdf

⁴⁵ Danas Korenica.

⁴⁶ Današnja općina Gvozd.

⁴⁷ Banovina.

Kostajnica⁴⁸ (55,5%). Na području Dalmacije, srpsko stanovništvo je imalo većinu u tri općine (Knin (78,9%), Obrovac (60,1%) i Benkovac (53%)).⁴⁹

Postojale su i brojne općine u kojima su Srbi imali udio koji je prelazio ukupni udio u stanovništvu SR Hrvatske. U Daruvaru (30,3%) i Pakracu (38,4%) su Srbi imali relativnu većinu. I sljedeće općine imale su značajni postotak srpskog stanovništva: Beli Manastir (24,1%), Drniš (20,1%), Gospić (29,7%), Grubišno polje (28,9%), Karlovac (23,2%), Nova Gradiška (18,4%), Novska (21,2%), Ogulin (32,9%), Orahovica (20,6%), Osijek (18%), Otočac (29,8%), Petrinja (37,6%), Podravska Slatina⁵⁰ (33,1%), Sisak (18,4%), Slavonska Požega⁵¹ (13,4 %), Slunj (29,5%), Vinkovci (13,4%), Virovitica (15,4%), Vrbovsko (31,1%), Vukovar (31%).⁵²

Kada navedene podatke usporedimo s statističkim podacima popisa iz 1991., vidljivo je kako nije bilo većih promjena. Prema posljednjem jugoslavenskom popisu, u SR Hrvatskoj živjelo je 4 784 265 stanovnika, od toga 3 736 356 Hrvata i 581 663 Srba. Povećanje broja Hrvata i Srba može se objasniti činjenicom da se na popisu 1991., osjetno manji broj stanovnika izjasnio Jugoslavenima. Naime, 1981. godine se 379 057 stanovnika izjasnilo Jugoslavenima (8,2%), dok je taj broj 1991. značajno smanjen na 106 041 (2,2%).⁵³ Iz toga se može zaključiti kako su politička zbivanja krajem osamdesetih i početkom devedesetih, uvelike utjecala na nacionalno opredjeljenje stanovništva SR Hrvatske. Zbog toga što je prirodna promjena stanovništva na području SR Hrvatske imala tendenciju konstantnog smanjivanja, povećanje broja stanovnika je teško opravdati većom reprodukcijom u razdoblju 1981.-1991.⁵⁴

Upravo će navedene općine i područja u kojima su Srbi imali apsolutnu ili relativnu većinu, odnosno područja gdje je udio srpskog stanovništva prelazio udio u ukupnog broja srpske populacije na razini SR Hrvatske, biti ishodišne točke za pokretanje pobunjeničkih

⁴⁸ Danas Hrvatska Kostajnica.

⁴⁹ „*Nacionalni sastav stanovništva Jugoslavije*“, knjiga 1., Savezni zavod za statistiku, pristup 10.12.2017. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1981/Pdf/G19814001.pdf>

⁵⁰ Danas Slatina.

⁵¹ Danas Požega.

⁵² „*Nacionalni sastav stanovništva Jugoslavije*“, knjiga 1., Savezni zavod za statistiku, pristup 10.12.2017. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1981/Pdf/G19814001.pdf>

⁵³ Isto.

⁵⁴ U razdoblju 1955.-1990., demografska obilježja Jugoslavije obilježena su opadanjem stope nataliteta te povećanjem stope mortaliteta. Tako je 1955. stopa prirodnog prirasta, odnosno prirodne promjene, iznosila 11,6‰, 1990. 1,7‰.

AlicaWertheimer- Baletić, Razvoj stanovništva Hrvatske – reprodukcijske odrednice“ „*Časopis za ekonomsku teoriju i praksu* 21 (2003), br.2: 33.

akcija početkom devedesetih godina. Iako su u najvećim hrvatskim gradovima Srbi bili manjina, interesantno je kako je u apsolutnim brojevima, u njima, živjelo više Srba nego u pojedinim općinama sa srpskom većinom. Npr. u Zagrebu je, prema popisu iz 1991., živjelo gotovo 50 000 Srba, u Osijeku 33 146 i sl.⁵⁵ Neki povjesničari su smatrali kako će upravo ta činjenica igrati veliku ulogu o budućnosti Srba u Hrvatskoj te da će se glavna riječ voditi u većim hrvatskim gradovima.⁵⁶ Očito je kako su tijekom pobune, vodeći srpski političari na prostoru SAO Krajine, odnosno RSK, zanemarili Srbe u većim gradovima pod nadzorom hrvatskih vlasti.

Kada je riječ o prostornom kretanju srpskog stanovništva u SR Hrvatskoj, može se zaključiti kako su migracije i iseljavanja Srba iz pojedinih dijelova Hrvatske motivirana tadašnjim socioekonomskim i općim demografskim procesima, a ne planskom protusrpskom politikom, kako je navedeno u Memorandumu SANU ili kako su to tvrdili srpski političari u Hrvatskoj i čelnici iz Srbije. Tijekom sedamdesetih i osamdesetih iz nerazvijenijih gradova i općina Hrvatske iseljavali su se i Hrvati i Srbi. Potaknuti ekonomskim faktorima i općenitim procesima poput urbanizacije, Hrvati i Srbi migriraju u veće urbane centre i inozemstvo. Također, Srbi sele u Srbiju, kao što su Hrvati iz BIH ili Vojvodine selili na prostor Hrvatske.⁵⁷ Istodobno u Hrvatsku dolaze i Srbi iz BIH, uglavnom kao radna snaga.

Demografsko obilježje slabo razvijenih općina s većinskim srpskim stanovništvom je i niska stopa nataliteta, što je osim procesa deagrarizacije i urbanizacije, jedan od važnih faktora opadanja broja stanovništva. Treba naglasiti kako je broj iseljenih Hrvata iz općina koje su imale natpolovičnu srpsku većinu, veći od broja iseljenih Srba iz istih općina.⁵⁸ Primjerice, od 1971. do 1991. u općini Gračac broj Hrvata se smanjio za 50,2%, Srba za 19,6 %. Još veći gubitak hrvatskog stanovništva bilježi općina Donji Lapac, gdje je broj Hrvata pao za 57,5%, a Srba za 16%. U općini Knin broj Hrvata je pao za 32,3%, a broj Srba za samo 6,5%.⁵⁹ Slična situacija je i u drugim gradovima poput Benkovca, Obrovca i Petrinje.

⁵⁵ „Statistički ljetopis 2009.“, Državni zavod za statistiku, pristup ostvaren 10.12.2017., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2009/PDF/05-bind.pdf

⁵⁶ Drago Rokсандić, *Srbi u Hrvatskoj: od 15. stoljeća do naših dana* (Zagreb: Vjesnik, 1991.), 153.

⁵⁷ U čitavoj Srbiji, prema popisu 1981., živjelo je 219.358 osoba rođenih u Hrvatskoj, a u Hrvatskoj su, isto tako prema popisu 1981., živjele 86.902 rođene u Srbiji. Prema popisu 1981. u užoj Srbiji živjelo je 119.717 osoba rođenih u Hrvatskoj, a u Hrvatskoj 38.181 osoba rođena u užoj Srbiji; u Vojvodini su živjele 97.353 osobe rođene u Hrvatskoj, a u Hrvatskoj 38.929 osoba rođenih u Vojvodini.

Andelko Akrap, Demografski kontekst raspada SFR Jugoslavije, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 3 (2008), br. 5: 46.

⁵⁸ Isti.

⁵⁹ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji: 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Školska knjiga, 2006.) 543.

te gradovima zapadne Slavonije.⁶⁰ Na tragu toga, procjene srpskih akademika u Memorandumu, u kojem se navode razmišljanja o ugroženosti Srba i njihovom prisilnom migriranju, ne odgovaraju stvarnom stanju.

U Memorandumu se često spominje negativni odnos i stav komunističkog vodstva prema Srbima, no teško se može kazati kako je komunistički sustav preferirao pojedine narode ili namjerno vodio politiku nacionalne podobnosti. U prilog takvim tvrdnjama zasigurno ne ide i činjenica kako je, prema nekim pokazateljima, svaki šesti Srbin bio član Saveza komunista Jugoslavije (prema podacima za 1981.), a u Savezu komunista Hrvatske (podatci za 1984.), Srbi su činili udio u članstvu od 23%.⁶¹ Prema tome, Srbi su osamdesetih godina u SKH bili zastupljeni dvostruko više nego što je postotak njihovog udjela u ukupnom broju stanovnika Hrvatske.⁶²

I neki drugi podatci ne potvrđuju teze o obespravljenosti Srba u Hrvatskoj. Naime, prema popisu stanovništva 1981., Hrvati u općini Benkovac čine nešto više od 40% stanovništva, a prema podacima iz 1990., u istoj općini, u tijelima općinskih vlasti, pravosuđu, školstvu i gospodarskim poduzećima čine tek 12,6% djelatnika tih ustanova. Primjerice, u benkovačkoj srednjoj školi od 115 djelatnika njih 13 su Hrvati.

Slično stanje je i u općini Obrovac u kojem je živjelo nešto više od 30% Hrvata. Prema podacima iz 1990., u gospodarskim poduzećima zaposleno je 18% Hrvata, a u općinskoj upravi i drugim javnim službama 21% Hrvata. Ostali zaposlenici u gospodarstvu, upravnim i javnim službama općine Obrovac bili su velikom većinom srpske nacionalnosti.⁶³

Sličan primjer je i Petrinja, u kojoj je u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata došlo do razvoja prehrambene industrije i drugih djelatnosti. Kako je to zahtijevalo novu radnu snagu, započinje migracija stanovništva iz okolnih ruralnih krajeva. To su bili uglavnom Srbi pa se postupno mijenjao nacionalni sastav Petrinje.⁶⁴ Promjene etničke strukture stanovništva u korelaciji su s etničkom strukturom petrinjskih rukovodilaca. Primjerice, u mesnoj industriji

⁶⁰ Ivan Crkvenčić, Zlatko Pepeonik, Zapadna Slavonija – razvoj narodnog sastava, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 2 (1993.). br. 2-3: 357.

⁶¹ Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 520-521.

⁶² Rokсандić, *Srbi u Hrvatskoj*, 155-157.

⁶³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 41.

⁶⁴ Tako su Hrvati 1948 činili 82,3%, a Srbi 14% stanovništva toga grada. Godine 1991. postotak Hrvata u Petrinji smanjio je na 40,9%, dok Srbi s 45,1% postaju najbrojnija nacionalna skupina u tom gradu. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 42.

„Gavrilović“, na vodećim pozicijama nalazili su se većinom Srbi. Slično je bilo i u ostalim petrinjskim poduzećima.⁶⁵

3.3. DOLAZAK SLOBODANA MILOŠEVIĆA NA VLAST U SRBIJI

Početak 1986. u Srbiji su održani izbori za najviša državna i partijska tijela, a kandidati za najviše dužnosti bili su Ivan Stambolić i Slobodan Milošević, njegov politički štićenik. Stambolić je bio dotadašnji predsjednik CK SK Srbije, a te godine je preuzeo funkciju predsjednika Predsjedništva SR Srbije. Na mjesto predsjednika CK SKS predložio je Miloševića, široj javnosti nepoznatog partijskog čelnika Beograda. Pojedini članovi SK Srbije, oštro su se protivili Miloševićevom izboru, smatrajući njegov izbor štetnim za partiju. Upozoravali su partijske drugove na Miloševićeve loše osobine, političku krutost i nasilnički karakter.⁶⁶ Unatoč prijedorima i polemikama koje su prijetile prekidanju sjednice, u Miloševićevu obranu stali su stariji partijski članovi. Tako je Nikola Ljubičić, član Predsjedništva SFRJ i bivši savezni sekretar za obranu izjavio kako se: „*Slobodan angažovao u borbi protiv nacionalizma, protiv liberalizma i protiv svih oblika kontrarevolucije.*“⁶⁷ Milošević je dobio većinu glasova i u siječnju 1986. postao predsjednik CK SK Srbije.

Jedno od gorućih pitanja Jugoslavije osamdesetih godina bila je uzavrela situacija na Kosovu. U toj jugoslavenskom autonomnoj pokrajini Albanci, koji su bili većinsko stanovništvo, tražili su državnost Kosova. S druge strane, srpsko i crnogorsko stanovništvo na Kosovu, organiziralo je masovna okupljanja na kojima su upozoravali na ugroženost od Albanaca. Ohrabreni potporom državnih institucija Srbije, prosvjednici su dodatno pojačavali pritiske na pokrajinsku vlast.

24. travnja 1987. Slobodan Milošević posjećuje Kosovo Polje gdje se trebao sastati s lokalnim stanovništvom srpske nacionalnosti. Tijekom njegova razgovora sa Srbima i lokalnim komunističkim dužnosnicima, više tisuća Srba okupilo se ispred zgrade Doma kulture, gdje se trebala održati sjednica čelništva pokrajinske Partije. Okupljena masa počela je bacati kamenje te je došlo do sukoba s ondašnjom milicijom. Iz mase su se mogli čuti povici poput: „*Hoćemo slobodu*“ te „*Biju nas, recite im da prestanu*“.⁶⁸ Na scenu tada stupa

⁶⁵ Jadranka Čačić-Kumpes, Ivica Nejašmić, Promjene etničke strukture Petrinje: demografski i sociološki aspekti, *Migracijske i etničke teme* 7 (1991.), br. 2: 141.

⁶⁶Dušan Viro, *Slobodan Milošević: Anatomija zločina* (Zagreb: Profil International, 2007.), 22.

⁶⁷Isto.

⁶⁸Isti, 35.

Milošević koji je pozvao demonstrante na mir i poručio: „*Nitko ne sme da vas bije! Nitko više neće da vas bije*“, dok se masa smirila uz ovacije: „*Slobo, slobodo!*“.⁶⁹

U zgradi Doma kulture stotine Srba ispričalo je kako im susjedi Albanci siluju kćeri, ubijaju muževe, pale usjeve i slično. Radnici srpske nacionalnosti žalili su se na diskriminaciju i izbacivanje s posla. Milošević je pažljivo slušao njihova izlaganja te potpuno zanemarivao upadice čelnika kosovske partije Azema Vllasija, koji mu je diskretno šaptao: „*To su laži.*“⁷⁰ Nakon izlaganja koja su potrajala do jutra idućeg dana, Milošević je okupljenima rekao:

„*Drugovi treba da ostanete ovdje. Ovo je vaša zemlja, vaše kuće, vaše njive, vaše uspomene...Treba da ostanete ovde radi vaših predaka i potomaka...Ali ja vam ne predlaže da ostajući trpite i podnosite stanje kojim niste zadovoljni...Treba ga mijenjati, zajedno sa svim progresivnim ljudima ovde, u Srbiji i Jugoslaviji. Povratak Srba i Crnogoraca je prcoes. Ne možemo doneti dekret i na silu vratiti ljude tamo gde ne žele da budu. Ali možemo pokrenuti političku kampanju stvaranja materijalnih, ekonomskih, radnih i kulturnih uslova da se oni koji su zbog nezadovoljstva i nepravde otišli, vrate natrag.*“⁷¹

Nakon Miloševićeva posjeta Kosovu, Srbiju trese val nacionalizma. Milošević je proglašen zaštitnik srpstva i srpskog naroda. Rečenicom: „*Nitko ne sme da vas bije*“ srpski mediji gradili su sliku moćnog zaštitnika Srba. Iako se Milošević u javnim istupima protivio nacionalizmu, uz pomoć medija uspio je raznim manipulacijama podizati tenzije. Beogradski listovi *Politika* i *Politika ekspres* počinju objavljivati senzacionalističke tekstove o strahotama Srba na Kosovu. Istim metodama koristila se i beogradska televizija koja je kao i novinski tisak uzrokovala širenje mržnje i odbojnost prema Albancima.⁷²

Ovakva događanja izazvala su rascjep u državnom vrhu Srbije te se Milošević okreće protiv dotadašnjeg političkog mentora Ivana Stambolića i Dragiše Pavlovića, koji je u to vrijeme bio čelnik beogradskih komunista. Pavlović je oštro kritizirao Miloševića i njegovu politiku prema Kosovu. Smatrao je da takva politika jača srpski nacionalizam, stoga je Milošević odlučio sazvati 8. sjednicu CK SK Srbije na kojoj je Dragiša Pavlović smijenjen s dužnosti člana Predsjedništva CK SK Srbije.⁷³ U prosincu 1987. i Stambolić je razriješen

⁶⁹Isti, 36.

⁷⁰FlorenceHartmann, *Milošević: Dijagonala luđakaprev*. HvalenkaCarrara d'Angely (Rijeka: Adamić, 2002.), 34.

⁷¹Viro, *Anatomija zločina*, 36.

⁷²Isti, 37.

⁷³Davor Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.: rađanje države*(Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.), 85.

dužnosti predsjednika Predsjedništva SR Srbije, što je označilo kraj njegovog političkog života.⁷⁴

Krajem 1987. Milošević uspijeva ukloniti gotovo sve protivnike u državnom i partijskom vrhu Srbije te, nizom poteza uspostavlja jednoulje u Srbiji. Organizirao je „antibirokratsku revoluciju“ u kojoj su masovnim mitinzima srušena nepouzdana partijska vodstva, najprije autonomne pokrajine Vojvodine (listopad 1988.) i republike Crne Gore (siječanj 1989.), te na kraju pokrajine Kosovo (veljača 1989.).⁷⁵

3.4. RADIKALIZACIJA SRBA U HRVATSKOJ

Prikljanjanje dijela Srba u Hrvatskoj Miloševićevoj politici započelo je početkom 1989. godine. U Kninu je 28. veljače 1989. održan miting na kojem je okupljeno srpsko stanovništvo izrazilo neslaganje sa stavovima Hrvatske i Slovenije koje su, prema razmišljanjima okupljene mase, pomagale albansko stanovništvo na Kosovu protiv srbijanskih vlasti. Povod je bila odluka Saveza sindikata Hrvatske da se pomogne rudarima albanske nacionalnosti koji su štrajkali u rudniku Stari Trg na Kosovu, kao i podrška slovenskih građana koji su 27. veljače održali miting solidarnosti s Albancima zbog uvođenja izvanrednog stanja na Kosovu.⁷⁶

Miting je okupio nekoliko tisuća ljudi, a organizirao ga je srpski aktivist Jovan Opačić.⁷⁷ Inženjer Dragan Bursać iz Tvornice vijaka Knin (TVIK), pomogao je oko organizacije skupa, stoga je i veliki broj radnike te tvornice bio na mitingu.⁷⁸ Dotad nepoznati Opačić izazvao je buru među općinskim čelnicima, optuživši SKJ za prikrivanje genocida nad srpskim stanovništvom na Kosovu.⁷⁹

Uskoro su kninske općinske strukture došle do zaključka kako Opačićeve tvrdnje na mitingu podsjećaju na razmišljanja pisaca Memoranduma SANU.⁸⁰ Miting je naišao na osude i hrvatskog tiska, tako jedan novinar zaključuje: *“Potomci bivših graničara izveli su svoju prvu vježbu na vjerojatnom putu svoga događanja. Dali će ona biti nastavljena i proširena na*

⁷⁴Viro, *Anatomija zločina*, 47.

⁷⁵Viro, *Anatomija zločina*, 50.-64.

⁷⁶Marijan, *Rađanje države*, 143.

⁷⁷Ozren Žunec, *Goli život: socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*, sv. 1. (Zagreb: Demetra, 2007.), 258.

⁷⁸Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 42.

⁷⁹Marijan, *Rađanje države*, 144.

⁸⁰Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 43

*cijelu Hrvatsku, sigurno je, neće ovisiti samo o Hrvatskoj.*⁸¹ Opačić je kasnije izjavio kako je na okupljenu masu indirektno utjecalo pisanje beogradskih medija, kao i politički odnosi u Srbiji nakon dolaska Miloševića na vlast.⁸²

Na istom mitingu govorio je i Simo Dubajić koji je upozorio na loš položaj Srba u Hrvatskoj uzrokovanim Ustavom 1974. U nastavku govora upozorio je okupljene da „*vode računa o tome da smo mi pravna država i da nećemo dozvoliti ni ovdje u Kninu, da se netko u Zagrebu poigrava s našom svijesti*“.⁸³ Dubajić se kasnije deklarirao kao srpski nacionalist te je jednom prilikom izjavio kako su Srbi u Hrvatskoj ugroženi „*genocidom asimilacije, adaptacije i prisilne migracije u pravcu Srbije*“.⁸⁴

Dubajićev istup nije prošao neopaženo, stoga je sekretar SKH Dragutin Dimitrović za zagrebački tjednik *Danas* izjavio kako takvo raspoloženje može izazvati destabilizaciju, ukoliko se na srpski nacionalizam bude odgovaralo hrvatskim nacionalizmom.⁸⁵ Očito je kako je krivnja za bujanje srpskih nacionalnih osjećaja ravnomjerno podijeljena s hrvatskim nacionalizmom. U prvim mjesecima 1989. evidentirano je ukupno 904 prekršaja zbog nacionalizma, od toga 636 s pozicije hrvatskog te 205 s pozicije srpskog nacionalizma⁸⁶ Tadašnje hrvatsko republičko rukovodstvo nije na vrijeme prepoznalo ozbiljnost porasta srpskog nacionalizma koji je naposljetku rezultirao otvorenom pobunom.

U Šibeniku je 24. ožujka 1989. tamošnji Okružni sud pokrenuo istražni postupak protiv Sime Dubajića. To je bio povod da Društvo za očuvanje historijske istine srpskog jezika ćirilice i odbranu Kosova „Sava“ iz Stare Pazove zatraži organiziranje skupa 1. travnja 1989. u Kninu.⁸⁷ Do okupljanja nije došlo jer je zahtjev odbijen, no srpski nacionalisti prilikom su dočekali početkom srpnja kada je održana posebna proslava šeststote obljetnice Kosovske bitke.

⁸¹Milan Jajčinović, „Vježbe iz događanja naroda“, *Danas*, 7.3.1989., 20.

⁸²Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 43.

⁸³Davor Marijan, „Događanja naroda“ u Kninu 1989. godine – Slom jugoslavenske ustavne konstrukcije u Hrvatskoj“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (2016.), br. 58: 444.

⁸⁴Isti, 449.

⁸⁵Jelena Lovrić, Kome smeta Hrvatska (intervju s Dragutinom Dimitrovićem), *Danas*, 28.3.1989., 11.

⁸⁶Marijan, *Radanje države*, 148.

⁸⁷Marijan, „Događanja naroda“, 449-450.

Uoči proslave, Jovan Opačić je 8. srpnja u selu Kistanje osnovao Srpsko kulturno društvo „Zora“.⁸⁸ Osnivanju su prisustvovali Jovan Opačić, srpski pisac Jovan Radulović, kao predstavnik Udruženja književnika Srbije i monah Atanasije Jevtić.⁸⁹ Osnivači su smatrali kako je potrebno zaustaviti jake trendove asimiliranja srpskog naroda toga područja koje dovodi do gubitka srpskog identiteta.⁹⁰ No bilo je jasno kako cilj okupljanja nije bio samo kulturne prirode, već je i politika bitno utjecala na sam skup. To potvrđuje i Drago Kovačević, kasnije gradonačelnik Knina i član Vlade RSK:

„...na inicijativu iz Beograda, u Kistanjama, osnovano je kulturno društvo Zora, za koje s obzirom na osnivače i na pregrijanu, incidentnu atmosferu u kojoj se događala osnivačka skupština moglo pretpostaviti da se neće pretjerano baviti kulturnim pitanjima.“⁹¹

Idućeg dana održana je proslava u dalmatinskom Kosovu, pokraj crkve Lazarica, na kojoj je Opačić održao govor o ugroženosti Srba i potrebi odricanja komunizma i jugoslavenstva te okretanju prema pravoslavlju i demokraciji.⁹² Skup je okupio više desetaka tisuća ljudi.⁹³ Iako je bilo riječ o služenoj proslavi na kojoj su trebali prisustvovati predstavnici republičkih vlasti iz Zagreba, proslava je poslužila isključivo kao sredstvo za nacionalnu homogenizaciju srpskog stanovništva toga područja.⁹⁴ Na skupu se skandiralo Slobodanu Miloševiću, a izvikivale su se parole poput: „Ovo je Srbija“, „Ne damo, te zemljo Obilića, ne damo te bez krvoprolića“, „Živjela jedinstvena Srbija“, „Dalmacija da ti nije Knina, ne bi znala da imaš Srbina“, „Hoćemo ćirilicu“ i sl., dok su pojedinci nosili četnička obilježja.⁹⁵

Iako su dotad uglavnom pasivno promatrale Miloševićevo djelovanje, hrvatske vlasti su nakon zbivanja na proslavi reagirale. 20. srpnja 1990. je Društveno – političko vijeće Sabora SR Hrvatske osudilo nacionalizam koji se mogao uočiti na proslavi te zaključilo kako se ono ne smije tolerirati.⁹⁶ Istup Jovana Opačića se nije svidio hrvatskim komunistima pa je on u konačnici, zbog ometanja održavanja javnog skupa, osuđen na 90 dana zatvora.⁹⁷ Uhićenje je poslužilo pristašama Miloševićevog pokreta za još jedan o dokaz o navodnoj

⁸⁸Marijan, *Rađanje države*, 146.

⁸⁹Marijan, „*Događanja naroda*“, 455-456.

⁹⁰Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 46.

⁹¹Drago Kovačević, *Kavez – Krajina u dogovorenome ratu*(Beograd: SDF, 2003.) 25.

⁹²Marijan, *Rađanje države*, 146.

⁹³Kovačević, *Kavez – Krajina u dogovorenome ratu*, 26.

⁹⁴Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 44.

⁹⁵Žunec, *Goli život*, 258.

⁹⁶Marijan, „*Događanja naroda*“, 465.

⁹⁷Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 47.

ugroženosti i ugnjetavanju Srba u Hrvatskoj, iako je Opačić oslobođen optužbi za kaznena djela izazivanja nacionalne mržnje i razdora te povrede ugleda SFRJ.⁹⁸

Uskoro je započela propaganda srpskih medija pa je tako beogradski tisak pisao o prijetnjama i strahu u Kninu, ugroženosti Srba na tom području. Tako se, primjerice, pisalo o tome kako tamošnji Srbi ne mogu gledati prijenose utakmice beogradskog nogometnog kluba Crvene Zvezde jer se namjerno isključuje struja.⁹⁹ Navode se i primjeri uništavanja poljoprivrednih površina i gospodarskih objekata u vlasništvu srpskog stanovništva na području sjeverne Dalmacije, kao i njihove ugroženosti na području Slavonije, zbog čega su brojni Srbi prisiljeni na iseljavanje.¹⁰⁰ Istovremeno, započinje uspoređivanje sa stanjem Srba na Kosovu pa su tako i Hrvati, uz Albance na području Kosova, uključeni u neprijatelje srpskog naroda.

Drago Kovačević navodi kako su se toga ljeta 1989. na dalmatinskoj obali mogli uočiti grafiti o ugroženosti Hrvatske te potrebi njezine obrane, kao i natpisi s ustaškim konotacijama. Istovremeno, navodi i fizičke napade na turiste iz Srbije.¹⁰¹ Takvih incidenata je zasigurno i bilo, no može se pretpostaviti kako je riječ o izoliranim slučajevima. Nema sumnje da je većina tih incidenata posljedica zbivanja s proslave početkom srpnja. Naime, u srpnju 1989., u Hrvatskoj je prije kninske proslave zabilježeno 15 javnih istupa, kombinirano s pozicije hrvatskog i srpskog nacionalizma. Nakon proslave, taj broj je porastao na 21 istup s hrvatske i 14 istupa sa srpske strane, dok je broj prekršajno prijavljenih sudionika u istupima bio 43 s hrvatske te 76 prijavljenih sa srpske pozicije.¹⁰²

Osim medija, u propagandi o ugroženosti Srba u Hrvatskoj, sudjelovali su i kulturni djelatnici iz Srbije, koji su tijekom 1989. održavali skupove na području Like i sjeverne Dalmacije.¹⁰³ U rujnu 1989., u Beogradu je održan sastanak, na kojem su prisustvovali Jovan Opačić i Simo Dubajić, kao predstavnici Srba iz Hrvatske te Dobrica Ćosić, Antonije Isaković i Vuk Drašković, a na kojem se razmatrao prijedlog o osnivanju Srpske autonomne oblasti u Hrvatskoj.¹⁰⁴ Prema tome, može se ustvrditi kako su hrvatski Srbi imali organizacijsku potporu u Beogradu.

⁹⁸Marijan, *Rađanje države*, 149.

⁹⁹Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 48.

¹⁰⁰Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 49.

¹⁰¹Kovačević, *Kavez – Krajina u dogovorenome ratu*, 26.

¹⁰²Marijan, *Rađanje države*, 149.

¹⁰³Žunec, *Goli život*, 259.

¹⁰⁴Isti.

Na jednom skupu Udruženja književnika Srbije, Dobrica Ćosić je izjednačio uhićenje Jovana Opačića s položajem Srba u Hrvatskoj te se zapitao:

„Zar je srpska sudbina u Hrvatskoj u ratu – genocid, a u socijalističkom miru – diskriminacija i asimilacija? Zar je i za Hrvate koji sebe smatraju komunistima i demokratima srpski jezik i ćirilica isto što i za ustaše?“¹⁰⁵

U prosincu 1989., Jovan Opačić je prisustvovao skupštini Udruženja književnika Srbije u Beogradu, a tom prilikom je dobio savjet od Dobriše Ćosića kako bi političko okupljanje Srba u Hrvatskoj trebao predvoditi Jovan Rašković, šibenski psihijatar.¹⁰⁶

¹⁰⁵Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 48.

¹⁰⁶Isti, 51.

4. XIV. IZVANREDNI PARTIJSKI KONGRES

Savez komunista Jugoslavije od sredine osamdesetih razdirali su sukobi i nepremostive razlike između republičkih komunističkih saveza. Zagovornici unitarističko-centralizirane federacije koji su tražili veće ovlasti središnje vlasti, s jedne strane, te branitelji decentralizirane federacije s elementima konfederalizma, koje je jamčio Ustav iz 1974., s druge strane, doveli su do otvorenog sukoba među jugoslavenskim komunistima. Ekonomski i socijalni problemi dodatno su opterećivali već oslabljenu središnju vlast koja je na prijelazu u devedesete potpuno izgubila konce koji su povezivali jugoslavenske republike.

Nakon antibirokratske revolucije u Srbiji te Miloševićeve politike represije i getoizacije Kosova, slovenski komunisti prednjačili su u suprotstavljanju politici Slobodana Miloševića. Slovenci su odlučno stali u obranu ljudskih i nacionalnih prava kosovskih Albanaca, ponajviše u strahu da i sami ne budu izloženi represiji savezne vojske. Naime, početkom 1989. Slovenci su Srbiju i JNA optuživali za promoviranje srpskog hegemonizma i politike unitarizma, a intervencija represivnih aparata na Kosovu u ožujku iste godine definitivno je odvojila SK Slovenije od ostatka SKJ. U takvim uvjetima, kosovski Srbi, prema nalogu Miloševića, odlučili su organizirati „miting istine“ u Ljubljani 1. prosinca 1989., a po povratku su planirali održati isti i u Zagrebu. Međutim, Slovenci su zabranili njihov dolazak u Ljubljanu, na što je Srbija odgovorila uvođenjem ekonomskih sankcija Sloveniji. Povodom uvođenja sankcija, Milošević u proglasu Socijalističkog saveza Srbije poručuje kako: „...nijedan građanin Srbije neće moliti Slovence da ostanu u Jugoslaviji.“¹⁰⁷

Iako se iz takve rečenice može protumačiti ideja da se Slovenija u određenim političkim okolnostima amputira iz Jugoslavije, čime se otvara prostor i drugim republikama za odvajanje, Milošević još nije pomišljao na takve ustupke. Svojim najbližim suradnicima iznosi strategiju kojom će pokušati zaustaviti širenje slovenskih ideja na druge republike.¹⁰⁸ Nakon višemjesečne kampanje i pritisaka, Milošević uspijeva sazvati izvanredni XIV. Kongres SKJ. Na kongresu je želio nametnuti odluke o ukidanju autonomije republičkih

¹⁰⁷ Viro, *Anatomija zločina*, 97.

¹⁰⁸ Milošević je tada svojim suradnicima kazao: „Glavna bitka treba da se odigra na 14. Kongresu, da se sačuva integritet SKJ i demokratski centralizam...Cilj nam je da Slovenci ostanu sami, da im se ne priključe Hrvatska i Makedonija te eventualno BIH. Barjak će da nose predstavnici JNA, a mi ćemo da ih podržavamo. Mi ne smemo da budemo na čelu jer bi to moglo da bude odbojno za Hrvate i Makedonce. Armija prihvata takvu ulogu.“ Hartmann, *Dijagonala luđaka*, 79.

Saveza komunista i tako obnoviti centralističku strukturu, koja bi obnovila državni centralizam. Računao je na to da onaj tko vlada SKJ, vlada i Jugoslavijom.¹⁰⁹

Kongres, na kojem je Milošević pokušao preuzeti kontrolu nad SKJ, održan je u Beogradu od 20. do 22. siječnja 1990. Milošević je na kongresu mogao računati na sigurnu potporu delegata iz Srbije, Crne Gore i delegata JNA, kao i na velik broj delegata Vojvodine, Kosova te Srba iz Hrvatske i BIH. Cilj je bio potpuno izolirati slovenske komuniste, međutim, plan se nije ostvario. Kongres su napustili delegati SK Slovenije, a takvom scenariju pridružili su se i delegati SK Hrvatske, predvođeni Ivicom Račanom, koji je nedugo prije toga preuzeo vodstvo SKH.¹¹⁰ Takav slijed događaja doveo je do raspada SKJ. U skladu s promjenama u istočnoeuropskim zemljama i padom komunističkog sustava te uvođenjem demokratskog sustava, do kraja 1990. u svim jugoslavenskim republikama održani su prvi višestranački izbori.

¹⁰⁹ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 766.

¹¹⁰ Zdenko Radelić i ostali, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Školska knjiga, 2006.), 91.

5. VIŠESTRANAČKI IZBORI U HRVATSKOJ 1990.

Sukladno s društvenim i političkim promjenama u istočnoeuropskim zemljama, potkraj 1988. i početkom 1989. u Hrvatskoj i Sloveniji pojavljuju se inicijative za osnivanje opozicijskih stranaka. Prekid 14. izvanrednog kongresa SKJ najavio je političke promjene u Jugoslaviji te kraj dugogodišnje komunističke vladavine. Krajem 1989. čelništvo hrvatskih komunista priznaje pravo na slobodno stranačko organiziranje hrvatskih građana. I vladajuća stranka morala je prihvatiti nove političke trendove te napraviti određeni zaokret prema demokratizaciji. U sklopu toga, SKH mijenja naziv u Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena (SKH-SDP).¹¹¹

Ovakav rasplet podijelio je komuniste u Hrvatskoj. Naime, nisu svi članovi vodeće stranke podržavali postupke hrvatskog vodstva. Među članovima srpske nacionalnosti postojao je stav kako vodstvo hrvatskih komunista nije smjelo napustiti izvanredni kongres SKJ.¹¹² S druge strane, Srbi u Hrvatskoj nisu imali vjere u novonastale hrvatske nekomunističke stranke.¹¹³ Iako su na izborima 1990. Srbi u većini glasovali za SKH-SDP, tijekom 1990/1991. će veliki broj srpskih komunista i simpatizera prijeći u velikosrpski tabor.

Od novonastalih hrvatskih nekomunističkih stranaka, za potrebe rada, najvažnije i najrelevantnije je izdvojiti Hrvatsku demokratsku zajednicu (HDZ).¹¹⁴ Stranka je osnovana u Zagrebu, u lipnju 1989., a za predsjednika izabran je Franjo Tuđman, bivši general JNA, povjesničar i kasnije hrvatski politički disident. U tom razdoblju HDZ se zalagao za odlučnu afirmaciju hrvatskog suvereniteta, kao i za preustroj Jugoslavije u konfederativnu zajednicu prema načelima AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Na prvom općem saboru HDZ-a u Zagrebu, 24. veljače 1990., Tuđman je izjavio kako: „... njegova stranka neće biti revanšistička i da se od nikoga neće tražiti polaganje računa zbog prošlosti.“¹¹⁵ Slična razmišljanja Tuđman je ponavljao tijekom cijele kampanje i priprema za višestranačke izbore u travnju i svibnju 1990.¹¹⁶ Na skup iz veljače 1990., Tuđman je pozvao i predstavnike novostvorene Srpske demokratske stranke, koja će biti u središtu pažnje u nastavku rada. Čelnik stranke, Jovan Rašković, odbio je poziv u pismu iz 20. veljače, u kojem svoj nedolazak opravdava

¹¹¹ Isti, 92.

¹¹² Milan Jajčinović, „Tragična mogućnost izbora“, *Danas* (Zagreb), 6.2.1990., 17.-19.

¹¹³ Jasna Babić, „Upotreba straha“, *Danas* (Zagreb), 13.2.1990. 10.-11.

¹¹⁴ Više o ostalim novostvorenim strankama u Goldstein, *Hrvatska povijest*, 414-415.

¹¹⁵ Z. Daskalović, S. Tomašević, S. Španović, J. Sinković, „Tuđman uvjeren u pobjedu“, *Vjesnik* (Zagreb), 25.2.1990. 1-3.

¹¹⁶ Marinko Čulić, „Jamčim revanšizma neće biti“, *Danas* (Zagreb), 1.5.1990., 12.-15.

„moralnim razlozima“ te osnivačke skupštine HDZ-a opisuje kao: „...*histerično kazalište srbofobije... koja podsjeća na atmosferu minhenskim pivnica.*“¹¹⁷

Nacionalno obojani program HDZ i populističke izjave stranačkog vrha, nisu naišle na odobravanje dijela hrvatskih novinara (pogotovo onih lijevog političkog spektra), koji su Tuđmana smatrali političkim „pandanom“ Slobodana Miloševića, a djelovanje HDZ-a mješavinom: „...*nacionalnog ekskluzivizma i nacionalističkog populizma.*“¹¹⁸ Masovno zastupljene hrvatske zastave s povijesnim hrvatskim grbom, pokrenuli su lavinu kritika sa srpske strane.

Glavni urednik beogradskog časopisa *Duga*, Ilija Rapaić, u jednom članku zaključuje kako se od izjava čelnika HDZ-a ledila krv u žilama preživjelog srpskog naroda u Hrvatskoj. Slična stajališta imali su i ostali novinari navedenog časopisa, koji su krajem osamdesetih svjesno pisali huškačke članke, u kojima su evocirali uspomene na ustaške zločine nad Srbima. Rapaić, u istom članku zaključuje kako je takvo pisanje opravdano jer se tako željela probuditi savjest hrvatskih komunista na vlasti i upozoriti na „*ustaški*“ karakter HDZ-a.¹¹⁹

5.1. POLITIČKO OKUPLJANJE SRBA U HRVATSKOJ

Nedugo nakon ustavnih amandmana na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske kojima je osigurana demokratizacija političkog života SR Hrvatske¹²⁰, u Kninu se 17. veljače 1990. osniva Srpska demokratska stranka (SDS). Stranku osniva šibenski psihijatar Jovan Rašković, ujedno i prvi predsjednik stranke, koji je među Srbima uživao veliki ugled.¹²¹ Na osnivačkom skupu prisustvovalo je više od 7 000 ljudi.¹²² Osim uobičajenih skandiranja Slobodanu Miloševiću, skup je popraćen srpskom ikonografijom, poznatom s ranijih masovnih skupova. Istovremeno su usvojeni i programski ciljevi SDS-a, kao i rezolucija o Kosovu.¹²³ Pritom treba imati na umu, kako se programske smjernice i odrednice

¹¹⁷ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 3.

¹¹⁸ Jelena Lovrić, „Između dvije vatre“, *Danas* (Zagreb), 6.3.1990., 14.-15.

¹¹⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 52-53., prema Ilija Rapaić, „Tako je govorila Hrvatska“, *Duga* (Beograd), 3.-16. 3. 1990, 7.

¹²⁰ Davor Pauković, ur. „*Uspon i pad "Republike Srpske krajine"* : dokumentarni kronološki prikaz nastanka i propasti paradržave (Zagreb: Centar za politološka istraživanja, 2005.), 19.

¹²¹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 211.

¹²² Domagoj Knežević, „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora“, *Časopis za suvremenu povijest* 43 (2011), br. 1: 9.

¹²³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 55.

proklamiraju prvenstveno u kontekstu Hrvatske u jugoslavenskom okviru. O SDS-u, kao najvećoj i najznačajnijoj srpskoj stranci u Hrvatskoj, bit će više u riječi u nastavku rada.

Srpska demokratska stranka nije bila jedina stranka s tendencijom okupljanja Srba koji su živjeli na hrvatskom području. Nekoliko dana prije osnivanja SDS-a u Kninu, 11. veljače se u Vojniću osniva Jugoslavenska samostalna demokratska stranka (JSDS) pod vodstvom povjesničara Mile Dakića.¹²⁴ Ravnatelj Spomen parka „Petrova gora“, Mile Dakić, postao je predsjednik te stranke, dok su novinar Vukašin Zorić i inženjer Mirko Zorić, obnašali funkcije generalnog sekretara i podsekretara. Stranka se pozivala na tekovine partizanskog pokreta, a u suštini se radilo o stranci koja je zastupala jedinstvenu, federalnu i demokratsku Jugoslaviju.¹²⁵

U hrvatskim političkim okvirima stranka je bila i više nego marginalna. Hrvatski novinari zaključili su kako je riječ o stranci razočaranih komunista srpske nacionalnosti koji su slom partije doživjeli i kao slom osobnih ideala.¹²⁶ Stranka je nakon loših rezultata na višestranačkih izbora prešla u sastav SDS-a, a njezin predsjednik Mile Dakić sudjelovao je u organizaciji pobune Srba u Hrvatskoj. Kad je riječ o djelovanju stranke, može se istaknuti tužba Russellovom sudu za ratne zločine, u kojoj se hrvatsko vodstvo optužuje za pripremu genocida nad srpskim stanovništvom u Hrvatskoj.¹²⁷

U Petrinji je 25. kolovoza 1990. osnovana Socijalistička partija Hrvatske – Partija jugoslavenske orijentacije (SPH-PJO). Stranku je osnovao Borislav Mikelić, direktor poduzeća „Gavrilović“, dugogodišnji dužnosnik SKH, a jedno vrijeme i predsjednik Skupštine općine Petrinja i zastupnik u Saboru SR Hrvatske te poslije i predsjednik Vlade RSK. Stranka je osnovana kao posljedica Mikelićevog neslaganja s politikom SKH-SDP. Tajnik stranke bio je Goran Babić, književnik iz Zagreba.¹²⁸

Stranka je ocijenjena kao partija osnovana s namjerom da Srbe, razočarane komuniste koji nisu zadovoljni politikom SKH-SDP, usmjeri u Petrinju, a ne u Knin.¹²⁹ Mikelićev uzor bio je Slobodan Milošević, što je i priznao u jednom intervjuu za beogradske novine sredinom 1995., kada je izjavio kako je njegova stranka osnovana kao inačica Miloševićeve

¹²⁴ Marijan, *Rađanje države*, 288.

¹²⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 56.

¹²⁶ Željko Krušelj, „Ni jastrebovi ni golubovi“, *Danas* (Zagreb), br. 421, 13.3.1990., 18.-20.

¹²⁷ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.-1991.)*, Zagreb, Slavonski Brod 2007., dok. br. 39.

¹²⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 56.

¹²⁹ Marinko Čulić, „Tko su vođe Srba“, *Danas* (Zagreb), 6.11.1990., 10.-11.

Socijalističke partije Srbije.¹³⁰ Naklonjenost prvom čovjeku Srbije omogućila je Mikeliću da 1994. postane predsjednik Vlade RSK jer je na tu funkciju došao upravo zahvaljujući direktivi Slobodana Miloševića.¹³¹

Potrebno je spomenuti i Srpsko kulturno društvo (SKD) „Zora“, osnovano 8. srpnja 1989. u Kistanjama kraj Knina kao uvod u proslavu povodom 600. obljetnice bitke na Kosovu polju. Osnivanju su prisustvovali Jovan Opačić, srpski pisac Jovan Radulović, kao predstavnik Udruženja književnika Srbije i monah Atanasije Jevtić.¹³²

U Zagrebu je 10. veljače 1990. obnovljeno djelovanje SKD „Prosvjeta“, ukinuto sedamdesetih godina. Predsjednik je postao Dušan Starević iz Benkovca, a tajnik Stanko Korać iz Zagreba.¹³³ Još jedno srpsko kulturno društvo osnovano je u Topuskom, 17. ožujka 1990. – SKD „Sava Mrkalj“. Cilj društva bio je očuvanje srpskog nacionalnog i kulturnog identiteta, a za predsjednika je izabran Mile Bosnić iz Zagreba.¹³⁴

5.2. SDS – PROGRAMSKI CILJEVI STRANKE

Prema programu, stranka „*smatra da se interesi srpskog naroda u Hrvatskoj mogu nabolje braniti i uspostavljati najprije općom demokratizacijom zemlje*“.¹³⁵ U prvom redu se ističe važnost uspostave slobodnih izbora, pluralizma i višestranačkog sustava, a podupiru se i radikalne reforme u gospodarskom smislu. Reforma se ponajprije „*mora uputiti ka privrednom sistemu prave konkurencije i izgrađenog modernog tržišta, jasne definicije vlasništva i poduzetništva*“.¹³⁶

Glavnu prepreku u pozitivnom zaokretu jugoslavenskog društva predstavlja komunistička partija, odnosno dominacija jedne stranke. Iako su u SDS-u smatrali kako je komunistički sustav na političkom i društvenom planu imao određenih uspjeha tijekom prošlosti, osnivače nije čudio krah komunističkog pokreta. Zaključili su kako ondašnje slabosti komunista prvenstveno leže u institucijama jednopartijskog monopola, stoga će se

¹³⁰ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 56-57.

¹³¹ Slaven Ružić, „Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine“ : 1991.-1995.“ (Zagreb: HMDCDR, 2017.), 186-187.

¹³² Marijan, *Rađanje države*, 146.

¹³³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 57.

¹³⁴ Isti.

¹³⁵ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 2.

¹³⁶ Isto.

SDS „zalagati svim silama i demokratskim sredstvima za prodor višepartijskog političkog sistema i za ukidanje monopola vladajuće partije“.¹³⁷

Srpska demokratska stranka je isključivala mogućnost suradnje „s agresivnim i represivnim strankama, pogotovo s onima koje propovijedaju nacionalni egocentrizam, mržnju ili etničku paranoju“, dok je s druge strane bila spremna „svakoj stranci priznati slobodu uvjerenja, slobodu nastupa i slobodu programa“.¹³⁸ S druge strane, osnivači su upozoravali kako pluralizam može imati i paradoksalne konotacije. U SDS-u su smatrali kako se u Hrvatskoj višestranačje uspostavlja kao „kroatocentrični etnomonizam“.¹³⁹

SDS se zalagao da Jugoslavija i dalje ostane federacija po uređenju, stoga je jugoslavenski demokratski federalizam jedan od osnovnih načela njihovog programa. U tom su smislu smatrali kako moraju postojati osigurane ustavne mogućnosti u okviru pojedinih federalnih jedinica, koje će omogućiti osnivanje novih autonomnih jedinica. To se može dogoditi „ukoliko stanovništvo na teritorijima s posebnim etničkim sastavom ili kulturno historijskim identitetom to referendumom odluči.“¹⁴⁰

Pisci programa su apostrofirali i neke druge probleme srpskog naroda u Hrvatskoj. To se u prvom redu odnosilo na pitanje kulture i kulturne imovine Srba u Hrvatskoj. SDS se zalagao za pravo isticanja nacionalnog identiteta, što nije bio slučaj u Jugoslaviji temeljenoj na načelima unitarističkog jugoslovenstva. Kao što su se autori programa protivili majorizaciji i hegemoniji Jugoslavije, jednako su odbacivali hrvatsku hegemoniju na štetu Srba u Hrvatskoj:

„Srpski narod u Hrvatskoj će slobodno stvarati svoje institucije, da bi očuvao, njegovao i unapređivao svoju nacionalnu strukturu, jezik i pismo...Stranka će posebno inzistirati na vraćanje zgrada, fondova, tehničkih i drugih sredstava oduzetih nacionalizacijom ili nekim drugim samoupravnim procedurama. Isto tako ćemo zahtijevati strožu brigu za spomenike i kulturu srpskog naroda u Hrvatskoj. Zalagat ćemo se za otvaranje novih muzeja, ustanova i biblioteka, za obnovu arhiva i posebno za vraćanje oduzete imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi.“¹⁴¹

¹³⁷ Isto, 8.

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ Isto, 10.

¹⁴⁰ Isto, 11.

¹⁴¹ Isto, 14.

Slična razmišljanja imali su i na poljima obrazovanja i školstva. Tako je istaknuto kako se neće prihvaćati dotadašnju praksu u kojoj se nameće „kroatocentrični sadržaj.“¹⁴² U jednom dijelu programa, vodstvo SDS-a je navelo kako će voditi „stalnu brigu o stanju svih dijaspora srpskog naroda u Jugoslaviji“. Pritom apostrofiraju stanje srpskog stanovništva u Hrvatskoj, koje je suočeno s gospodarskom nerazvijenošću i zaostatkom. Glavni uzrok takvog stanja detektirali su u dugogodišnjoj jednopartijskoj politici, koja je dovela do nepovoljnog ekonomskog statusa srpskog naroda u Hrvatskoj. Samim time, srpsko stanovništvo tih krajeva prisiljeno je iseljavati se u ostale krajeve Hrvatske i Jugoslavije, a velik dio Srba odlazi na rad u inozemstvo.¹⁴³

Kao jedan od problema s kojima su Srbi suočeni je i zastarjela regionalna podjela Hrvatske. Program SDS-a nalagao je kako postojeći teritorijalni ustroj Hrvatske na općine i regije, stavlja srpsko stanovništvo u nepovoljan položaj jer ugrožava njihov identitet te šteti očuvanju istog:

*„Regionalna podjela Hrvatske je zastarjela i ne odgovara modernim principima zajedničkog življenja, a pogotovo ne historijskim interesima srpskog naroda. Historijski su formirane krajevine koje su nekada nosile precizne oznake i imena. Sada su te krajevine regionalnom podjelom prekomponovane. Posebno smo osjetljivi današnjom podjelom na opštine. Nemamo utisak da su administrativne promjene rađene u korist uspostavljanja identiteta srpskog naroda u Hrvatskoj. Zalagaćemo se za administrativnu podjelu Hrvatske na regije i općine koje će primjerenije održavati nacionalnu strukturu područja na kojem živi srpski narod.“*¹⁴⁴

Kada je riječ o pitanje vojske, u skladu s federativnim principima i vojska Jugoslavije, odnosno njen karakter „uključuje federativnu komandu i zaštitu federativnog društveno-političkog uređenja“ U skladu s demokratskim načelima, JNA treba biti oslobođena svih ideoloških i političkih utjecaja i pritisaka. Također, stručni kriterij te kriterij individualnih sposobnosti mora biti iznad svih etničkih ključeva.¹⁴⁵

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Isto, str 13.

¹⁴⁴ Isto.

¹⁴⁵ Isto, str 14.

5.3. SDS I IZBORI 1990.

Sjedište Srpske demokratske stranke bilo je u Kninu, a područje djelovanja SFRJ i inozemstvo, s naglaskom na pitanje srpskog naroda u Hrvatskoj. Stranka je registrirana 6. ožujka 1990.¹⁴⁶ Predsjednik stranke bio je Jovan Rašković, a potpredsjednici: odvjetnik Vlado Ivković iz Zagreba, Momčilo Kosović iz Beograda, stomatolog Milan Babić iz Knina i novinar Branko Marjanović iz Zadra. Glavni tajnik stranke bio je Branko Popović.¹⁴⁷

Do višestranačkih izbora stranka je osnovala ogranke u većini općina s većinskim srpskim stanovništvom. U Srbu je mjesni odbor osnovan 26. veljače 1990. Predsjednik je postao David Rastović, koji će kasnije biti predsjednik Skupštine općine (SO) Donji Lapac. Stranka nailazi na interes srpske javnosti pa ubrzo započinje proces širenja na druge općine. Redom su osnivani stranački općinski odbori u Titovoj Korenici (3. ožujka), Dvoru na Uni (4. ožujka), Gračacu (10. ožujka), Donjem Lapcu (17. ožujka), Glini (24. ožujka) te Kostajnici (25. ožujka).¹⁴⁸ Čelnik stranke Jovan Rašković izjavio je kako je u tadašnjem razdoblju SDS imao oko 20 000 članova.¹⁴⁹

Predizborna kampanja protekla je relativno mirno, uz sporadične incidente. Spomenuto je kako je Tuđman u veljači 1990. izjavio kako neće voditi revanšističku politiku. Teško je procijeniti jesu li ovakva razmišljanja dijelili svi članovi i pobornici HDZ-a, no ona mogu poslužiti kao argument tezi da buduće izabrano hrvatsko vodstvo početkom devedesetih nije imalo plansku protusrpsku politiku. Slična razmišljanja Tuđman je ponavljao tijekom cijele kampanje i priprema za višestranačke izbore u travnju i svibnju 1990.:

„Izričito smo kazali da smo protiv svake isključivosti, protiv svakog šovinizma, da ćemo jamčiti ne samo formalnopravno nego i u stvarnosti sva građanska i etnička prava“¹⁵⁰

Početkom ožujka 1990. JSDS je u suglasnosti s općinama Vojnić i Vrginmost organizirala skup potpore Jugoslaviji. Miting održan 4. ožujka na Petrovoj gori okupio je više desetaka tisuća Srba iz Hrvatske i drugih dijelova Jugoslavije. Na njemu je izraženo neslaganje s djelovanjem HDZ-a, a okupljeni su stvorili atmosferu u kojoj je dominiralo protuhrvatsko ozračje.

¹⁴⁶ Knežević, „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora“, 10.

¹⁴⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 55-56.

¹⁴⁸ Knežević, „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora“, 11-12.

¹⁴⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 55.

¹⁵⁰ Marinko Čulić, „Jamčim revanšizma neće biti“, *Danas* (Zagreb), 1.5.1990., 12.-15.

Odnosi između Hrvata i Srba dodatno su se pogoršali nakon osnivačkog skupa HDZ-a u Benkovcu, 18. ožujka 1990., kada je lokalni građanin srpske nacionalnosti, za vrijeme govora Franje Tuđmana, krenuo prema bini s plinskim pištoljem u ruci.¹⁵¹ Sam incident dovoljno opisuje napetosti i nepovjerenje koje je vladalo uoči izbora. Članovi SDS-a osudili su navedeni čin, no naveli su kako Tuđman, kao čelnik HDZ-a, poziva ponovni povratak NDH.¹⁵²

Na predizbornom skupu u Kninu 14. travnja 1990., SDS je predstavio kandidate za predstojeće višestranačke izbore. Na mitingu je Jovan Rašković održao govor u kojemu je pozvao srpske građane da glasaju za SDS kako bi osigurali bolji život u Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji.¹⁵³ Jovan Opačić iznio je program SDS-a te naglasio kako se nada da i ostali narodi Jugoslavije, kao i Srbi u Hrvatskoj okupljeni oko SDS-a „*neće dozvoliti da ih zavedu laži i slijepa šovinistička mržnja nekih samozvanih lidera, koji bi htjeli da stvaraju separatne državice na etničkom i nacionalnom principu*“.¹⁵⁴

Na izborima je SDS pobijedio u Donjem Lapcu, Gračacu i Kninu, a stranka je ostvarila pet mandata u Saboru.¹⁵⁵ Saborski zastupnici bili su Jovan Opačić, Dušan Zelembaba, Radoslav Tanjga, Ratko Ličina i Dušan Ergarac.¹⁵⁶ Gledajući izborne rezultate, SDS je bio marginalna politička snaga, no već u ljeto i jesen 1990. postaje temeljna srpska stranka u Hrvatskoj. Tome je pridonijelo i raspadanje SKH-SDP pa je veliki broj srpskih pripadnika prešao u SDS.¹⁵⁷ Drugi razlog transformacije SDS-a u vodeću srpsku stranku u političkom životu Hrvatske se očituje kroz prihvaćanje te stranke kao glavnog predstavnika srpske manjine od strane HDZ-a.¹⁵⁸

Stranački ogranci nastavljaju se formirati i nakon višestranačkih izbora. 18. svibnja 1990. održana je osnivačka skupština u Vrginmostu. Tako se ogranak proširio na područje Korduna, a na skupu se okupilo 5 000 ljudi. U Zadru je 20. svibnja na osnivačkom skupu okupljeno 8 000 ljudi.¹⁵⁹ Do kraja 1990., stranačka mreža SDS-a proširila se u i na druge općine i mjesne zajednice sa značajnijom srpskom populacijom: Gospić (26. svibnja), Vukovar (10. lipnja), Smoković kraj Zadra (16. lipnja), Pakrac (18. lipnja), Petrinja i Kula

¹⁵¹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 60.

¹⁵² Knežević, „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora“, 14.

¹⁵³ Isti, 15.

¹⁵⁴ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 6.

¹⁵⁵ Knežević, „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora“, 18.

¹⁵⁶ Isti, 16-18.

¹⁵⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 61.

¹⁵⁸ Marijan, *Rađanje države*, 289.

¹⁵⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 55.

Atlagić kod Benkovca (23. lipnja), Lički Osik (30. lipnja), Rijeka i Bijelo Brdo kraj Osijeka (8. srpnja), Otočac (12. srpnja), Okučani (27. srpnja), Borovo (19. kolovoza), Osijek (30. rujna), Nova Gradiška (15. listopada).¹⁶⁰ Sukladno s programskim ciljevima SDS-a, uspostavljeni su stranački ogranci i izvan SR Hrvatske (SR Srbija i SR Slovenija).¹⁶¹

Izbori za predsjednika Skupštine općine (SO) Knin održani su 23. svibnja 1990. Na njima je za predsjednika izabran kandidat SDS-a Milan Babić, dok je za potpredsjednika izabran Lazar Macura (SDS).¹⁶² Izbor predsjednika SO bio je povod za prva previranja u redovima SDS-a jer se Jovan Opačić i Dušan Zelembaba nisu slagali s kandidaturom Milana Babića. Opačić je na to upozorio i Jovana Raškovića neposredno prije samih općinskih izbora.¹⁶³ Milan Babić će u idućih nekoliko mjeseci postati ključni čovjek u redovima SDS-a te će Jovana Raškovića potisnuti u drugi plan, što će na kraju rezultirati raskolom u stranci.

¹⁶⁰*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 9. i 10.

¹⁶¹ Knežević, „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora“, 12-13.

¹⁶²*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 7.

¹⁶³ Knežević, „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora“, 19.

6. ZAJEDNICA OPĆINA SJEVERNE DALMACIJE I LIKE

Ubrzo nakon provedbe prvih višestranačkih izbora, bilo je jasno da SDS i srpsko stanovništvo na prostorima gdje su bili većinsko stanovništvo, neće prihvatiti novu hrvatsku vlast. Tome su pridonijeli i srpski mediji koji su nastavili s medijskom propagandom s ciljem poticanja novih strahova hrvatskih Srba. Jedan od primjera takve promidžbe je posebno izdanje beogradskog časopisa *Duga* iz srpnja 1990., koji je u cijelosti posvećen Srbima u Hrvatskoj. U tom broju se naglašavalo kontinuirano ugrožavanje Srba u Hrvatskoj, još od vremena Ante Starčevića, zatim Ante Pavelića te u konačnici Franje Tuđmana.¹⁶⁴

Napetosti i nepovjerenje između Hrvata i Srba dodatno je povećao događaj u Benkovcu, kada je 18. svibnja 1990. navodno napadnut i izboden Miroslav Mlinar, predsjednik mjesnog ogranka SDS-a Benkovac u jednom benkovačkom parku. Vodstvo SDS-a i srpski tisak iskoristili su ovaj incident kako bi pokazali navodnu genocidnost Hrvata i hrvatskog vodstva. Započelo je asociranje na vremena kada su Srbi u Hrvatskoj „*postajali žrtve masovnog zločina...*“¹⁶⁵, dok su pojedinci incident proglasili napadom na sve Srbe u Hrvatskoj.¹⁶⁶

Nakon incidenta, SDS je prekinuo sve odnose s Hrvatskim saborom koji se tek trebao konstituirati. U isto vrijeme su inzistirali na otkrivanju napadača na Mlinara.¹⁶⁷ Na konstituiranju Sabora nije prisustvovao predstavnik Srpske pravoslavne crkve, mitropolit Jovan Pavlović, iako su ostali predstavnici glavnih vjerskih zajednica bili nazočni na sjednici. Također, predstavnici JNA iz Hrvatske nisu se odazvali pozivu zbog zabrane kontakta s novom vlasti, kao ni Jovan Rašković, čelnik SDS-a koji se nije odazvao pozivu.¹⁶⁸

Ipak, povremeno su članovi SDS-a sudjelovali u radu Sabora, no razlike i suprotnosti u stavovima bile su nesavladiva prepreka. Osnivanjem SAO Krajine, SDS je definitivno prekinuo s radom u Saboru. Krajem siječnja 1991., isto su učinili i zastupnici srpske

¹⁶⁴ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995*, 62-63. prema „Srbi u Hrvatskoj“, *Duga* (Beograd), juli 1990. (specijalno izadnje lista)

¹⁶⁵ M. Čuruvija, „Sačuvati razum“, *Vjesnik* (Zagreb), 23.5.1990., 5.

¹⁶⁶ M. Četnik, „Agresija koja upućuje na ustaštvo“, *Politika* (Beograd), 22.5.1990., 11.

Isti, „Atak na ceo srpski narod“, *Politika* (Beograd), 23.5.1990., 9.

¹⁶⁷ Radovan Kovačević, „Prekid odnosa sa Saborom Hrvatske“, *Politika* (Beograd), 22.5.1990., 10.

¹⁶⁸ Marijan, *Rađanje države*, 171-172.

nacionalnosti u redovima SKH-SDP i Socijalističke partije. Oni su kao razlog prekida suradnje naveli napetost koja je nastala traženjem JNA da Hrvatska razoruža svoju policiju.¹⁶⁹

Hrvatski komunisti, odnosno SKH-SDP, gubili su potporu Srba već tijekom 1990. Primjerice, na osnivačkom skupu Mjesnog odbora SDS-a u Smokoviću pokraj Zadra, u lipnju 1990., Branko Marjanović, tadašnji potpredsjednik SDS-a, Račanovu stranku nazvao je „*kroatocentričnom strankom*“. Na istom skupu je Zdravko Lakić iz zadarskog ogranka SDS-a poručio Račanu kako na srpske glasove ne trebaju računati.¹⁷⁰ Slični stavovi ponovljeni su i na skupu u Kuli Atlagić kraj Benkovca. Član SDS-a Živko Vojvodić tom je prilikom izjavio kako je glas za SKH - SDP ujedno i glas protiv Jugoslavije. Isti je napomenuo kako su „*lažni hrvatsko – slovenski komunisti*“ napuštanjem Kongresa razbili Jugoslaviju.¹⁷¹

23. svibnja 1990. održana je sjednica vijeća SO Knin na kojoj je za predsjednika izabran Milan Babić. Tom je prilikom Babić rekao kako je po prvi puta „*u zapadnom dijelu Jugoslavije jedan parlament postao većinski srpski*“ te da će Skupština raditi u „*duhu tolerancije i u korist zajedničkog interesa svih u Kninu*“. ¹⁷² Unatoč najavama, vrijeme će pokazati kako je Babić prvenstveno razmišljao o interesima Srba na kninskom području.

SO Knin je 6. lipnja 1990. otkazala „*Odluku o zaključivanju dogovora o udruživanju općina dalmatinskog područja i osnivanja koordinacije*“ koja je prihvaćena u Kninu 10. travnja 1990.¹⁷³ Umjesto toga, donesena je odluka o formiranju Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like.¹⁷⁴ Istoga dana je SO donijela rješenje kojim je Milan Babić izabran za predsjednika Savjeta za narodnu obranu SO Knin.¹⁷⁵ Na istoj sjednici donesena je odluka o uvođenju ćirilice u upravna tijela kninske općine, kao i izradi putokaza i uličnih natpisa ćirilčno-latinskih oznaka.¹⁷⁶

Dana 27. lipnja 1990. SO Knin donijela je konačnu odluku o osnivanju Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like, koja je obuhvaćala općine: Knin, Benkovac, Obrovac, Donji Lapac, Gračac i Titovu Korenicu. Općinama su se mogle pridružiti i općine s područja Korduna, Banije i Slavonije, a sjedište zajednice bilo je u Kninu.¹⁷⁷ Prva sjednica ove

¹⁶⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 63.

¹⁷⁰ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 9.

¹⁷¹ Isto, dok. br. 11.

¹⁷² Isto, dok. br. 7.

¹⁷³ Marijan, *Rađanje države*, 291.

¹⁷⁴ Milan Čuruvija, „Zbogom Dalmacijo?“ *Vjesnik*, 7.6.1990., 1.

¹⁷⁵ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 8.

¹⁷⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 65.

¹⁷⁷ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 11.

regionalne zajednice održana je 3. srpnja u Kninu, a na njoj je donesena odluka o formiranju Privremenog predsjedništva u sastavu: Milan Babić (predsjednik SO Knin), David Rastović (predsjednik SO Donji Lapac), Vojislav Lukić (predsjednik SO Gračac).¹⁷⁸ Ono je bilo privremeno upravno tijelo dok se ne konstituiraju Skupština zajednice. Za predsjednika Privremenog predsjedništva Zajednice općina imenovan je Milan Babić, a osnovan je i Ekonomsko – pravni savjet, koji je imao savjetodavnu ulogu.¹⁷⁹

Babić je 1. srpnja u Kosovu pokraj Knina, proglasio osnutak Zajednice općine sjeverne Dalmacije i Like, jer su prethodno zajednici pristupile općine Donji Lapac (28. lipnja) i Gračac (29. lipnja), čime su ostvarene predispozicije za službeno osnivanje jer su prema odredbama iz lipnja, za konstituciju zajednice bile potrebne minimalno dvije općine.¹⁸⁰ Nakon toga, zajednici su pristupale i druge općine u kojima je živjelo brojno srpsko stanovništvo. Primjerice, 17. srpnja 1990., općina Dvor na Uni donosi odluku o pristupanju navedenoj zajednici.¹⁸¹ Većina općina priključila se tijekom ljeta 1990.: Obrovac (12. srpnja), Vojnić (24. srpnja), Glina (24. srpnja), Benkovac (6. kolovoza).¹⁸² Općina Kostajnica priključit će se 19. prosinca 1990. tijekom osnivanja SAO Krajine.¹⁸³

U „Nacrtu odluke o osnivanju i konstituisanju Zajednice opština Sjeverne Dalmacije i Like“, prihvaćeno je obrazloženje o razlozima njenog osnivanja. Tako je ono opravdano gospodarskim razlozima jer je cilj zajednice bio brži razvoj nerazvijenih općina. Osnivanje je obrazloženo i kulturno-povijesnim razlozima, budući da se radilo o okupljanju područja u kojem je živjelo srpsko stanovništvom te koje je imalo tradiciju nekadašnje Vojne krajine. U navedenom nacrtu se navodi kako je inicijativa naišla na dobar prijem, a postojala je i ideja o pridruživanju općina Banije i Korduna te općine Pakrac, kao i općina na području Gospića, Okučana, Plaškog i Vrhovina. Autori obrazloženja su do takvog zaključka došli jer su smatrali kako imaju veliku podršku Srba iz tih područja jer su „*hiljade ljudi na skupovima u ovim sredinama pozdravili inicijativu za pokretanje osnivanja ove Zajednice*“. ¹⁸⁴

¹⁷⁸ Isto, dok. br. 12.

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Isto, dok. br. 11.

¹⁸¹ Isto, dok. br. 14.

¹⁸² Marijan, *Rađanje države*, 292.

¹⁸³ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 48.

¹⁸⁴ Isto, dok. br. 12.

Može se ustvrditi kako je osnivanjem Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like, uspostavljeni temelji buduće SAO Krajine i RSK. To potvrđuje i razmišljanje nekih pobunjenika koji će njenu uspostavu smatrati zametkom buduće „srpske države Krajine“.¹⁸⁵ Isto je potvrdio i Jovan Rašković 6. srpnja 1990. u Kninu na sastanku predstavnika općina s većinskim srpskim stanovništvom. Rašković je tada izjavio: „*Mi ne krijemo da su nove zajednice općina baza, za uspostavljanje političkog pa čak i teritorijalnog jedinstva srpskog naroda.*“¹⁸⁶

Sama inicijativa nije naišla na odobravanje hrvatske javnosti već nakon najave početkom lipnja. Tisak je pisao o tome kako bi nekadašnja hrvatska prijestolnica mogla postati centar srpske autonomije. Istovremeno se postavlja pitanje je li „*kninska inicijativa početak ostvarivanja planova srpskih akademika ili začetak getoizacije Srba u Hrvatskoj*“.¹⁸⁷ U vezi s tom idejom, tadašnji član SKH – SDP, Borislav Mikelić, kazao je: „*Ideja o osnivanju srpske pokrajine u Hrvatskoj je ponižavanje i Srba i Hrvata kao civiliziranih naroda. Pokrajina bi značila getoizaciju Srba u Hrvatskoj, a ne bi riješila ni ekonomske probleme niti bi ublažila konfrontacije oko karaktera Jugoslavije.*“¹⁸⁸ Može se pretpostaviti kako je Mikelić tada branio poteze komunista koji su krajem veljače 1990. donijeli odluku o ukidanju regionalnih zajednica koje su činile pojedine općine.¹⁸⁹ Nedugo zatim, Mikelić je istupio iz stranke, a tijekom 1994. i 1995. obnašao je dužnost predsjednika Vlade RSK.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 66.

¹⁸⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995.*, Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 13.

¹⁸⁷ Milan Jajčinović, „Igre oko srpske pokrajine“, *Danas*, 12.6.1990., 7.

¹⁸⁸ Gojko Marinković, „Igre oko srpskih pokrajina“, *Danas*, 12.6.1990., 10.-12. (intervju s Borislavom Mikelićem)

¹⁸⁹ Marijan, *Rađanje države*, 292.

¹⁹⁰ Ružić, *Djelovanje "Vlade Republike Srpske Krajine"*, 186.

7. AMANDMANI NA USTAV SRH I SRPSKI SABOR

Hrvatski sabor je 28. lipnja 1990. započeo raspravu o ustavnim amandmanima na Ustav SR Hrvatske.¹⁹¹ Odluka o ustavnim promjenama te promjeni grba, zastave i službenog pisma bila je povod za nova nezadovoljstva Srba u Hrvatskoj jer je tako došlo do „*bitnog narušavanja ravnopravnosti naroda i narodnosti u SR Hrvatskoj, posebno srpskog naroda*“.¹⁹² Nezadovoljni odlukom Sabora, članovi Privremenog predsjedništva Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like, uputili su poziv predstavnicima općina na sastanak u Kninu, zakazanog za 6. srpanj 1990. Poziv je upućen općinama: Knin, Obrovac, Benkovac, Gračac, Donji Lapac, Titova Korenica, Vojnić, Vrginmost, Dvor na Uni, Kostajnica, Glina, Petrinja, Pakrac, Grubišno polje, Daruvar, Vukovar i Beli Manastir.¹⁹³ Dakle, riječ je o općinama u kojima su Srbi činili značajan udio u ukupnoj populaciji.

Milan Babić je za beogradski tisak izjavio da je najava ustavnih promjena za Srbe neprihvatljiva. Babić je odbacio tvrdnje kako radi na stvaranju srpske države u Hrvatskoj te je postupke srpskih čelnika u Hrvatskoj okarakterizirao kao reakciju na „*kroatocentrizam i torturu*“ s kojima su suočeni Srbi na prostorima Hrvatske.¹⁹⁴ U navedenom pozivu općinama Babić je zaključio kako je potrebno zauzeti stajalište o najavljenim promjenama Ustava koje bi mogle donijeti štetu Srbima u Hrvatskoj.¹⁹⁵

Na sastanku čelnika SDS-a održanom u Kninu 6. srpnja, zauzeta su identična stajališta. Babić je ostao pri stavu kako je „*za srpski narod u Hrvatskoj nelegitimna svaka odluka Sabora ili Vlade Hrvatske.*“¹⁹⁶ Dušan Zelembaba, saborski zastupnik SDS-a, bio je još kritičniji prema hrvatskim vlastima:

„Ovo što je ponuđeno kao nacrt amandmana uopšte se ne morate truditi da puno čitate sve i jedan je uperen direktno protiv srpskog naroda. Mi moramo shvatiti da sad postoje osnovne, osnovna konfrontacija, konfrontacija srpskog naroda s jedne strane i konfrontacija hrvatskog

¹⁹¹Vladimir Šeks, „Državotvorni akti – državnost, neovisnost i suverenost Republike Hrvatske, u: *Nastanak suvremene države Hrvatske i dvadeseta obljetnica njezina utemeljenja: Zbornik radova*, ur: Davorin Rudolf i ostali (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2012.), 23.

¹⁹²Zaključak Privremenog predsjedništva Skupštine Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 12.

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ M. Četnik, „Ne stvaramo srpsku državu, već autonomiju“, *Politika* (Beograd), 4.7.1990.

¹⁹⁵*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 12.

¹⁹⁶*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 13.

*naroda...Srpski narod je spreman i sposoban da takvu državu ruši, a krenemo li u rušenje onda će vidjeti koliko Srba u Hrvatskoj ima.*¹⁹⁷

Zanimljivo je i populističko-huškačko veličanje srpskog naroda i poziv na sukob između Hrvata i Srba koje je karakteristika većeg dijela njegovog govora. Izjave poput „*srpski narod niko nikada pobedio nije*“ ili „*ja sam spreman da izgine nas nekoliko za slobodu naše djece*“ sastavni su dio govora radikalnijih srpskih političara još iz mitingaških vremena.¹⁹⁸ Takve izjave imale su prvenstveno ulogu motiviranja i okupljanja srpskog stanovništva protiv hrvatskih vlasti, što je i karakteristično za politički diskurs, no takav pristup rješavanju krize nije mogao donijeti konstruktivna rješenja za obostrano zadovoljstvo.

Jovan Rašković se u svom izlaganju nije koristio glorificiranjem Srba, no inzistirao je na pravu samoodređenja srpskog stanovništva u Hrvatskoj (kao i u ostatku Jugoslavije, pogotovo po pitanju BIH), što jasno uključuje i mogućnost odcjepljenja teritorija s većinskim srpskim stanovništvom. I Rašković najavljene promjene Ustava opisuje kao „*kroatocentrističke*“ ideje koje: „*tretiraju srpski narod u Hrvatskoj kao remetilački faktor*“.¹⁹⁹ Rašković je smatrao kako inzistiranje hrvatskih vlasti na konfederativnom uređenju Jugoslavije nije moguće te je smatrao kako bi realnija opcija bila odvajanje Hrvatske i ostalih republika.²⁰⁰

25. srpnja 1990. Sabor SR Hrvatske usvojio je amandmane na postojeći Ustav pa se tako SR Hrvatska preimenovala u Republiku Hrvatsku.²⁰¹ Prihvaćene su promjene vezane za pitanja državnih simbola i jezika. Umjesto dotadašnje hrvatske crveno-bijelo plave trobojnice s crvenom zvijezdom petokrakom, uvedena je hrvatska zastava (crveno, bijele i plave boje) s povijesnim grbom s 25 crvenih i bijelih polja. Također, Sabor je prihvatio amandman kojim je služeno pismo u Hrvatskoj latinica.²⁰² S druge strane, prihvaćena je odluka da se omogući i osigura upotreba ćirilice u službenim institucijama na područjima gdje su Srbi činilo većinsko stanovništvo. Uvedena je funkcija predsjednika Republike umjesto predsjednika Predsjedništva te funkcija ministara umjesto dotadašnjih republičkih sekretara.²⁰³

¹⁹⁷ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 13.

¹⁹⁸ Isto.

¹⁹⁹ Isto.

²⁰⁰ Isto.

²⁰¹ Anđelko Milardović, ur. „*Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske : (od prvih višestranačkih izbora 1990. do međunarodnog priznanja 15. siječnja 1992.)*“ (Zagreb: Alineja, 1992.), 18.

²⁰² Isto, 18-19.

²⁰³ Isto, 20-21.

Takve ustavne promjene izazvale su žestoke reakcije Srba u Hrvatskoj koji su takvu situaciju iskoristili kao povod za neprihvatanje nove vlasti. Naime, Ustav iz 1974. definirao je SR Hrvatsku kao „nacionalnu državu hrvatskog naroda i državu srpskog naroda u Hrvatskoj, kao i državu ostalih narodnosti koje u njoj žive“.²⁰⁴ Kako su pojedini autori zaključili, u razdoblju dok su Srbi ustavno definirani kao „narod“ u Hrvatskoj, njihove tradicionalne i kulturne vrijednosti su bile zatomljene. Transformacijom iz partijskog jednoglasja u pluralizam, Srbi dobivaju mogućnost za osnivanje političkih stranaka i kulturnih društava i institucija.²⁰⁵

Istog dana u Srbu je, u dva dijela, održan „Srpski sabor“. Prvi dio Sabora na kojemu su se okupili čelnici Srba u Hrvatskoj imao je zadaću utvrđivanja „Deklaracije o suverenosti i autonomiji srpskog naroda u Hrvatskoj“ i predlaganja članova Srpskog narodnog vijeća.²⁰⁶ Sabor se okupio, a zatim potvrdio „Deklaraciju o suverenosti i autonomiji srpskog naroda u Hrvatskoj“ kako bi osnovao Srpsko nacionalno vijeće (SNV) te utvrdio sastav toga tijela. Sabor je potvrdio osnivanje SNV-a, u čiji su sastav ušli: Milan Babić, Jovan Rašković, Dušan Zelembaba, David Rastović, Vojislav Vukčević, Ratko Ličina, Dušan Žegarac, Vaso Kosanović, Velibor Matijašević, Radoslav Tanjga, Sergej Veselinović, Simo Rajšić, Jerej Bosanac i Mile Dakić.²⁰⁷ Drugi dio Sabora je bio predviđen za upoznavanje s odredbama i zaključcima sastanka pred okupljenim srpskim stanovništvom. Prema nekim izvještajima, na skupu se nalazilo oko 120 000 ljudi, a okupljeni su plebiscitarno prihvatili „Deklaraciju“ koju je izradilo SNV, a masi predstavio Milan Babić.²⁰⁸

„Deklaracija o suverenosti i autonomiji srpskog naroda u Hrvatskoj“ sastavljena je u 7 točaka. Autori Deklaracije ističu kako su Srbi u Hrvatskoj na temelju geografskih, povijesnih, društvenih i kulturnih karakteristika suveren narod sa svim pravima koja sadržava suverenost naroda. Pozivajući se na Ustav SR Hrvatske, prema kojem je ta republika i država srpskog naroda, u „Deklaraciji“ se navodi kako:

„Srpski narod ima puno pravo da se u zajedništvu sa Hrvatskim narodom ili samostalno pri uspostavljanju novih odnosa u Jugoslaviji opredjeljuje za federativno ili konfederativno uređenje. Ne može se bez učešća Srpskog naroda u Hrvatskoj birati oblik jugoslavenskog

²⁰⁴Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, *Narodne novine*, 22.2.1974.

²⁰⁵Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj*, 143-146.

²⁰⁶*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995.*, Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 15.

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ Zoran Daskalović, „Proglasili autonomiju“; *Vjesnik* (Zagreb), 26.7.1990., 1. Radoslav Kovačević, „Proglašena autonomija Srba u Hrvatskoj“, *Politika* (Beograd), 26.7.1990. 1.

*zajedništva, a to naročito vrijedi za situacije legitimnog otcjepljenja. Otcjepljuju se narodi, a ne države.*²⁰⁹

Dakle, zaključuje se da je eventualno odcjepljenje Hrvatske od Jugoslavije legitimno. No, prema rečenici u kojoj se navodi kako se odvajaju narodi, a ne države, vidljivo je kako Srbi u Hrvatskoj isključuju mogućnost da prihvate ili podrže stvaranje nove države prema tadašnjim granicama SR Hrvatske. S jedne strane je takvo stajalište razumljivo jer je bilo očekivano da će Srbi u Hrvatskoj nastojati do maksimuma iskoristiti krizu kako bi sačuvali vlastite interese i izborili veća prava kao manjinski narod u novoj državi. No, uvođenjem pluralizma i demokracije, njima bi socijalna, kulturna i druga prava bila garantirana Ustavom, stoga je njihova nespornost na dijalog s novoizabranim hrvatskim vlastima iracionalna. Razloge nepovjerenja je moguće opravdati zločinima ustaške vlasti nad Srbima tijekom Drugog svjetskog rata, što je bila i glavna retorika vodstva Srba u Hrvatskoj, koji su novu hrvatsku vlast uspoređivali s ustaškom vlasti, no takve konotacije je srpsko vodstvo koristilo i u situacijama kada za takve zaključke nije bilo utemeljenja.

U nastavku Deklaracije navodi se kako srpski narod u Hrvatskoj ima pravo na autonomiju koja će ovisiti o budućem federativnom ili konfederativnom uređenju jugoslavenske države. Autonomija je uključivala neograničenu upotrebu srpskog književnog jezika, ćirilice, škola i školskih srpskih programa, tiska, kulturnih i politički institucija, poduzeća i srpske radiotelevizije.²¹⁰ Srpski Sabor je određen kao politički predstavnik Srba u Hrvatskoj, a njegov izvršni organ je SNV koji je dobio pravo na organiziranje referenduma Srba o svim važnijim pitanjima za njihov položaj u Hrvatskoj i Jugoslaviji te drugim pitanjima koji su u vezi s ostvarivanjem „*srpskog suvereniteta i autonomnosti*“²¹¹ Pritom nije definirano niti propisano kako se biraju članovi Sabora niti o kakvom je predstavničkom tijelu riječ. Unatoč tome što je okupljena masa podržala ovu inicijativu, jasno je da srpski sabor ne ispunjava uvjete kako bi predstavljao srpsko stanovništvo na području RH, stoga je o političkom legitimitetu ovoga tijela teško govoriti.

²⁰⁹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 15.

²¹⁰ Isto.

²¹¹ Isto.

U „Deklaraciji“ se navodi da „Srpski sabor“ proglašava ništavnim za srpski narod sve ustavne i druge zakonske promjene koje negiraju njegov suverenitet kao naroda i umanjuju njegovo autonomno pravo. U posljednjoj točki Deklaracije, navodi se kako: „*Srpski narod u Hrvatskoj ne traži ništa više od onih prava koja drugi suvremeni narodi Evrope odavno imaju i uživaju.*“²¹²

Izjave vodećih dužnosnika SDS-a nakon što je prihvaćen tekst „Deklaracije“, potvrđuju kako su definitivno odlučili da neće prihvatiti hrvatsku vlasti niti surađivati s hrvatskim vodstvom. Predsjednik SDS-a Jovan Rašković je tada izjavio: „*Ovo što se danas događa sa srpskim narodom u Hrvatskoj ustvari je pobuna srpskog naroda, ovo je ustanak srpskog naroda...*“²¹³ Sličnog razmišljanja je i saborski zastupnik SDS-a Jovan Opačić: „*Ukoliko se ustavni amandmani hitno ne povuku iz saborske procedure srpski će narod u Hrvatskoj proglasiti svoju političku autonomiju, što će biti samo prva faza u stvaranju integralne srpske države na Balkanu.*“²¹⁴

Skup je popraćen četničkom ikonografijom, iako je bilo i zastava te obilježja Jugoslavije, no dominirale su srpske zastave. O tome svjedoči i novinar koji je razgovarao s Raškovićem i Opačićem. U nastavku isti novinar, navodi kako je scenografiju nadopunio i srpski četnički vojvoda Vojislav Šešelj, koji je okupljenima prodavao prvi broj svog četničkog lista na ovaj način: „*Deset dinara „Velika Srbija*““²¹⁵

Da su hrvatski Srbi proglasili autonomiju potvrđuje i Milan Babić u razgovoru s novinarom Radio televizije Beograd iz 26. srpnja 1990. Na pitanje novinara o proglašenju autonomije, Babić odgovara:

„*Da, sinoć oko 23 časa u Srbu, Srpsko nacionalno vijeće donijelo je odluku o proglašenju srpske autonomije i to poslije utvrđivanja rezultata na srpskom plebiscitu na kome je utvrđeno da se preko sedam stotina hiljada Srba izjasnilo za autonomiju...To praktično znači da dok postoji ova Jugoslavenska federacija da će se sve srpske općine udružiti i formirati jednu zajednicu kao regionalnu autonomiju na području Republike Hrvatske...Sadašnje*

²¹² Isto.

²¹³ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 16.

²¹⁴ Isto.

²¹⁵ Isto.

privremeno predsjedništvo Zajednice općina prerast će ustvari u tijelo koje će rukovoditi Zajednicom odnosno regionalnom autonomijom“.²¹⁶

Prva osnivačka sjednica SNV-a održana je 31. srpnja u Srbu, gdje je za predsjednika izabran Milan Babić, a za potpredsjednike David Rastović i Mile Dakić²¹⁷. U sklopu SNV-a osnovana su tri savjeta: ekonomski, pravni i prosvjetno-kulturni. Odbačeni su amandmani na hrvatski Ustav, kao i simboli državnosti Republike Hrvatske, u prvom redu grb.

Na sjednici Opačić je govorio: „*Kako je svima vama poznato da hrvatski grb koji se još naziva hrvatskom šahovnicom bio je za vrijeme II Svjetskog rata zvanični simbol NDH....Tako da su ovi simboli za srpski narod trajni znak jedne zločinačke ideologije-ideologije krvi i noža- ustaške ideologije...Ponovno vraćanje u potrebu ustaških državnih simbola nije ništa drugo nego pokušaj političke rehabilitacije NDH i ustaške ideologije i cjelini na kojoj je počivala ova monstruoza državna tvorevina.*“²¹⁸

Rašković je predlagao da se odbiju svi amandmani: „*...predlažem da ovo vijeće zauzme stav da se odbijaju svi amandmani, pa prema tome i amandman koji govori o zastavi sa šahovnicom.*“²¹⁹ Slične stavove imali su svi sudionici sjednice, što je rezultiralo jednoglasnom odlukom o odbacivanju amandmana, a neki su smatrali kako takve odluke Hrvatskog sabora nemaju legitimitet jer tijekom glasanja lijevi blok ostaje suzdržan (Radoslav Tanjga).²²⁰ Tanjga time dovodi u pitanje odluke Hrvatskog sabora jer ih ne izglasavaju svi zastupnici, no ovakvo nerazumijevanje se može pripisati neiskustvu i dugogodišnjem jednopartijskom sustavu.

Također, na sjednici je donesena odluka o raspisivanju referenduma o autonomiji srpskog naroda u Hrvatskoj.²²¹ Referendum je planiran za razdoblje od 19. kolovoza do 2. rujna 1990., a na njemu su se Srbi trebali izjasniti za autonomiju ili protiv nje. Imenovana je i Centralna komisija za provedbu referenduma pod predsjedanjem Sergeja Veselinovića (predsjednika SO Obrovac), s članovima Veliborom Matijaševićem (predsjednik SO Glina) i

²¹⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 17.

²¹⁷ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 18.

²¹⁸ Isto.

²¹⁹ Isto.

²²⁰ Isto.

²²¹ Isto.

Dušanom Vješticom, pravnikom. Zamjenici komisije bili su Simo Rajšić, Dušan Ergarac te Radoslav Tanjga.²²²

Ideja o provedbi referenduma nastala je još u lipnju 1990. kada je srbijanski vrh uz potporu JNA razmatrao održavanje referenduma Srba na temelju kojeg bi se provelo razgraničenje Hrvatske i Jugoslavije.²²³ Slobodan Milošević je u kolovozu 1990. podržao organiziranje referenduma te ga ocijenio kao „*jedini demokratski put ostvarivanja prava na samoodređenje*“.²²⁴

Iako je „Srpski sabor“ 25. srpnja 1990. proglasio autonomiju na području Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like, nigdje nije decidirano izraženo o kakvoj je autonomiji riječ. Može se postaviti pitanje je li riječ o političkoj ili kulturnoj autonomiji? Očito je kako niti vodstvo Srba u Hrvatskoj nije imalo jasan stav o tome. Primjerice, na istoj sjednici SNV-a, Rašković je govorio ovako:

*„Nama je bitno dali će se Srpski narod odlučiti za autonomiju ili ne...Prema tome u ovom času se odlučuju Srbi u Hrvatskoj, dali će autonomiju ili ne, a kakvu će autonomiju imati to o Deklaraciji ovisi....Mi ćemo ići sa preciznim formulacijama autonomije, sad samo ustvari relativiziramo autonomiju, ali ćemo je formulirati sasvim temeljito i dobro kad budemo išli na izbore...“*²²⁵

Nije se dugo čekalo na reakciju hrvatskog vodstva. Tako je već 4. kolovoza 1990. Ministarstvo za pravosuđe i upravu Republike Hrvatske došlo do zaključka kako je organiziranje referenduma o srpskoj autonomiji nelegalno dok se ne donesu odgovarajući zakon po tom pitanju.²²⁶ Predsjednik Tuđman je na sjednici Predsjedništva RH 8. kolovoza 1990. izjavio „*da Predsjedništvo stoji na stanovištu, ne smijemo se dati isprovocirati da idemo u nekakve oružane sukobe itd. jer oni to žele, ali isto tako smo odlučni da ne dopustimo znači stalnu diverzantsku akciju u odnosu na postojeću vlast*“.²²⁷

²²² Isto.

²²³ Borisav Jović, *Poslednji dani SFRJ, Izvodi iz dnevnika* (Beograd: Politika, 1995.), 159-161.

²²⁴ „Pismo Predsedništva SR Srbije Predsedništvu SFRJ“, *Politika*, 20.8.1990., 1.

²²⁵ Isto.

²²⁶ Milan Čuruvija, „Ministarstvo zabranjuje kninski referendum“, *Vjesnik* (Zagreb), 5.8.1990., 1.

²²⁷ Marijan, *Rađanje države*, 297.

Predsjednik hrvatske Vlade, Stjepan Mesić za tisak je objasnio protivljenje referendumu:

„Koja je to logika da se samo Srbi izjašnjavaju, a Hrvati ne. Uvredljivo je to za hrvatski narod. Kao da u Kninu, Benkovcu, Obrovcu nema Hrvata... Pa, zar su Srbi neki posebno povlašten, bogomdan narod? Uostalom ne zna se ni sadržaj tog referenduma. Nama kao predstavnicima vlasti nije sa srpske strane došao ni jedan zahtjev koji kazuje što bi oni zapravo htjeli...Tvrde da smo izbacili Srbe iz Ustava, a taj dio ustavnih odredbi uopće nije mijenjan...Kulturnu im autonomiju, pravo na jezik, na ćirilicu – Ustav garantira. O čemu da se onda dogovaramo?“²²⁸

Budući da je referendum proglašen nelegalnim, SNV je na sjednici u Dvoru na Uni, 16. kolovoza 1990., odlučio kako se neće provesti referendum o autonomiji nego izjašnjavanje o istom pitanju, u skladu s člankom 232. hrvatskog i 157. jugoslavenskog Ustava.²²⁹

²²⁸ Jelena Lovrić, „Sve smo znali“, *Danas* (Zagreb), 21.8.1990., 10-12. (intervju sa Stjepanom Mesićem)

²²⁹ „Građanin ima pravo podnositi predstave i prijedloge tijelima i organizacijama društveno-političkih zajednica te drugim nadležnim organima i organizacijama, pravo dobiti na njih odgovor i pravo poduzimati političke i druge inicijative od općeg interesa.“
Ustav SRH, 141.

8. PISMO KNINSKIH MILICAJACA

Provedba prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj, navodni napad na SDS-ovog dužnosnika Miroslava Mlinara, kao i sve veća promidžbena djelatnost beogradskog tiska i ostalih srbijanskih medija, povećali su napetosti i psihozu Srba u Hrvatskoj naspram novoizabranoj hrvatskoj vlasti. Već krajem svibnja 1990., srbijanski tisak je pisao o preimenovanju milicije u Hrvatskoj u redarstvo, koji je Srbe asociirao na sigurnosne organe NDH.²³⁰

Istovremeno je netočno konstatirano kako je prethodna komunistička vlast rasformirala sekretarijate za unutrašnje poslove u dijelovima Hrvatske s većinskim srpskim stanovništvom i mjesto njih osnovala nove policijske stanice. Srbijanski tisak je takve odredbe protumačio kao dolazak nepoznatih „*milicionera*“ u koje Srbi ne bi trebali imati povjerenja.²³¹ Pojedine tiskovine izvještavale su o organiziranju seoskih straža po slavonskim općinama nakon konstituirane sjednice Hrvatskog sabora krajem svibnja 1990.²³²

Odlukom o imenovanju republičkih sekretara i predsjednika republičkim komiteta, za republičkog sekretara unutrašnjih poslova imenovan je Josip Boljkovac. U lipnju 1990. Republički sekretarijat za unutrašnje poslove (RSUP) SR Hrvatske započinje proces promjene naziva, službenih odora i oznaka pripadnika sekretarijata.²³³ Termin milicija zamijenjen je terminom redarstvo, a mijenjaju se obilježja i odora redarstvenika.²³⁴ Ipak, termin redarstvo nije korišten u službenoj uporabi pa je tako dotadašnja milicija preimenovana u policiju te taj termin ostaje u službenoj upotrebi.²³⁵ Hrvatska policija je još dugo zadržala odore koje je imala i nekadašnja milicija, a tek krajem 1991. pojavit će se potpuno nove plavo-sive odore s novim grbom RH.²³⁶

Izmjenom terminologije nisu bili zadovoljni policajci srpske nacionalnosti Stanice javne sigurnosti (SJS) Knin. Početkom srpnja 1990., skupina od 54 (od 88 koliko ih je bilo zaposleno u njoj) pripadnika SJS Knin, uputila je otvoreno pismo Petru Gračaninu, sekretaru Saveznog SUP-a.²³⁷ Sadržaj pisma su objavili hrvatski i srbijanski mediji, a u njemu je

²³⁰ Stevan Zec, „Milicija postaje redarstveno tajništvo“, *Politika* (Beograd), 22.5.1990., 11.

²³¹ Isti, 11.

²³² R. S., „Veselje i straže“, *Borba* (Beograd), 31.5.1990., 3.

²³³ Marin Sabolović, „*Odoroslovlje hrvatskih oružanih formacija 1990.-1996.*“ (Samobor: Meridijani, 2015.), 37.

²³⁴ Davor Runtić, „*Prvi hrvatski redarstvenik*“ (Zagreb: Udruga Prvi hrvatski redarstvenik, 2003.), 36.

²³⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 69.

²³⁶ Sabolović, *Odoroslovlje hrvatskih oružanih formacija*, 94-95.

²³⁷ Marijan, *Radanje države*, 455.

naglašeno kako je nova vlast ekstremna te kao takva nastoji smanjiti broj milicajaca srpske nacionalnosti. Ponovno je apostrofirano kako nove odore podsjećaju na one koje su nosili pripadnici oružanih snaga NDH te da ih kninski milicajci neće prihvatiti.²³⁸

Ubrzo nakon objave pisma, u Kninu je 5. srpnja 1990. održan sastanak ministra unutrašnjih poslova Hrvatske Josipa Boljkovca, njegova zamjenika Perice Jurića i kninskih policajaca. Na sastanku su prisustvovali i čelnici kninske općine te saborski zastupnici SDS-a. Jedan od nazočnih, tadašnji sekretar SUP-a Šibenik Ante Bujas, nekoliko godina kasnije je izjavio kako je ideja za slanje otvorenog pisma zamišljena od strane dužnosnika SDS-a, Milana Babića, Dušana Zelembabe i Jovana Opačića. Bujas je naveo kako su oni vodili glavnu riječ na sastanku s hrvatskim predstavnicima, dok se policajci nisu isticali, kao ni inspektor Milan Martić, budući ministar unutarnjih poslova RSK, iako je on naveden kao jedan od organizatora peticije u njenom tekstu.²³⁹ Dušan Zelembaba je sljedećeg dana na sastanku kninskih čelnika zadovoljno kazao kako je „jučer ovde došlo vrhovništvo redarstva da pokaže Srbima da su moć, a pokazali su da su mali“.²⁴⁰

Ispred zgrade kninske Stanice javne sigurnosti, okupio se veliki broj građana koji su iskazali podršku kninskim policajcima i članovima SDS-a. Perica Jurić je kasnije opisivao te događaje u dokumentarnoj seriji BBC-a „Smrt Jugoslavije“. Pritom je kazao kako je ministar Boljkovac bio spreman sve obećati kako bi živi napustili Knin.²⁴¹ To je i potvrdio sam Boljkovac u svojim memoarima u kojima navodi kako je onda rekao Juriću „ako zagusti možemo, možemo obećati sve“.²⁴²

Josip Boljkovac je pristao na pritiske i zahtjeve kninskih policajaca srpske nacionalnosti. Pod velikim pritiskom, obećao je osnivanje Općinskog sekretarijata unutrašnjih poslova (OSUP). S druge strane tražio je da potpisnici pisma napišu novo pismo u kojem će se ograditi od stavova koje su iznijeli u pismu Petru Gračaninu. Umjesto ponovnog osnivanja OSUP-a, vlasti u Zagrebu odbili su reorganizaciju kninske policije prema uvjetima koje su tražili kninski čelnici, već su najavili kako će poslati pojačani odred s ciljem uspostavljanja

²³⁸ „Nećemo uniforme sličnim ustaškim“, *Politika* (Beograd), 5.7.1990., 11.

²³⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 69-70.

²⁴⁰ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995.*, Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 18.

²⁴¹ Laura Silber, Allan Little, „Smrt Jugoslavije“, prev. Anka Katušić-Balen (Opatija: Otokar Keršovani, 1996.), 90.

²⁴² Josip Boljkovac, „Istina mora izaći van“ (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009.), 197.

zakonitosti, javnog reda i mira. Odgovor kninskih općinskih vlasti bio je vrlo ozbiljan te su najavili da će se suprotstaviti takvoj odredbi.²⁴³

Predsjednik Tuđman je pokušao smiriti strasti, tako je 5. kolovoza u jednom govoru u Sinju, prilikom održavanja tradicionalne Sinjske alke, pozvao hrvatske Srbe na prekid pobune i mirni suživot Hrvata i Srba, čije se nesuglasice mogu riješiti isključivo demokratskim putem.²⁴⁴ Također, Tuđman je savjetovao Srbima da ne nasjedaju na provokacije „velikosrpskih i četničkih emisara“ te da se ne zavedu od strane „protuhrvatskih, antidemokratskih i birokratskih karijerista iz vlastitih redova“.²⁴⁵ Najavljeno slanje dodatnih policijskih snaga u Knin, opravdao je uspostavljanjem teritorijalnog integriteta i obranom ustavnog poretka RH.²⁴⁶

²⁴³ Mirko Ćuruvija, „Branit će se svojom milicijom“, *Vjesnik* (Zagreb), 3.8.1990., 1.

²⁴⁴ Nazor, „Kronologija stvaranja suvremene hrvatske države 1990.-1991. (važniji datumi), 104.

²⁴⁵ Davorin Rudolf, „Stvaranje hrvatske države 1991.: ministarska sjećanja“ (Split: Književni krug, 2016.), 111.

²⁴⁶ Milan Sigetić, „Dr. Franjo Tuđman: Ne igrati se sa sudbinom“, *Vjesnik* (Zagreb), 6.8.1990., 2.

9. BALVAN REVOLUCIJA

Proглаšenje autonomije na teritoriju Hrvatske od strane SNV-a, bio je samo početni korak koji je predstavljao neprihvatanje hrvatskih vlasti na prostoru Hrvatske. Već sredinom srpnja 1990., Srbi u Hrvatskoj počeli su organizirati „partizanske odrede“ i tražili od Beograda da im se omogući naoružavanjem oružjem Teritorijalne obrane, o čemu i piše Borisav Jović u svojim dnevničkim zapisima. Jovića nije zabrinjavalo što je i general JNA Veljko Kadijević takve zahtjeve odbio. Naime, Jović spominje kako je vjerovao da Srbi već imaju vlastita oružja.²⁴⁷

Dokaz da su vlasti iz Beograda s velikim očekivanjima promatrali zbivanja u Hrvatskoj i pomagali srpske čelnike SDS-a u Hrvatskoj, je i sastanak održan 13. Kolovoza 1990. u Beogradu. Tada je Jović primio srpske izaslanike iz Hrvatske predvođene Milanom Babićem.²⁴⁸ Babić je inzistirao na zaštiti saveznih vlasti, pod izlikom kako je Srbima na području Hrvatske ugrožena elementarna sigurnost, zbog čega su bili prisiljeni na organizaciju danonoćnih straža.²⁴⁹ Slobodan Milošević se pouzdao u Babića, koji je trebao biti realizator njegovog plana u Hrvatskoj. Milošević je smatrao kako Srbi u Hrvatskoj trebaju ohrabriti politiku Franje Tuđmana kojom bi se stvorila nezavisna Hrvatska jer bi tako i oni mogli zatražiti nacionalnu nezavisnost.²⁵⁰

Hrvatsko vodstvo očito je bilo svjesno u kojem smjeru će se odvijati situacija u Kninu. S obzirom da je JNA oduzela Hrvatskoj oružje Teritorijalne obrane, započeo je proces jačanja hrvatskih policijskih snaga. U ljeto 1990. Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP) RH je proveo natječaj čime je započelo policijsko educiranje oko 1 700 kandidata, koji će kasnije biti raspoređeni po policijskim postajama u Hrvatskoj, kao i posebne policijske postrojbe.²⁵¹ 16. kolovoza je u Zagrebu održan sastanak ministra Boljkovca sa sekretarima unutrašnjih poslova iz Gospića, Zadra, Šibenika i Splita, na kojem je odlučeno kako će se iz policijskih postaja na području moguće pobune pokušati izvući oružje rezervnog sastava policije.²⁵²

²⁴⁷Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 170.

²⁴⁸Marijan, *Rađanje države*, 457.

²⁴⁹Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 77.

²⁵⁰Goldstein, *Hrvatska povijest*, 427.

²⁵¹Mladen Smrekar, „Novi „image“ sa Šimuske ceste“, *Vjesnik* (Zagreb), 13.8.1990., 2.

²⁵²Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 78.

Napetosti su kulminirale 17. kolovoza, kada su započele akcije hrvatskih policajaca na području sjeverne Dalmacije i Like, odnosno u općinama gdje su prevlast imali Srbi. Prikrivena skupina hrvatskih policajaca iz Šibenika krenula je prema Kninu, s ciljem oduzimanja oružja iz tamošnjeg skladišta, no u tom naumu nisu uspjeli. Više uspjeha imali su pripadnici zadarske policije koji su iz prostora benkovačke policijske postaje uspjeli uzeti određenu količinu oružja, a slične akcije imale su uspjeha i na prostoru Like.²⁵³ Takvi pokušaji naišli su na otpor i nezadovoljstvo lokalnog srpskog stanovništva, koji su se okupljali s ciljem sprječavanja oduzimanja oružja. Primjerice, u Obrovcu i Kninu, gdje je oduzimanje zaustavljeno, a oružje podijeljeno srpskim civilima.²⁵⁴ Treba napomenuti kako se radilo o oružju rezervnog sastava policije, a ne redovitog.

Pobunjeno stanovništvo započelo je s blokiranjem prometnica kamenjem, drvećem i vozilima, organizirane su naoružane straže, predsjednici SO Obrovac i Knin, Sergej Veselinović i Milan Babić, proglasili su ratno stanje, a radio Knin je proširio dezinformaciju kako je na ulice tog grada izašla JNA.²⁵⁵ Noćne straže organizirane su u idućih nekoliko dana i na području Donjeg Lapca, Gračaca, Titove Korenice, Slunja, Vrgimosta, okolice Osijeka, a u nekim općinama su se održavali protestni skupovi srpskog stanovništva (Glina, Pakrac).²⁵⁶ Ovakvim raspletom događaja započela je „balvan revolucija“, koja se u konačnici nije pokazala toliko bezazlenom kako sam naziv govori. Kasnije će Vlada RSK 17. kolovoza 1990. proglasiti kao „Dan ustanka srpskog naroda“, a krajem srpnja 1992. taj dan označiti početkom rata na području RSK.²⁵⁷

Sigurno je kako su ovi događaji poslužili vođama srpske pobune, kao i srpskim medijima koji su naglašavali ugroženost srpskog stanovništva od strane hrvatskih organa sigurnosti i širili paniku te strah od navodnog hrvatskog napada. U jednom intervjuu za beogradski tisak koji datira s kraja kolovoza 1995., Jovan Opačić izjavljuje kako je pobuna srpskog stanovništva započeta na temelju dezinformacija koje su širili lokalni mediji:

„Slušamo Radio-Knin i čujemo da Služba obaveštavanja javlja: „Tri oklopna ustaška transportera viđena su na železničkoj stanici Plavno...“. To je moje selo, a od mestagde mi održavamo sastanak stanica je udaljena dva-tri kilometra. Mi, brže-bolje, prekidamo sastanak, uzimamo oružje i istrčavamo napolje. Kad stvarno, slučajno ili namerno, neko puca

²⁵³ Isti, 78-79.

²⁵⁴ Marijan, *Rađanje države*, 457-458.

²⁵⁵ Damir Margetić, „Sinopsis događaja“, *Vjesnik* (Zagreb), 19.8.1990., 3.

²⁵⁶ Marijan, *Rađanje države*, 459-460.

²⁵⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 80.

iz pušaka. Sedamo u automobile i brzo krećemo prema pucnjavi, rešeni da uđemo u borbu. Kad dole kod železničke stanice – ništa. Nema oklopnih transportera. Čista laž. A zamalo da su naši ubili čoveka koji je svojim „mercedesom“ dolazio kući iz Zagreba. U stvari jedva su se uzdržali da ne pucaju kada su na automobilu videli zagrebačke tablice. Tako je kod nas krenula „balvan-revolucija“, u stvari laž i obmana.“²⁵⁸

Može se postaviti pitanje, zašto vodstvo srpskih pobunjenika nije s ovakvim informacijama upoznao srpsko stanovništvo već u kolovozu 1990., odnosno u danima kada je pobuna otvoreno izbila, te tako pokušalo smanjiti psihozu koja je tada nastala?

Nije dugo trebalo čekati na odgovor hrvatske strane jer su istog dana iz Zagreba krenule policijske jedinice kako bi uspostavile red koje su naišle na otpor, što lokalnih Srba, što JNA. Okupljeno srpsko stanovništvo u Titovoj Korenici spriječilo je prolazak hrvatskih policajaca ličkom magistralom, koje su prisiljene na povlačenje u Slunj. JNA je natjerala tri hrvatska helikoptera da odustanu od pohoda na Knin pa su morale sletjeti na ogulinsko područje.²⁵⁹ Zapovjedništvo JNA u Zagrebu je upozorilo Službu državne sigurnosti da su helikopteri počinili prekršaj te da će u slučaju ponavljanja upotrijebiti oružje u skladu s propisima o zaštiti zračnog prostora SFRJ.²⁶⁰

18. kolovoza 1990. održana je izvanredna sjednica Izvršnog vijeća SO Knin na kojoj se raspravljalo o događajima 17. kolovoza. Vijeće je ocijenilo kako se stanovništvo spontano okupilo kako bi odgovorilo i spriječilo snage MUP-a RH u oduzimanju oružja „*ratnog sastava milicije*“. Već je spomenuto kako su te tvrdnje netočne jer se radilo o oružju rezervnog sastava. Također, vijeće je zaključilo kako postoji velika uznemirenost i zabrinutost oko mogućnosti intervencije hrvatskih snaga MUP-a, što upućuje na mogućnost upotrebe oružja.²⁶¹

U nekoliko idućih dana, stanje na području pobune se primirilo, a hrvatske vlasti odustale su od pokušaja da uspostave kontrolu nad tim područjem. Zbog blokiranja prometnice nanijeta je šteta hrvatskom gospodarstvu, a scene na hrvatskim cestama u sredini turističke sezone nisu ostavile dobar dojam na turiste koji su masovno počeli napuštati hrvatska ljetovališta. Željeznički promet preko Knina je stao, a zadarska, šibenska i splitska

²⁵⁸ Isti, 80. prema M. Ilić (intervju s Jovanom Opačićem), „Tragedija nam je bila suđena“, *Intervju* (Beograd)

²⁵⁹ Boljkovac, *Istina mora izaći van*, 205.

²⁶⁰ Marijan, *Rađanje države*, 458.

²⁶¹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 19.

luka bilježe strmoglavi pad prometa.²⁶² Prema nekim procjenama, štete su iznosile oko 200 milijuna američkih dolara.²⁶³

S druge strane, kninske općinske vlasti zaključuju kako „*nastali događaji prethodnog dana na području općine Knin nisu u značajnoj mjeri izazvali poremećaje u funkcioniranju privrede i društvenih djelatnosti na području općine*“, iako dodaju kako je moguće da „*u pojedinim radnim organizacijama dođe do određenih poremećaja u procesu rada s obzirom da se procjenjuje da izvjestan broj radnika učestvuje u blokiranju prilaza području općine Knin*“.²⁶⁴

Iako su prometne veze ponovno uspostavljene, povremeno su se postavljale barikade zbog kojih je dolazilo do prekida prometa, a u nekoliko navrata se pucalo s njih na vozila, civile i hrvatske policajce.²⁶⁵ Hrvatsko stanovništvo na području pobune postaje sve nepovjerljivije prema srpskom stanovništvu, stoga neki od njih napuštaju svoje domove.²⁶⁶

²⁶² Goldstein, *Hrvatska povijest*, 428.

²⁶³ Aleksa Crnjaković, „Koliko košta oružana pobuna“, *Vjesnik* (Zagreb), 23.8.1990., 6.

²⁶⁴ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 19.

²⁶⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 82.

²⁶⁶ Željko Bukša, „Pričaj mi o ugroženosti“, *Vjesnik* (Zagreb), 5.9.1990., 5.

10. IZJAŠNJAVANJE O SRPSKOJ AUTONOMIJI

Usporedno s prometnim blokadama i otvorenoj pobuni Srba u Hrvatskoj, u općinama s većinskim srpskom populacijom održavalo se najavljeno izjašnjavanje o srpskoj autonomiji u Hrvatskoj. U razdoblju od 19. kolovoza do 2. rujna 1990., na izjašnjavanje je imalo pravo cjelokupno punoljetno srpsko stanovništvo s prebivalištem u Hrvatskoj, kao i Srbi s hrvatskim državljanstvom koji nisu živjeli u granicama Hrvatske. U ovu drugu skupinu pripadali su Srbi rođeni u Hrvatskoj te Srbi kojima su roditelji podrijetlom s područja u kojima se izjašnjavalo o autonomiji. Srbi koji nisu bili upisani u biračke popise mogli su se izjašnjavati na bilo kojem glasačkom mjestu uz predočenje osobne iskaznice i upisom u birački popis na mjestu izjašnjavanja.²⁶⁷

Izjašnjavanje je provedeno, iako nigdje nije bilo definirano o kakvom obliku autonomije je riječ.²⁶⁸ Niti političko vodstvo pobunjenih Srba nije imalo percepciju i viziju o kakvoj se autonomiji radi. Očito je kako ni oni nisu bili sigurni koliku podršku zapravo imaju niti o kojem je teritorijalnom opsegu riječ. Najavljeno izjašnjavanje o autonomiju trebalo je vodstvu Srba u Hrvatskoj poslužiti kao smjernica za daljnje korake. Služba državne sigurnosti imala je informacije o izgledu glasačkih listića na kojima nije objašnjen sadržaj autonomije. Davor Marijan smatra kako su organizatori time ostavili mogućnost da autonomiju tumače kako hoće, ovisno kako će u kojem trenutku njima odgovarati.²⁶⁹

Izjašnjavanje o autonomiji je provedeno u 23 hrvatske općine: Beli Manastir, Benkovac, Daruvar, Donji Lapac, Dvor na Uni, Garešnica, Glina, Gospić, Gračac, Grubišno Polje, Karlovac, Knin, Kostajnica, Obrovac, Ogulin, Otočac, Pakrac, Slunj, Titova Korenica, Vojnić, Vrginmost, Vukovar. Od navedenih općina u 11 su Srbi imali apsolutnu većinu (Benkovac, Donji Lapac, Dvor na Uni, Glina, Gračac, Knin, Kostajnica, Obrovac, Titova Korenica, Vojnić i Vrginmost), a u 2 općine relativnu većinu (Daruvar i Pakrac).²⁷⁰

Na izjašnjavanje se moglo pristupiti i u nekim dijelovima općina gdje su živjeli Srbi: Sinj, Drniš, Skradin, Zadar, Duga Resa, Vrbovsko, Sisak, Novska, Nova Gradiška, Kutina, Bjelovar, Virovitica, Podravska Slatina, Orahovica, Našice, Osijek, Vinkovci, Rijeka, Pula,

²⁶⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 85.

²⁶⁸ Mirko Ćuruvija, „Listići se tiskaju“, *Vjesnik* (Zagreb), 14.8.1990., 1.

²⁶⁹ Marijan, *Rađanje države*, 296.

²⁷⁰ „*Nacionalni sastav stanovništva Jugoslavije*“, knjiga 1., Savezni zavod za statistiku, pristup 10.12.2017. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1981/Pdf/G19814001.pdf>

Split, Šibenik, Imotski, Metković i Dubrovnik.²⁷¹ Izjašnjavanje je provedeno i izvan granica Hrvatske, u Srbiji (primjerice, u Beogradu se izjasnilo njih 48 000, u drugih 19 općina gotovo 70 000)²⁷², dijelovima BIH, kao i SAD-u iz kojih je pristiglo nešto više od 1 200 glasačkih listića.²⁷³

30. rujna je u Srbu održana sjednica SNV-a na kojoj su priloženi službeni rezultati Centralne komisije za provođenje izjašnjavanja. Izvješće navedene komisije iznijelo je podatak kako je izjašnjavanju pristupilo ukupno 756 781 glasača (567 317 u Hrvatskoj i 189 464 izvan Hrvatske), a za srpsku autonomiju izjasnilo se 99,96% (756 549). Protiv je bilo njih 172 (144 u Hrvatskoj i 28 izvan), a 60 listića (46 u Hrvatskoj, 14 izvan) se smatralo nevažećim. Dovoljno je podatke usporediti s popisima stanovništva 1981. i 1991. kako bi se ustvrdilo kako su rezultati izjašnjavanja u kontradikciji sa stvarnom situacijom na terenu.

Prema popisu iz 1981. Srba u Hrvatskoj je bilo 531 502, a prema popisu iz 1991., 581 663. Dakle, elementarna logika nameće zaključak kako je fizički nemoguće ostvariti broj glasova koje je iznijela komisija SNV-a, kada se uzme u obzir da na izjašnjavanje nisu mogle pristupiti osobe koje nisu bile punoljetne. Dodatni argument je priložilo i samo SNV, koje je u izvještaju Centralne komisije navelo kako je: „*Izjašnjavanje onemogućeno od strane hrvatske policije u mjestima kojima su Hrvati većina – gradovima; Split, Solin, Kaštela, Šibenik, Rijeka, Sisak, Karlovac, Zagreb i tzv. banski dio Hrvatske, tako da se preko 150.000 Srba nije moglo izjasniti.*“²⁷⁴

Nepравилности se mogu uočiti i iz izvješća Komisije za provođenje izjašnjavanja o srpskoj autonomiji na općinskim razinama. Primjerice, prema izvješću za općinu Gračac, za autonomiju se izjasnilo 11 307 stanovnika, no ono što je zanimljivo kako općina Gračac prema popisu stanovništva ima 8 371 ljudi koji su se izjasnili kao Srbi.²⁷⁵ Identično je bilo i u općini Vojnić gdje se za autonomiju izjasnilo 7 590 stanovnika, a prema popisu Srba u toj općini je bilo 7 366.²⁷⁶

²⁷¹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 31.

²⁷² Isto, dok. br. 28., Goldstein, *Hrvatska povijest*, 428.

²⁷³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 85.

²⁷⁴ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 31. i 32.

²⁷⁵ „*Statistički ljetopis 2009.*“, Državni zavod za statistiku, pristup ostvaren 10.12.2017., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2009/PDF/05-bind.pdf

²⁷⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 24.

U nekim općinama izjašnjavanje se održalo dulje od predviđenog razdoblja, primjerice u općini Beli Manastir, gdje je trajalo do 11. rujna, iako je predviđeno i planirano razdoblje bilo zaključno s 2. rujnom 1991..²⁷⁷ Na karlovačkom području je također zabilježena nepravilnost. Naime, u izvješću Centralne komisije o izjašnjavanju na području općine Karlovac, navedeno je kako je u biračkom spisku upisano 8 719 birača, no u istom izvješću zabilježeno je 13 858 glasova za autonomiju.²⁷⁸ Iako su Srbi koji nisu bili upisani u biračke popise mogli glasati uz predočenje osobne iskaznice i pritom se upisati u birački popis biračkog mjesta, postavlja se pitanje zašto se onda taj višak nije evidentirao i zabilježio u birački popis? Ista neusklađeno je zabilježena i u izvješću komisije za općine Vojnić i Beli Manastir.²⁷⁹ Samim nepostojanjem točnog i relevantnog biračkog popisa, omogućena je manipulacija rezultatima glasanja.

Način na koji je provedeno izjašnjavanje i trajanje koje se nije pridržavalo zacrtanog vremenskog okvira, dovodi u pitanje njegovu ispravnost i pravilnost. Kako točan birački popis nije postojao, osobe koje su pristupile izjašnjavanju mogle su se izjasniti na više biračkih mjesta, stoga se može pretpostaviti da je to temeljni razlog zbog čega konačni podatci i rezultati Centralne komisije za izjašnjavanje o srpskoj autonomiji nisu u suglasnosti s realnim brojem Srba koji su živjeli na području Hrvatske. No, glavni cilj je bio ostvaren jer je vodstvo SNV-a dobilo pokriće za proglašavanje srpske autonomije u Hrvatskoj. Neki analitičari ocijenili su izjašnjavanje kao „anketu“, što je vjerojatno i najpreciznija procjena.²⁸⁰

U skladu s rezultatima izjašnjavanja, na kojem se gotovo 100% izjasnilo za autonomiju, SNV je 30. rujna, na spomenutoj sjednici, donijelo zaključak kojim je „voljom srpskog naroda“, proglašena srpska autonomija na „*etničkim i istorijskim teritorijama koji se nalaze unutar sadašnjih granica RH kao federalne jedinice SFRJ*“.²⁸¹ Istog dana je upućen poziv SNV-a srpskom narodu „*da se svim sredstvima odupre terorizmu ustašoidne vlasti i zaštiti svoje ljudsko dostojanstvo i svoja građanska i nacionalna prava*“.²⁸²

²⁷⁷ Isto, dok.br. 27.

²⁷⁸ Isto, dok. br. 23.

²⁷⁹ Isto, dok. br. 18. i 27.

²⁸⁰ Branko Horvat, „U kninskoj zamci“, *Danas* (Zagreb), 25.9.1990., 13.-14.

²⁸¹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 34.

²⁸² Isto, dok. br. 35.

11. NAPETOSTI NAKON IZJAŠNJAVANJA

Organizirane straže i barikade bile su povod da MUP RH 7. rujna 1990. izda priopćenje kojim je pozvao pobunjene Srbe na prekidanje radnji koje narušavaju javni red i mir. Hrvatske vlasti su zahtijevale od Srba da najkasnije do 11. rujna vrate policiji nasilno oduzeto oružje, u suprotnome je hrvatska policija najavila podizanje odgovarajućih zakonskih mjera.²⁸³ Priopćenje je 10. rujna iz zrakoplova bacano nad Kninom, u obliku letka tiskanog latinicom i ćirilicom. Istoga dana je ministar Boljkovac izvijestio novinare kako je oružje koje su pobunjeni Srbi oduzeli 17. kolovoza 1990. iz obrovačke policijske postaje, vraćeno u istu postaju.²⁸⁴

U Donjem Lapcu je 10. rujna 1990. održan sastanak predstavnika hrvatskih vlasti i SNV-a, na kojemu je dogovoreno kako će se odgoditi ultimatum o povratku oružja, koji je istjecao 11. rujna u podne, kako bi se mirnim pregovorima pokušala riješiti kriza.²⁸⁵ Iako je najavljen ultimatum nakon kojeg je policija trebala poduzeti zakonske mjere, očito je kako su predstavnici hrvatske vlasti uvidjeli kako bi u svrhu smirivanja tenzija, na sastanku sa vodstvom SNV-a trebali pristupiti pomirljivijim i blažim tonovima.

Na pitanje novinara RTV Beograd: „Šta će se desiti, šta ćete preduzeti ukoliko narod koji je, kako rekoste, uzeo oružje protupravno, uzeo oružje iz stanice milicije, ne poslušava ovo što ste se vi dogovorili i ne vrati oružje?“, Boljkovac je odgovorio:

„Mi vjerujemo u rukovodstvo ove regije i gospodina predsjednika Babića i ovdje u Lapcu svih ovdje, mi vjerujemo u to, a narod je već toliko došao do svijesti, da će shvatiti da mu je potreban mir. Mi smo protiv straha, straha je dosta bilo u ovoj zemlji.“²⁸⁶

Na tragu takvog pristupa, predstavnici vlasti na čelu s ministrom Boljkovcem, izrazili su spremnost na predlaganje hrvatskoj Vladi da se u Kninu osnuje poseban SUP. Osnivanjem kninskog SUP-a, područje Knina i okolice više ne bi bilo pod ingerencijom šibenskog SUP-a.²⁸⁷ I čelnik SNV-a Milan Babić pozvao je srpske građane da vrate oružje, no u isto vrijeme postavlja uvjet hrvatskim vlastima. Naime, Babić je smatrao kako bi osnivanje SUP-a u Kninu, natjeralo nepovjerljivo srpsko stanovništvo na povratak oružja:

²⁸³ „Poziv na razum i povrat oružja“, *Vjesnik* (Zagreb), 8.9.1990., 1.

²⁸⁴ Vlado Rajić, „Vraćeno oružje u Obrovcu“, *Vjesnik* (Zagreb), 11.9.1990., 2.

²⁸⁵ Boljkovac, *Istina mora izaći van*, 199-200.

²⁸⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995.*, Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 26.

²⁸⁷ ICTY: Saopćenje javnosti nakon sastanka u Donjem Lapcu, 10.9.1990. pristup 09.01. 2018. <http://icr.icty.org>

„Mi smo se dogovorili da apelujemo, evo odavde apelujemo na stanovništvo, stanovništvo i narod koji posjeduje oružje koje je zaista protupravno pribavio da počne vraćati to oružje, a s tim ide i ova inicijativa za vraćanjem SUP-a, što će vjerujem, ovaj, narod primiti koliko bude vjerovao u ovu inicijativu, u ovo formiranje samostalne milicije, odnosno Sekretarijata unutrašnjih poslova u Kninu, vjerujem da će u toj mjeri i vraćati naoružanje.“²⁸⁸

Sukladno s time, kada se uzme u obzir činjenica o etničkoj strukturi kninskih policajaca, vratili bi oružje sami sebi. Očito je smatrao da će takva taktika natjerati hrvatsku Vladu na popuštanje, pogotovo kada se uzme u obzir činjenica kako su se predstavnici vlasti na navedenom sastanku poprilično dodvoravali Srbima:

„Mogu vam reći da je atmosfera bila za pet, da budem otvoren i iskren bez posljednjih misli. Šta dalje da vam rečem. Sve smo se dogovorili šta treba, a sutra idemo dalje. Dogovor kuću gradi. Ja sam spomenuo Amerika živi na kompromisima, a velika je i jaka, a zašto ne bi se mi dogovorili. Istim jezikom govorimo, na istom prostoru živimo, u istom vremenu, prema isto želimo da nam bolje nama i našoj djeci. Prema tome zašto bi se svađali. Živjeli.“²⁸⁹

I jedna i druga strana su očito taktizirale pa do stvarnog dogovora nije ni moglo doći. Iako je najavljeno, teško je bilo za očekivati da će Vlada prihvatiti osnivanje posebnog SUP-a. Zamjenik ministra Boljkovca, Perica Jurić, nedugo nakon sastanka u Donjem Lapcu za novine je izjavio kako bez obzira na oblik organizacije tijela unutrašnjih poslova u Kninu, ona moraju biti podređena MUP-u u Zagrebu, a ne tijelima općinskih vlasti u Kninu.²⁹⁰ Boljkovac je u sjećanjima opisao kako je Babić tijekom sastanka bio konstruktivan sve dok nije zaprimio poziv nakon kojeg je Babić postao vidno uzrujan te se s njime više nije moglo normalno razgovarati.²⁹¹ Boljkovac navodi kako je poslije dobio informaciju da je Babić zaprimio naredbu da hrvatske predstavnike treba likvidirati.²⁹²

S druge strane, može se zaključiti kako niti osnivanje kninskog SUP-a ne bi kompletno zadovoljilo afinitete SNV-a. Naime, Babić je inzistirao da u kninski SUP ima ingerenciju na području svih općina koje su pristupile Zajednici općina sjeverne Dalmacije i Like, na što hrvatska strana nije htjela pristati.²⁹³

²⁸⁸ Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 34.

²⁸⁹ Isto.

²⁹⁰ Mladen Pleše, „Htjeli su likvidirati ministra Boljkovca“, Vjesnik (Zagreb), 17.9.1990., 2.

²⁹¹ Boljkovac, Istina mora izaći van, 200 .

²⁹² Isti, 201.

²⁹³ Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 34.

Iako se prvotno tako htjelo prikazati, pregovori u Donjem Lapcu nisu donijeli pravog rezultata. Nekoliko dana nakon sastanka, Babić je izjavio kako ne može imati povjerenja u hrvatske vlasti, a što se tiče oružja, ono će biti vraćeno kada budu postojale institucije koje će štiti narod i kojima će narod vjerovati.²⁹⁴ Može se pretpostaviti kako srpska strana nije planirala odustati od zacrtanih ciljeva te je zapravo kupovala vrijeme prije službenih rezultata izjašnjavanja o autonomiji nakon koje će isto i proglasiti.

Uoči proglašenja autonomije srpskog naroda u Hrvatskoj, napetosti u sjevernoj Dalmaciji donekle su popustile. U skladu s time, MUP RH naredio je svim sekretarijatima unutrašnjih poslova i stanicama javne sigurnosti da izdvoje 60% naoružanja rezervnog sastava milicije²⁹⁵ Time se mogao naoružati povećani broj pripadnika aktivnog sastava službe unutrašnjih poslova. Naravno, takva odluka uzrokovala je nove nemire i nezadovoljstvo među srpskim stanovništvom, a dodatni problemi su nastali nakon što je 27. rujna hrvatska policija izvukla dio oružja iz stanica javne sigurnosti u Obrovcu i Dvoru na Uni. Naime, Srbi su izvršili provalu i otuđili preostalo oružje.²⁹⁶

I na sisačkom području situacija je bila iznimno nestabilna. U Glini su Srbi spriječili policiju u oduzimanju oružja, nakon čega su sami izvršili otimanje. Policijsko vozilo koje je prenosilo oružje iz Petrinje u Sisak, prisiljeno je na povratak u Petrinju. Ubrzo se okupilo brojno stanovništvo ispred petrinjske stanice javne sigurnosti, koje je morala rastjerati policija. Tijekom intervencije je ranjen hrvatski policajac.²⁹⁷ S obzirom da policajci srpske nacionalnosti nisu spriječili otimanje oružja od strane Srba, u Petrinji je pritvoren Ljuban Lončarević, načelnik ondašnje stanice javne sigurnosti, kao i nekoliko izgrednika koji su sudjelovali u demonstracijama i sukobu s policijom.²⁹⁸

Izvršno vijeće SO Knin ocijenilo je intervenciju MUP-a RH kao rezultat nerazumnog postupka Vlade RH koja vrši prisilu nad srpskim stanovništvom. Vijeće je opravdalo postupke srpskog stanovništva koji su blokirali prometnice na području Gline, Petrinje, Obrovca, Donjeg Lapca i Dvora na Uni kako bi spriječili intervenciju snaga MUP-a jer su se time spriječili sukobi širih razmjera. Dakle, vodstvo pobunjenih Srba je iskoristilo ove događaje za novo širenje panike i straha među stanovništvom srpske nacionalnosti, opisujući postupke

²⁹⁴ Mirko Ćuruvija, „Oružje još nije vraćeno“, *Vjesnik* (Zagreb), 13.9.1990., 1.

²⁹⁵ HINA, „Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske- Scenaristi će biti onemogućeni“, *Vjesnik* (Zagreb), 29.9.1990., 1.

²⁹⁶ Marijan 468-469

²⁹⁷ Đorđe Ličina, „Nemiri u Baniji“, *Vjesnik* (Zagreb), 30.9.1990., 1.

²⁹⁸ HINA, „Pritvoreni izgrednici“, *Vjesnik* (Zagreb), 30.9.1990., 1.

policije kao „brutalan način ophođenja i odnosa prema građanina s naglašenim hapšenjem stanovništva srpske nacionalnosti“²⁹⁹

Nezadovoljstvo srpskog stanovništva u Hrvatskoj proširilo se i na područja izvan granica Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like. Vodstvo mjesnih odbora SDS-a u istočnoj Slavoniji poslalo je pismo vodstvu Jugoslavije i Srbije o „teroru“ nad Srbima u Hrvatskoj:

*„Obavještavamo vas da je najnovijom akcijom „hrvatskih redarstvenika“ protiv „srpskog pučanstva“ u Hrvatskoj, a iza čega stoji hrvatska Vlada, vladajuća HDZ i sve hrvatske stranke, srpski narod izložen državnom teroru, zbog čega demokratska nastojanja Srpske demokratske stranke ne mogu biti ostvarena, nego moraju biti obustavljena“.*³⁰⁰

Tenzije i napetosti nastavile su se i do kraja 1990. Dijelovi na kojima su postavljene straže i barikade u potpunosti su izgubile povjerenje u hrvatske vlasti i nastavili s narušavanjem javnog reda i mira, iako manjim intenzitetom u odnosu na događaje iz kolovoza i rujna 1990. Od kraja rujna potpuno je blokiran promet na užem kninskom području, dok se prometnicom Split- Knin – Zagreb putovalo na vlastitu odgovornost. Identično je bilo i sa željezničkim vezama jer je Knin bio važno prometno čvorište, stoga se prometovalo s velikim poteškoćama i prekidima.³⁰¹

²⁹⁹Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 38.

³⁰⁰ Isto, dok. br. 36.

³⁰¹ Marijan, Rađanje države, 472.

12. USTAV RH

Spomenuto je kako je u srpnju 1990. Hrvatski sabor donio amandmane na hrvatski Ustav iz 1974. te kako je zbog toga došlo do nezadovoljstva među Srbima u Hrvatskoj. Međutim, hrvatske vlasti zaključile su kako bi ipak trebalo započeti pripremu donošenja novog Ustava RH koji bi u potpunosti zadovoljavao potrebe društvenog i političkog života u Hrvatskoj.

Predsjednik predsjedništva RH Franjo Tuđman je 25. srpnja 1990. predložio da se započne raditi na novom Ustavu RH.³⁰² Predsjednik Komisije za ustavna pitanja Sabora, Vladimir Šeks, na sjednici Sabora je tom prilikom smatrao kako tadašnji Ustav pravno ograničava normalno djelovanje društvenih ustanova i državne vlasti, stoga je daljnji amandmanski način izmjena neefikasan.³⁰³

Dotadašnjim Ustavom SR Hrvatske ona je definirana kao „nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koje u njoj žive“.³⁰⁴ Pobunjeni Srbi pogrešno su tumačili ovu definiciju. Naime, prema njima Srbi u Hrvatskoj bili su jedan od konstitutivnih naroda. No, to tumačenje nije točno s obzirom da je Hrvatska definirana kao „nacionalna država hrvatskog naroda“, a ne kao nacionalna država srpskog naroda u Hrvatskoj.

Nacrt novog Ustava pojavio se sredinom kolovoza 1990., dok je prva sjednica Ustavotvorne komisije održana krajem 28. kolovoza 1990.³⁰⁵ Već nakon prvih nacrtu, Srbi u Hrvatskoj pokazali su nezadovoljstvo. Pravna komisija SNV-a je krajem rujna 1990. ocijenila kako najavljeni Ustav nije u skladu s interesima Srba u Hrvatskoj.

U prvom redu, prigovoreno je kako je iz redova SDS-a jedino Jovan Rašković sudjelovao u sklopu Ustavotvorne komisije. Time je Rašković kao „*jedan od dvije stotine članova ove komisije bez mogućnosti kao i većina ostalih da utiče na način rada i sadržaj odredaba nacrtu Ustava*“. Iz tog razloga je predsjednik Pravne komisije SNV-a, Vojislav

³⁰² Milardović, *Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske*, 18.

³⁰³ Šeks, *Državotvorni akti*, 24.

³⁰⁴ Ustav SR Hrvatske, 116.

³⁰⁵ Šeks, *Državotvorni akti*, 24.

Vukčević, predlagao da se naknadno odrede dodatni članovi Ustavotvorne komisije iz redova SDS-a.³⁰⁶

Također, za njih je nova formulacija prema kojoj bi RH bila definirana kao „*nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika drugih naroda i nacionalnih manjina, koji su njeni državljani*“ neprihvatljiva jer Srbe dovodi u „*ponižavajući položaj*“.³⁰⁷ Dodano je kako Srbi u novom Ustavu moraju imati pravni izraz u najvišem pravnom aktu države, odnosno Ustavu RH. Predložena je i dopuna odredbom kako je RH sastavni dio jugoslavenske države.

Predstavnici SNV-a smatrali su kako bi se RH trebala definirati na jedan od ovih načina: „*Republika Hrvatska je država hrvatskog naroda, srpskog naroda dijelova drugih naroda i nacionalnih manjina, koji u njoj žive*“ ili „*Republika Hrvatska je demokratska, pravna i socijalna država svih građana koji u njoj žive zasnovana na slobodama i pravima građana*“ ili „*Republika Hrvatska je demokratska, pravna i socijalna država svih građana, koji u njoj žive*“.³⁰⁸

Također, predloženo je kako bi se u Ustavu trebalo odrediti kako u RH postoje „*Autonomne pokrajine kao oblici teritorijalne autonomije ili kao oblici kulturne autonomije*“.³⁰⁹ Takvo stajalište je SNV pravdalo izjašnjavanjem o srpskoj autonomiji koje je provedeno u ljeto 1990. Pritom se podrazumijevala teritorijalna autonomija na područjima gdje su Srbi većinsko stanovništvo, a kulturna autonomija u onim dijelovima gdje su u manjini.

Bilo je očito kako hrvatske vlasti ovakve prijedloge neće uvažiti niti prihvatiti jer su od početka srpske pobune naglašavali kako neće dopustiti narušavanje teritorijalnog integriteta Hrvatske. Samim time teritorijalna autonomija nije dolazila u obzir. S druge strane, niti zahtjevi o kulturnoj autonomiji Srba u Hrvatskoj nisu bili utemeljeni jer bi im odredbe vezane za to bile garantirane Ustavom. Hrvatski sabor je 22. prosinca 1990. proglasio novi Ustav, prema kojem je RH definirana kao „*nacionalna država hrvatskoga naroda i država*

³⁰⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 29.

³⁰⁷ Isto.

³⁰⁸ Isto.

³⁰⁹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 29.

*pripadnika inih naroda i manjina, koji su njeni državljani...kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti...*³¹⁰

Time Srbi u Hrvatskoj nisu izgubili nikakva prava već su im slomom komunističkog sustava i demokratizacijom prava proširena. Istina je da su novim Ustavom Srbi izjednačeni s ostalim narodnostima u Hrvatskoj i time jasno definirani kao nacionalna manjina. No, oni su upravo to i bili. Pritom nisu vodili računa da formiranjem autonomnih oblasti krše ne samo novi Ustav, već i onaj iz 1974. Prema njemu je Hrvatska jasno definirana kao država Srba u Hrvatskoj. Isto tako teritorijalne promjene mogu se ostvariti samo na temelju odluke Sabora.³¹¹

³¹⁰ Milardović, *Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske*, 45.

³¹¹ Ustav SRH, 117.

13. FORMIRANJE SRPSKIH AUTONOMNIH OBLASTI U HRVATSKOJ

13.1. USPOSTAVA SAO KRAJINE

Nakon provedbe izjašnjavanja o srpskoj autonomiji u ljeto 1990., vodstvo srpskih pobunjenika 30. rujna 1990. proglasilo je autonomiju srpskog naroda u Hrvatskoj. Uskoro započinje proces osnivanja i ustroja Srpske autonomne oblasti Krajine (SAO Krajine). U Gračacu je 20. listopada 1990. zasjedao Izvršni odbor SDS-a. Na spomenutoj sjednici doneseni su zaključci o idućim koracima pobunjenih Srba. Za vođenje pregovora s državnim institucijama Hrvatske ovlašteno je SNV.³¹²

Predviđena su dva scenarija: 1.) Ako Hrvatska ostane u Jugoslaviji, srpski narod bi trebao imati teritorijalnu autonomiju na području gdje živi većinsko srpsko stanovništvo (sjeverna Dalmacija, Lika, Kordun, Banija (Banovina), zapadna Slavonija i Baranja). 2.) Ukoliko se Hrvatska odluči na istupanje iz Jugoslavije, srpski narod ima pravo na samoopredjeljenje, tj. ostanak u Jugoslaviji jer Srbi ne mogu biti nacionalna manjina „*administrativnim granicama Hrvatske*“, odvojeni od matičnog naroda i države.³¹³

U svrhu stvaranja uvjeta za postizanje dogovora hrvatske i srpske strane, 24. listopada 1990. se sastala mješovita hrvatsko-srpska „Radna grupa Sabora za izradu projekta o kulturnoj autonomiji Srba u Hrvatskoj“.³¹⁴ Idućeg dana je na sjednici hrvatskog Predsjedništva osnovan Savjet za kulturnu autonomiju Srba u Hrvatskoj, čija je zadaća bila razmatranje prijedloga navedene radne skupine.³¹⁵ Grupa je okupljala ugledne hrvatske intelektualce i znanstvenike, uključujući i one srpske nacionalnosti.

Radna skupina izradila je tri elaborata o kulturnoj autonomiji Srba na području Hrvatske. Tako su 28. studenog 1990. u Saboru izloženi radovi dr. Drage Roksandića („Ljudska i građanska prava i otvorena pitanja personalne i kulturne autonomije Srba u Hrvatskoj“), dr. Mirka Valentića („Nacrt projekta kulturne autonomije Srba u Hrvatskoj i drugih nacionalnih manjina“), kao i dr. Anđelka Milardovića („Građanska, nacionalna prava i kulturna autonomija Srba u Hrvatskoj“).³¹⁶

³¹² Marijan, *Rađanje države*, 274.

³¹³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 93.

³¹⁴ Nazor, „Kronologija stvaranja suvremene hrvatske države 1990.-1991. (važniji datumi)“, 105.

³¹⁵ Marijan, *Rađanje države*, 274.

³¹⁶ Radelić, *Stvaranje hrvatske države*, 211.

Izrada ovih radova bilo je gubljenje vremena jer su članovi SDS već nakon najave o formiranju radne skupine, u startu jasno dali do znanja kako oni za tu stranku neće biti prihvatljivi. Već 26. listopada 1990., SDS je izjavio da radnu skupinu smatra nelegitimnom i da se kulturna autonomija može primijeniti samo na dijelove Hrvatske gdje su Srbi bili u manjini, uz dozvolu SNV-a. Pritom je naglašeno kako jedino SNV ima legitimitet za pregovore s hrvatskim vlastima kada je riječ o srpskom narodu u Hrvatskoj.³¹⁷

U Titovoj Korenici je 12. prosinca 1990. održana zajednička sjednica Privremenog predsjedništva Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like te Predsjedništva SNV. Usvojen je tekst prijedloga Statuta SAO Krajine, koji je idućeg dana Milan Babić dostavio Predsjedništvu SFRJ, Odboru za ustavna pitanja Skupštine SFRJ u Beogradu, predsjedniku RH, predsjedniku Sabora RH i Ustavnoj komisiji Sabora RH.³¹⁸

Prema skici Statuta, SAO Krajina obuhvaćala je područje Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like na kojem „*nastanjeni građani samostalno ostvaruju prava i ispunjavaju dužnosti utvrđene Ustavom Republike Hrvatske, državnim zakonima i Statutom autonomne oblasti, tako da u osnovi bude građanski suverenitet*“.³¹⁹ Glavni grad SAO Krajine bio bi Knin. Prema statutu, autonomna prava Oblasti podrazumijevala su financijsku samostalnost, institucionalnu autonomiju na području sudstva, unutrašnjih poslova, kulture, gospodarstva, školstva i obrazovanja:

„Obavezno bi obuhvatile krug prava i institucija vezanih za upotrebu pisma i naziva jezika, za škole i druge obrazovne i kulturne institucije, informisanje, slobodu vjeroispovijesti i odgovarajuće institucije i druge elemente vezane za specifičnosti nacionalnog, historijskog i kulturno bića srpskog naroda...Obuhvatile bi krug prava i institucija vezanih za unutrašnje poslove i lokalno sudstvo na području autonomije...mora se odrediti i financijska autonomija...Autonomna Oblast mora imati vlastite poreze i određene procente od državnih poreza u srazmjeri s potrebama koje proizlaze iz vršenja njenog autonomnog djelokruga.“³²⁰

Autori nacrtu Statuta pozivali su se na slična iskustva regionalnih autonomija u Europi (Španjolska, Italija). Naglašeno je kako je skica za Statut ujedno i prilog javnoj raspravi na Ustav RH, a očekivanje autora bilo je utvrđivanje Oblasti kao autonomne jedinice.³²¹ Samim

³¹⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 89.

³¹⁸ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 46.

³¹⁹ Isto.

³²⁰ Isto.

³²¹ Isto.

time, kninski prijedlog davao je privid spremnosti Milana Babića na suradnju s hrvatskim vlastima.

S druge strane, Babić je poduzimao mjere s kojima je nastojao povećati broj općina koje bi obuhvaćala buduća autonomna jedinica. Tako je primjerice, 14. prosinca 1990., u teleksu upućenom SO Petrinja, naveo kako raspolaže podacima kako su se sva naselja s većinskim srpskim stanovništvom te općine, izjasnila za srpsku autonomiju. Na tragu toga, Babić je zatražio od općinske uprave u Petrinji da se poštuje volja srpskog naroda i da ta općina pristupi SAO Krajini.³²² Sličnih primjera bilo je i u drugim općinama.

Istoga dana, 16 mjesnih zajednica općine Otočac, nakon provedenog referenduma, donosi odluku o izdvajanju iz te općine i priključenju općini Titova Korenica.³²³ 19. prosinca 1990. SO Kostajnica donosi odluku o pristupanju Zajednici općina sjeverne Dalmacije i Like, odnosno SAO Krajini. S obzirom da za razliku od ostalih općina, na području Kostajnice nije proveden referendum, odluka je trebala stupiti na snagu tek kada građani potvrde odluku na referendumu.³²⁴ 20. prosinca 1990., 15 mjesnih zajednica istupa iz općine Gospić te se priključuje općini Gračac³²⁵, dok se Velika Gradusa izdvaja iz općine Sisak i postaje sastavni dio općine Petrinja.³²⁶

U međuvremenu, postalo je jasno kako prijedlog o autonomnoj jedinici hrvatsko vodstvo neće prihvatiti. Iz tog razloga, 19. prosinca 1990., Privremeno predsjedništvo Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like donosi odluku o provedbi statuta SAO Krajine. Prijedlog je upućen na usvajanje općinama koje su trebale ući u njezin sastav. Prema članu 5. „Prijedloga odluke o sprovođenju Statuta SAO Krajine“: *„Odluka stupa na snagu danom proglašenja od strane Privremenog predsjedništva Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like, a nakon što je usvoji većina skupština opština udruženih u Zajednicu.“*³²⁷

³²² Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 93.

³²³ Mjesne zajednice (MZ) koje su provele referendum: Gornji Babin Potok, Donji Babin Potok, Turjanski, Gornje Vrhovine, Rudopolje, Vrhovine, Zalužnica, Doljani, Podum, Škare, Glavace, Dabar/Glibodol, Drenov Klanac, Brloška Dubrava, Brlog, Srpsko Polje, Ponori
Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., *Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 47.

³²⁴ Isto, dok. br. 48.

³²⁵ MZ koje su provele referendum: Lipovo Polje, Studenci, Krš-Mlakva, Lički Osik, Divoselo, Široka Kula, Ostrvica, Kruškovac, Barlete, Pavlovac, Vrebac, Mogorić, Počitelj, Medak i Raduč
Isto, dok. br. 50.

³²⁶ Isto, dok. br. 51.

³²⁷ Isto, dok. br. 49.

Na ovom sastanku prisustvovali su predsjednici SO Benkovac (Zdravko Zečević), Donji Lapac (David Rastović), Dvor na Uni (Simo Rajšić), Glina (Velibor Matijašević), Gračac (Jasminka Mandić), Obrovac (Sergej Veselinović), Titova Korenica (Boško Božanić), Vojnić (Miloš Vučković) i Milan Babić, predsjednik SO Knin i predsjednik Privremenog predsjedništva Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like.³²⁸

Općine Benkovac, Knin, Titova Korenica, Donji Lapac, Obrovac, Gračac, Vojnić prihvaćaju Statut 20. prosinca 1990., a idućeg dana isto čini i općina Dvor na Uni.³²⁹ U Kninu je proglašena SAO Krajina 21. prosinca 1990., od strane SNV-a i Privremenog predsjedništva Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like.³³⁰ Tom prigodom na kninskoj tvrđavi vijorila se srpska zastava, a proslavi su prisustvovali Jovan Rašković i Milan Babić.³³¹

Prema članu 1. Statuta SAO Krajine, ona je definirana kao: „...*oblik teritorijalne autonomije u sastavu Republike Hrvatske, u okviru koje svi nastanjeni građani samostalno određuju prava i ispunjavaju dužnosti utvrđene Ustavom Republike Hrvatske, državnim zakonima i Statutom Srpske Autonomne Oblasti Krajine.*“³³² Prema istom članu, osnovana je radi: „...*ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti, kao i kulturnih i istorijskih osobnosti srpskog naroda nastanjenog na području istorijskih teritorija Dalmatinske i Vojne krajine, koje se nalaze u sastavu Republike Hrvatske, u okviru Federativne Jugoslavije.*“³³³

Teritorijalni opseg SAO Krajine obuhvaćao je područje Zajednice općine sjeverne Dalmacije i Like, kao i općine i naselja s većinskim srpskim stanovništvom koje bi donijele odluku o priključenju nekih od općina s većinskim srpskim stanovništvom.³³⁴ SAO Krajina imala bi tijela koja su trebala obavljati poslove s područja gospodarstva, financija, kulture, socijalnih pitanja te obrazovanja, a trebala je imati i autonomna pravosudna i policijska tijela, kako je već i predviđeno u radnoj verziji Statuta.³³⁵

³²⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 94.

³²⁹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 52.

³³⁰ Nikica Barić, „Značajke nastanka srpskih autonomnih oblasti i „Republike Srpske Krajine“ na teritoriju Republike Hrvatske 1990.-1991., u: *Nastanak suvremene države Hrvatske i dvadeseta obljetnica njezina utemeljenja: Zbornik radova*, ur: Davorin Rudolf i ostali (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2012.), 129.

³³¹ Ružić, *Djelovanje "Vlade Republike Srpske Krajine"*, 14.

³³² *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 52.

³³³ Isto.

³³⁴ Isto.

³³⁵ Isto.

Glavni organi SAO Krajine bili su Skupština, Izvršno vijeće i predsjednik Izvršnog vijeća. Najviše predstavničko tijelo Oblasti bila je Skupština Oblasti koja je imala 60 poslanika, izabranim tajnim glasanjem, odnosno neposrednim izborima, na 4 godine. Skupština je zamijenila dotadašnji Srpski sabor, a ujedno je bila i najviše zakonodavno tijelo. Izvršno vijeće imalo je funkciju izvršne vlasti, a sastojalo se od predsjednika, jedan ili više potpredsjednika i odlukom određeni broj članova.³³⁶ Predsjednik Izvršnog vijeća trebao je izvršavati odluke Skupštine i Izvršnog vijeća.³³⁷

Statutom je određena ravnopravnost svih građana SAO Krajine bez obzira na „*rasu, spol, rođenje, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, političko ili drugo uvjerenje, socijalno porijeklo, imovno stanje ili koje lično svojstvo*“.³³⁸ Prema Statutu, određeno je da „*Republika Hrvatska može zakonom povjeriti Srpskoj Autonomnoj Oblasti Krajini vršenje pojedinih poslova iz okvira svojih prava i dužnosti i prenijeti sredstva za te poslove*“.³³⁹ Navedena stavka Statuta bila je samo pokušaj formalne suradnje s hrvatskim vlastima, budući da je odluka o osnivanju srpske autonomne jedinice bila jednostrana i kao takvu Zagreb je nije prihvatao.³⁴⁰

S obzirom da je izbore za Skupština tek trebalo provesti, donesena je odluka kako će privremenu Skupštinu SAO Krajine činiti predstavnici skupština općina Zajednice sjeverne Dalmacije i Like. Izvršno vijeće je također bilo privremeno, a tu funkciju je obnašalo Predsjedništvo Zajednice općine sjeverne Dalmacije i Like, dok je dužnost privremenog predsjednika Izvršnog vijeća obavljao Milan Babić.³⁴¹ Njegov zamjenik bio je David Rastović. Skupština SAO Krajine konstituirana je 30. travnja 1991., kada je za predsjednika izabran Velibor Matijašević, kojega je 21. studenog 1991. zamijenio Mile Paspalj.³⁴²

Širenje teritorijalnog opsega SAO Krajine nastavilo se i nakon njezinog proglašenja. U prosincu 1990. u selima zadarskog zaleđa, Smoković, Zemunik Gornji i Islam Latinski, provedeni su referendum za priključenje općini Benkovac.³⁴³ U prvim mjesecima 1991. u većem broju mjesnih zajednica i dijelova općina Drniš, Sinj i Šibenik, organizirani su referendum za priključenje općini Knin. Na osnovu njih, u ožujku 1991. u sastav općine Knin

³³⁶ Isto.

³³⁷ Isto.

³³⁸ Isto.

³³⁹ Isto.

³⁴⁰ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 95.

³⁴¹ Isti.

³⁴² ICTY: Odluka o razrješenju dužnosti Predsjednika Skupštine SAO Krajine, Predsjednik Skupštine SAO Krajine, 21.11.1991. pristup. 13.1.2018. <http://icr.icty.org>

³⁴³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 96..

ušle su brojne mjesne zajednice koje su bile u sastavu navedenih općina, a isto se odvijalo i u kolovozu iste godine.³⁴⁴ Već je spomenuto kako se sredinom prosinca 1990. veći broj mjesnih zajednica s većinskim srpskim stanovništvom na području Gospića, Otočca i Ogulina, odvojio od tih općina i priključio se općinama Gračac i Titova Korenica.

Krajem siječnja 1991. održan je referendum kojim se više od 30 mjesnih zajednica izdvojilo iz općina Karlovac, Duga Resa i Slunj te ušlo u sastav općine Vojnić. Budući da su hrvatske vlasti takav potez proglasili nelegalnim, Nikola Trbojević, predsjednik Izvršnog vijeća SO Vojnić vlastima je poručio: „*Hrvatska vlada može da kaže što hoće, stavovi Ustavnog suda Hrvatske nas ne zanimaju. Imat ćemo najveću općinu u Hrvatskoj, udružiti ćemo se u našu autonomiju i u tome nas nitko ne može spriječiti.*“³⁴⁵

Kako je i najavljeno u prosincu 1990., Skupština općine Kostajnica je 31. ožujka 1991. potvrdila odluku o pristupanju SAO Krajini.³⁴⁶ No, iako je tada odlučeni da će se prije službene odluke o pripajanju provesti referendum kako bi ta odluka bila potvrđena, do istog nije došlo. Takva odluka posljedica je sukoba hrvatske policije i pobunjenih Srba na Plitvicama toga dana. Osim toga, odlučeno je kako će se općini Kostajnica pripojiti veći broj mjesnih zajednica s područja općine Sisak koje su referendumom odlučile provesti izdvajanje iz navedene općine.³⁴⁷

Potaknuti događanjima na području Plitvica, srpski zastupnici SO Glina 31. ožujka 1991. donose odluku o njenom pristupanju SAO Krajini, odvajanju od RH, kao i ulasku policijske postaje Glina u sastav SUP-a SAO Krajine. Odluke će stupiti na snagu u ljeto 1991., kada će srpski pobunjenici područje općine Glina staviti pod svoju kontrolu.³⁴⁸ SO Vrginmost, 1. travnja 1991., donosi odluku o konačnom i trajnom odvajanju te općine od Hrvatske i priključuje se SAO Krajini.³⁴⁹

³⁴⁴ MZ Baljci, Kanjane i dio MZ Kadina Glavica priključuje se MZ Bobodol, a Koljani, Laktac i dio MZ Kosori u MZ Otišić.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 97.

³⁴⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 96.

³⁴⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 71.

³⁴⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 97.

³⁴⁸ Isti.

³⁴⁹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 72.

S druge strane, u Petrinji, srpski blok nije imao potrebnu većinu za donošenje odluke o pristupanju SAO Krajini jer određeni broj zastupnika srpske nacionalnosti nije glasao za priključenje. 11. svibnja 1991. je održano izjašnjavanje o priključenju SAO Krajini mjesnih zajednica te općine u kojima je živjelo većinsko srpsko stanovništvo. U kolovozu 1991. je ipak dovršeno odcjepljenje općine Petrinja od RH i konačno pristupanje SAO Krajini.³⁵⁰

13.2. SO SLAVONIJA, BARANJA I ZAPADNI SRIJEM

Srbi na području istočne Hrvatske, odnosno istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, također su radili na odvajanju iz Hrvatske. U početku se činilo kako će događaji s kraja osamdesetih zaobići to područje, s obzirom na to da na području istočne Slavonije nije bujao srpski nacionalizam, kao primjerice na kninskom području. Unatoč privilegiranom položaju hrvatskih Srba u tom dijelu Slavonije, osobito u Vukovaru i okolici, srpsko stanovništvo je bilo u manjini.³⁵¹

Izjašnjavanje o srpskoj autonomiji u ljeto 1990. održano je i na tom području. Ono je provedeno u općini Beli Manastir i Vukovar te dijelovima općina Osijek, Našice i Vinkovci.³⁵² 7. siječnja 1991., u Šidskim Banovcima, osnovano je tijelo pod nazivom Srpsko nacionalno vijeće za Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem.³⁵³ Navedeno tijelo bilo je pandan već postojećem SNV-u, osnovanom na području Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like, odnosno SAO Krajine. Ilija Končarević bio na čelu toga tijela, koje se proglasilo legitimnim predstavnikom Srba na u Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu. Kada je riječ o samoj ulozi Vijeća, Davor Marijan smatra kako je politički vrh Srbije ignorirao to tijelo te provođenje velikosrpske politike u Slavoniji prepustilo JNA.³⁵⁴

Krajem veljače 1991., s ciljem homogenizacije srpskog stanovništva na tom području, proveden je referendum u 11 mjesnih zajednica s dominantnom srpskom populacijom u sklopu općine Vinkovci. Prema učestaloj praksi kao i u ostalim krajevima Hrvatske, sela su

³⁵⁰ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 98.

³⁵¹Davor Marijan, „*Obrana i pad Vukovara*“ (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.), 41.

³⁵²*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 32.

³⁵³Radelić, *Stvaranje hrvatske države*, 217.

³⁵⁴Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 49.

nakon referenduma pripojena općini s brojnijim srpskim stanovništvom, u ovom slučaju općini Vukovar.³⁵⁵

26. veljače 1991. usvojena je „Deklaracija Nacionalnog vijeća o suverenoj autonomiji srpskog naroda Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema“, od strane SNV-a Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. Autori deklaracije se pozivaju na pravo na samoodređenje srpskog naroda na navedenom području, kao i na pravo na odcjepljenje i pripajanje matičnoj državi, dakle Srbiji. Deklaracija je pisana u duhu Statuta SAO Krajine, stoga se navodi isti tip autonomije i prava srpskog naroda unutar nje. Osnova na kojoj se trebala temeljiti autonomija je lokalna samouprava. Ukoliko Jugoslavija opstane kao država, Srbi bi trebali na tom području ostvariti autonomiju, a ako Hrvatska provede izdvajanje, Srbi tog područja priključit će se Srbiji.³⁵⁶

13.3. SAO ZAPADNA SLAVONIJA

Nakon prvih višestranački izbora 1990. u lipnju i srpnju iste godine osnivanju se stranački ogranci SDS-a na području zapadne Slavonije. Od 9. do 16. lipnja 1990. uspostavlja se stranačka organizacijska mreža u Pakracu, Daruvaru, Grubišnom Polju, Podravskoj Slatini i Okučanima.³⁵⁷ Dakle, radilo se o mjestima, odnosno općinama, u kojima su Srbi bili zastupljeni u velikom broju. Na onim područjima gdje to nije bio slučaj, formiranje stranačkih organizacija SDS-a trajalo je duže. U općinama Bjelovar, Virovitica, Novska te Slavonske Požege, inicijativni odbori osnovani su tijekom srpnja 1990.³⁵⁸

Sredinom kolovoza 1990. na području Psunja osnovan je Regionalni odbor Srpske demokratske stranke. To je tijelo bilo sastavljeno od političkih prvaka pojedinih općinskih ogranaka SDS-a na području cijele Slavonije. Predsjednik odbora bio je Ilija Sašić, slatinski odvjetnik, a za zamjenika je određen Veljko Džakula, jedan od čelnika pakračkog ogranka SDS-a³⁵⁹ Džakula će kasnije postati ključna figura u političkom djelovanju i organiziranju zapadnoslavonskih Srba.

³⁵⁵ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 61.

³⁵⁶ Isto, dok. br. 62.

³⁵⁷ Ivica Miškulin, „Stranka ugroženoga naroda – djelovanje Srpske demokratske stranke u zapadnoj Slavoniji 1990.-1991.“, u: *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.-1995.: nositelji, institucije, posljedice: Zbornik radova*, ur: Ivica Miškulin i Mladen Barać (Slavonski Brod; Zagreb: HMDCCR, 2012.), 19.

³⁵⁸ Isti.

³⁵⁹ Isti, 20.

Bitno je spomenuti kako je SDS u zapadnoj Slavoniji nailazio na određene teškoće u svom djelovanju, za razliku od kninskog ogranka. Primjerice, pojedini stranački aktivisti upozoravali su na pasivnost i političku apatiju lokalnih Srba. što je uzrokovalo nezadovoljavajući stupanj organiziranost stranke u pojedinim seoskim naseljima³⁶⁰ Istovremeno, politički apetiti dužnosnika SDS-a na području Slavonije doveli su do antagonizma između srpskih političara zapadne i istočne Slavonije.

Naime, osnivanje SNV za Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem, nije naišlo na odobravanje zapadnoslavonskog SDS-a koji su smatrali kako je jedan SNV dovoljan za sve Srbe u Hrvatskoj.³⁶¹ Samim time, Regionalni odbor SDS-a izgubio je politički primat u Slavoniji, što će kasnije za posljedicu imati nastanak dviju zasebnih autonomnih srpskih teritorijalnih jedinica na području Slavonije – SAO zapadna Slavonija i SAO Slavonija, Baranja i zapadni Srijem.

Ubrzo nakon osnivanja ogranka SDS-a u zapadnoj Slavoniji, bilo je potrebno provesti izjašnjavanje o srpskoj autonomiji u kolovozu i rujnu 1990. Ono je provedeno u općinama Daruvar, Garešnica, Grubišno Polje i Pakrac te u pojedinim dijelovima općina: Bjelovar, Kutina, Nova Gradiška, Novska, Orahovica, Podravska Slatina i Virovitica.³⁶² Relevantni podatci o izjašnjavanju postoje samo za općinu Bjelovar, u kojoj je glasalo 2 319 glasača (nitko se nije izjasnio protiv).³⁶³ U nekim izvorima mogu se pronaći podatci za neke druge općine, no s obzirom da su oni objavljeni u lokalnom tisku, vjerojatno je riječ o procjeni novinara. Tako je u daruvarskoj općini potvrdno glasalo više od 9 000 glasača, u općini Pakrac također više od 9 000.³⁶⁴

U idućih nekoliko mjeseci zapadnoslavonski Srbi koncentrirali su se na okrupnjavanje teritorija u kojem je bilo prisutno srpsko stanovništvo. Pritom se nije vodilo računa o demografskim osnovama tih područja jer za razliku od općina koje su okupljene u Zajednicu sjeverne Dalmacije i Like te kasnije SAO Krajine, Srbi nisu bili u tolikoj mjeri zastupljeni kao u tim krajevima. Srpsko stanovništvo je većinu imalo jedino na prostoru općine Pakrac.³⁶⁵

³⁶⁰ Isti.

³⁶¹ Isti, 23.

³⁶² *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 32.

³⁶³ Isto, dok. br. 25.

³⁶⁴ Miškulin, *Stranka ugroženog naroda*, 41. prema: D.A., „Jedan glas protiv“, *Pakrački vjesnik*, 12.9.1990. i Stevan Ratković, „Daruvarčani za autonomiju“, *Zbilja*, Karlovac, 3.11.1990.

³⁶⁵ „*Statistički ljetopis 2009.*“, Državni zavod za statistiku, pristup ostvaren 10.12.2017., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2009/PDF/05-bind.pdf

Zbog navedenog razloga, lokalni Srbi nastojali su sela u kojima je živjelo srpsko stanovništvo, a koja su pripadala općinama Novska i Nova Gradiška, okupiti u jedinstvenu upravnu jedinicu - općinu Okučani. Isto je i zatraženo od hrvatskih vlasti, no zahtjev je odbijen³⁶⁶. U siječnju 1991. MZ Okučani donosi odluku raspisivanju referenduma o pripojenju općini Pakrac, što je bilo u skladu s inicijativom tamošnjim SDS-ovaca da Pakrac bude glavno središte Srba na području zapadne Slavonije.³⁶⁷ Referendumi su provedeni i u drugim mjesnim zajednicama na području općina Novske, Nove Gradiške, Kutine i Slavonske Požege.³⁶⁸

Unatoč provedenom referendumu na kojem su se mještani ukupno 45 mjesnih zajednica izjasnili za pripojenje općini Pakrac, ono nije moglo biti provedeno jer je odluku tek trebala potvrditi pakračka općinska skupština. S obzirom, da je u njoj bilo i nesrpskih odbornika koji takvu odluku nisu podržavali, odluka je prepuštena Hrvatskom saboru, od kojeg se tražilo da uvaži volju građana.³⁶⁹

Sabor je takvu odluku smatrao nezakonitom i nelegalnom, stoga nije odobrio proširenje pakračke općine. No, unatoč tome, SO Pakrac 22. veljače 1991., donosi odluku o pripajanju općine Pakrac u sastav SAO Krajine, uključujući i one mjesne zajednice koje su zahtijevale pripajanje općini Pakrac.³⁷⁰ Također, PU Pakrac mijenja naziv u OSUP Pakrac te postaje dio SUP-a Krajine.³⁷¹ Ustavni sud RH poništio je obje odluke, nakon čega su početkom ožujka 1991. srpski pobunjenici nasilno preuzeti pakračku policijsku postaju. Više o tom sukobu pobunjenika i hrvatske policije bit će u nastavku rada.

Nakon što je hrvatska policija stavila policijsku postaju pod nadzor, pakrački odbornici SDS-a nastavili su s nastojanjima izdvajanje te općine iz sastava Hrvatske. Istovremeno, organizacije SDS-a iz drugih općina počeli su spremati slične poteze, s ciljem priključenja pakračkoj općini, a zatim i SAO Krajini. U proljeće 1991. SDS je pripremao referendum na kojem su Srbi trebali glasati za ulazak općina Daruvar i Grubišno Polje u sastav SAO Krajine.³⁷² Tako je daruvarski općinski odbor SDS-a 16. lipnja 1991. organizirao izjašnjavanje na kojem se 11 000 Srba izjasnilo za priključenje općini Pakrac, tj. SAO

³⁶⁶Miškuljin, *Stranka ugroženog naroda*, 44-46.

³⁶⁷*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 54.

³⁶⁸Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 98.

³⁶⁹Miškuljin, *Stranka ugroženog naroda*, 48-49.

³⁷⁰*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 59.

³⁷¹Isto, 60.

³⁷²Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 99.

Krajini.³⁷³ Isto je provedeno i u drugim zapadnoslavonskim općinama u kojima je živjelo srpsko stanovništvo.

Unatoč tome što su hrvatske vlasti osporavale provedbu izjašnjavanja i rezultate proglašavale nelegalnim, SDS zapadne Slavonije je na temelju provedenih izjašnjavanja radio na uspostavljanju i oblikovanju srpske autonomije. Na temelju toga je 12. kolovoza 1991. proglašena SAO zapadna Slavonija čije je sjedište bilo u Okučanima.³⁷⁴ Tu odluku je donijelo predsjedništvo Regionalnog odbora SDS-a za Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem kojeg su u tom trenutku činili samo predstavnici iz zapadne Slavonije. Članovi predsjedništva koji su donijeli odluku poslije će tvoriti Veliku narodnu skupštinu (kasnije Narodna skupština), a istovremeno je proglašena Vlada SAO zapadne Slavonije.³⁷⁵

³⁷³Miškulin, *Stranka ugroženog naroda*, 50.

³⁷⁴ Janja Sekula, „O djelovanju Oblasnog vijeća i Narodne skupštine Srpske oblasti Zapadna Slavonija 1991.-1993.“ u: *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.-1995.: nositelji, institucije, posljedice: Zbornik radova*, ur: Ivica Miškulin i Mladen Barać (Slavonski Brod; Zagreb: HMDCDR, 2012.), 116..

³⁷⁵Miškulin, *Stranka ugroženog naroda*, 52.

14. JNA I JUGOSLAVENSKA KRIZA

Bitnu ulogu u rješavanju jugoslavenske krize imala je JNA koja je neposredno prije izbijanja srpske pobune u Hrvatskoj otvoreno stala na stranu srpske opcije. U svibnju 1990. nakon višestranačkih izbora i pobjede HDZ-a, JNA je razoružala Teritorijalnu obranu (TO) SR Hrvatske. U to vrijeme, zapovjednik štaba TO bio je general-potpukovnik Zdravko Novoselić. Budući da je razoružavanje provedeno izrazito lako, bez protivljenja republičke vlasti, Davor Marijan s zaključuje kako su kadrovi TO podržavali taj potez.³⁷⁶ Novoizabrano hrvatsko vodstvo se od takvog poteza ogradilo, navodeći kako nisu imali informacije o takvim planovima.³⁷⁷

Propust s hrvatske strane je i više nego očit, s obzirom na činjenicu da je JNA pripreme za oduzimanje oružja započela već početkom veljače 1990., dakle mjesecima prije. Naime, 1. veljače 1990., načelnik Generalštaba (GS) Oružanih snaga (OS) SFRJ, general-pukovnik Blagoje Adžić, izdao je naredbu za oduzimanje oružja TO SR Hrvatske i pohranjivanje u vojne objekte JNA.³⁷⁸ 14. svibnja 1990., general Adžić ponovno izdaje naredbu za oduzimanje oružja te se u sljedećih nekoliko dana vrlo lako provodi razoružavanje TO. Potez je opravdan boljom zaštitom te sigurnim smještajem oružja i municije u skladišta JNA.³⁷⁹

Proces razoružavanja okončan je do 22. svibnja 1990., a prema izvješću Komande 5. vojne oblasti u SR Hrvatskoj se oružje čuvalo u 364 objekata, od toga je 178 objekata bilo u okviru kompleksa JNA.³⁸⁰ U njima se čuvalo oružje koje je moglo naoružati oko 204 000 ljudi.³⁸¹ Isti postupak proveden je u Sloveniji, koja je zbog intervencije Predsjedništva Republike Slovenije, uspjela sačuvati dio oružja.³⁸²

³⁷⁶ Davor Marijan, „*Slom Titove armije: Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*“ (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga: Hrvatski institut za povijest, 2008.), 151-152.

³⁷⁷ Marijan, *Rađanje države*, 448.

³⁷⁸ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 1., Oružana pobuna u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.)*, (Zagreb: HMDCDR, 2007.), dok. br. 1.

³⁷⁹ Isto, dok. br. 4.

³⁸⁰ Isto, dok. br. 7.

³⁸¹ Marijan, *Rađanje države*, 223.

³⁸² *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 1*, dok. br. 8 i 10.

Da je postupak JNA imao određenu političku pozadinu, potvrđuje zapis iz dnevnika Borisava Jovića. U zabilješci od 17. svibnja 1990. predsjednik Predsjedništva SFRJ je u prvim danima presjedanja zapisao: „*Praktično smo ih razoružali. Formalno, ovo je uradio načelnik Generalštaba, ali faktički po našem nalogu. Slovenci i Hrvati su oštro reagovali, ali nemaju kud.*“³⁸³

Odmah nakon razoružavanja došlo je do burnih i oštrih osuda u Hrvatskoj od općinskih do viših razina vlasti. Prvi je reagirao imotski općinski Savjet za narodnu obranu prenoseći negodovanje stanovništva i zahtijevajući objašnjenje od Predsjedništva SR Hrvatske. I Savjet za narodnu obranu općine Čabar se požalio na tajno oduzimanje oružja te zatražilo povratak.³⁸⁴ Unatoč protestima i zahtijevanjima, do povratka oružja i municije nije došlo. Tadašnji čelnik TO Hrvatske, zapovjednik Republičkog štaba, general-potpukovnik Zdravko Novoselić, nije poduzeo ništa kako bi se oružje vratilo. Prema sjećanjima suvremenika, Novoselić je brzo dao na znanje kako će provoditi politiku JNA.³⁸⁵

Na sastanku hrvatskog vrha i dijela Predsjedništva SFRJ početkom srpnja 1990. Franjo Tuđman prozvao je JNA koja: „...*baš u doba demokratske promjene vlasti oduzima teritorijalnoj obrani oružje...*“ te procijenio kako je riječ o „političkoj prosudbi“.³⁸⁶ Zahtjevi za povratak oduzetog oružja pojačali su se nakon izbijanja pobune u kolovozu 1990. dok su prozivke vojnog vrha JNA bile sve učestalije. Hrvatsko vodstvo je početkom rujna, na sastanku s čelništvom Komande 5. vojne oblasti, opravdano došlo do zaključka kako je razoružanje TO „*znak nepovjerenja vojnog vrha prema vrhovništvu Hrvatske*“.³⁸⁷

Ovim potezom JNA je bitno odredila smjer u kojem će se kretati jugoslavenska kriza. Hrvatska nakon ovakvog postupka nije imala izbora jer je ostala bez oružja u temeljnoj obrambenoj instituciji. Zato je bila prisiljena okrenuti se naoružavanju i jačanju policijskih snaga koje će do ljeta 1991. biti glavni oslonac hrvatskih oružanih snaga. Proces naoružavanja hrvatskih snaga bit će glavni argument JNA u nastojanjima da prikaže agresivni karakter i namjere hrvatskih čelnika te ostvari planirano stanje ugrožavanja državne sigurnosti.

³⁸³ Jović, *Posljednji dani SFRJ*, 146.

³⁸⁴ Marijan, *Rađanje države*, 448.

³⁸⁵ Martin Špegelj, „*Sjećanja vojnika*“ (Zagreb: Znanje, 2001.), 125.

³⁸⁶ Marijan, *Rađanje države*, 450.

³⁸⁷ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 18.

U konačnici je dio oružja TO podijeljen pobunjenim Srbima, dok je ostatak vraćen u hrvatske ruke prilikom zauzimanja vojnih objekata JNA u rujnu 1991., pri čemu je dio uništen. Jedan dio oružja je vraćen tijekom povlačenja snaga JNA s neokupiranog dijela Hrvatske.³⁸⁸

Drugi potez koji je povukla JNA je bila preraspodjela mirnodopskih snaga u Hrvatskoj i susjednim republikama. Krajem 1988. teritorij SR Hrvatske podijeljen je na vojne oblasti sa sjedištima u Zagrebu, Splitu i Beogradu. Sjedište 5. vojne oblasti bio je Zagreb, a ona je obuhvaćala snage JNA koncentrirane na području sjeverozapadne Hrvatske, Banovine, Korduna, Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. U Splitu je bilo sjedište Vojnopomorske oblasti u čijem je sastavu pripadalo područje Dalmacije, Istre i jadranskih otoka. Slavonija je uključena u 1. vojnu oblast sa sjedištem u Beogradu.³⁸⁹

U jeku višestranačkih izbora u Hrvatskoj i Sloveniji, JNA je morala prepraviti postojeće planove, stoga je ukinula i smanjila postrojbe manjeg brojnog stanja u područjima manjeg političkog značaja. Time je dobiven višak ljudstva kojim su osnovane nove i povećane postojeće postrojbe u dijelovima Hrvatske za koje se predviđalo da bi mogli postati važna žarišta zbivanja. U Hrvatskoj je početkom 1990. bilo ukupno 60 000 pripadnika JNA.³⁹⁰

U svibnju 1990., dan nakon što je izdana naredba o oduzimanju oružja TO, započinje proces preraspodjele i razmještanja snaga JNA u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. U 1. vojnoj oblasti pojačane su oklopne brigade u Banja Luci, a jedna je uspostavljena u Derventi, dok su u Mostar prebačen mehanizirani bataljun iz Zrenjanina i oklopni bataljun iz Brčkog.³⁹¹ U Vojnopomorskoj oblasti preustrojene su motorizirane brigada u Kninu i Benkovcu iz čisto pješačke u brigade s dva bataljuna oklopništva.³⁹² Na području 5. vojne oblasti osnovan je novi korpus s jakim uporištima u Zagrebu, Dugom Selu i Jastrebarskom, dok su istovremeno pojačane snage u Bjelovaru, Rijeci, Karlovcu, Virovitici i Križevcima.³⁹³

³⁸⁸Marijan, *Slom Titove armije*, 283-284.

³⁸⁹Davor Marijan, „Vojni aspekt hrvatskog osamostaljenja 1991.“, u: *Nastanak suvremene države Hrvatske i dvadeseta obljetnica njezina utemeljenja: Zbornik radova*, ur: Davorin Rudolf i ostali (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2012.), 138.

³⁹⁰ Marijan, *Slom Titove armije*, 114.

³⁹¹*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 5.

³⁹² Isto.

³⁹³ Isto.

Jović je u dnevniku zapisao kako ga je general Veljko Kadijević informirao o navedenim promjenama. 8. lipnja je Jović raspomagao informacijom kako je vrh JNA donio odluku o: „...formiranju posebnih motorizovanih korpusa u regionima Zagreba, Knina, Banjaluke i Hercegovine, koji će biti sposobni, po potrebi, da budu u funkciji kao na Kosovu.“³⁹⁴ Nekoliko godina kasnije je i sam Kadijević priznao kako je JNA izvršila promjene kako bi mogli u kratkom roku intervenirati ukoliko dođe do međunacionalnih sukoba.³⁹⁵

Osim razoružavanja TO i preraspodjele mirnodopskih formacija i snaga, JNA je u svibnju 1990. svela suradnju s Republičkim sekretarijatom za unutrašnje poslove (RSUP) SR Hrvatske (u srpnju preimenovano u MUP, nakon usvojenih amandmana u Hrvatskom saboru) na najmanju moguću razinu. Drugim riječima, suradnja je bila moguća samo u svezi pitanja važnih za nju. Prvi korak u reduciranju odnosa s hrvatskim MUP-om očitovan je kroz promjene protokola u izvanrednim prilikama. Prema planu iz 1985. o suradnji s RSUP-om SR Hrvatske, u izvanrednim prilikama najprije djeluje milicija, zatim TO te na kraju slijeda JNA. Plan je prekinut u svibnju 1990., što je omogućilo JNA ignoriranje propisanog redosljeda angažiranja snaga u izvanrednim prilikama tijekom izbijanja pobune u ljeto 1990.³⁹⁶

³⁹⁴ Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 152.

³⁹⁵ Veljko Kadijević, „*Moje viđenje raspada: vojska bez države*“ (Beograd: Politika, 1993.), 127.

³⁹⁶ Marijan, *Slom Titove armije*, 166.

15. SUKOBI NISKOOG INTENZITETA U PRVOJ POLOVICI 1991.

15.1. PAKRAC

U prvoj polovici 1991. napetosti između hrvatskih Srba i hrvatske policije poprimaju oružani karakter. 22. veljače 1991. u Pakracu je tamošnja Općinska skupština donijela odluku o pristupanju općine Pakrac SAO Krajini. Na istoj sjednici policijska postaja Pakrac preimenovala se u Općinski sekretarijat unutrašnjih poslova (OSUP) Pakrac koji je stavljen pod izravno rukovođenje Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP) Krajina.³⁹⁷ Sukladno s navedenim promjenama izvršena je mobilizacija pričuvnih policajaca srpske nacionalnosti koji su 1. ožujka 1991. preuzeli nadzor nad policijskom postajom u Pakracu. Pripadnici hrvatske policije prilikom zauzeća su razoružani i pritvoreni.³⁹⁸

2. ožujka u Pakrac su stigle hrvatske policijske snage koje su grad stavile pod svoj nadzor, a pobunjenici su bez borbe napustili postaju. JNA je na mjesto događaja uputila jedinice iz Bjelovara, Virovitice i Zagreba.³⁹⁹ U večernjim satima došlo je do razmjene vatre između hrvatske policije i JNA, što je ujedno bio prvi oružani incident između njih.⁴⁰⁰ Ulazak vojske u grad odobrio je predsjednik Predsjedništva SFRJ Borisav Jović bez dogovora s ostalim članovima.⁴⁰¹ Vojska je samim time povećavala napetosti te se takav postupak može protumačiti kao svjesna provokacija koja je u konačnici trebala izazvati povod za vojnu intervenciju. Istog dana je Izvršno vijeće SAO Krajine uputilo MUP-u i Vladi RH zahtjev za povlačenje snaga iz Pakraca s upozorenjem kako će u protivnom snositi odgovornost za sve posljedice koje iz toga mogu proizaći.⁴⁰²

Istodobno u Dvoru na Uni je održana sjednica Izvršnog odbora SDS-a kojim je predsjedao Jovan Rašković, a nakon sjednice održan je miting na kojem je prisustvovalo nekoliko tisuća ljudi. Na zasjedanju je osuđena akcija hrvatske policije u Pakracu, a zaključeno je kako je „nova hrvatska demokratija“ pokazala „zločinačko lice i historijski

³⁹⁷ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 59. i 60..

³⁹⁸ Slavko Degoricija, „Nije bilo uzalud“ (Zagreb: ITG, 2008.), 40-44.

³⁹⁹ Radelić, *Stvaranje hrvatske države*, 116.

⁴⁰⁰ Marijan, *Slom Titove armije*, 242.

⁴⁰¹ Jović, *Posljednji dani SFRJ*, 281-282., *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 38.

⁴⁰² *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 65.

kontinuitet NDH“.⁴⁰³ Na mitingu je Rašković izjavio kako je intervencija hrvatske policije u Pakracu objava rata srpskom narodu, koji će Srbi prihvatiti.

Nakon događanja u Pakracu započela je izrazito jaka kampanja srpskih medija koji su prenosili razne dezinformacije. Tako su beogradske *Večernje novosti* objavljivali naslove poput: „*Masakr pred crkvom*“, „*Invazija na Pakrac*“, „*Teror fašistoidne vlasti*“, a navodilo se i kako je poginulo 11 Srba, uključujući i protojereja Srpske pravoslavne crkve u Pakracu Save Bosanca.⁴⁰⁴ 9. ožujka u Beogradu su održane demonstracije srpske oporbe protiv Miloševića i njegove vlasti na kojima je došlo do sukoba s policijom. Oporba je smatrala kako Milošević nedovoljno štiti interese Srba izvan granica Srbije.

U Pakracu je JNA po prvi puta postupila prema taktičkoj novini koja je kasnije postala poznatija kao „tampon zona“. Ona je postala jedan od protokolarnih postupaka JNA u slučaju izvanrednih prilika. Takav oblik postupanja bit će jedna od glavnih obilježja djelovanja JNA sljedećih mjeseci kada će incidenti između hrvatske policije i pobunjenih Srba biti sve učestaliji. JNA je uvođenje ove novine branila tezama kako „*kao i svuda drugde u sličnim situacijama, polazi od ustavne uloge JNA da, između ostalog onemogućiti izbijanje oružanih sukoba, posebno međunacionalnih, svugde je takav sukob već u toku ili na pomolu*“.⁴⁰⁵

Pakrački događaji i demonstracije u Beogradu bili su povod da Štab Vrhovne komande na sjednici Predsjedništva SFRJ održanoj od 12. do 15. ožujka zatraži uvođenje izvanrednog stanja u državi. Taj prijedlog su podržale Srbija, Crna Gora, Vojvodina i Kosovo, no nije prihvaćen jer je omjer glasova bio 4:4. Nakon toga bilo je jasno kako se JNA sve više priklanja srpskoj opciji, što je potvrdio i general Veljko Kadijević koji je smatrao kako je potrebna zaštita i obrana srpskog naroda izvan Srbije, kao i prikupljanje JNA u granicama buduće Jugoslavije.⁴⁰⁶ Takva razmišljanja očituju se i u izvještajima JNA o događajima u Pakracu, u kojima se hrvatska strana opisuje kao „*nosioci razbijanja jugoslavenske države*“, a hrvatsko vodstvo se naziva „*nacionalističkim i separatističkim*“.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 114

⁴⁰⁴ Isti, 115.

⁴⁰⁵ Marijan, *Slom Titove armije*, 244-245.

⁴⁰⁶ Kadijević, *Moje viđenje raspada*, 113- 114.

⁴⁰⁷ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 38.

15.2. PLITVICE („KRVAVI USKRS“)

I posljednji dan ožujka 1991. protekao je u istom ozračju kao i prvi dan, no ovaj put sa smrtnim posljedicama. 31. ožujka došlo je do oružanog sukoba između hrvatske policije i srpskih pobunjenika na području Nacionalnog parka „Plitvice“, gdje je milicija pobunjenih Srba nekoliko dana prije postavila barikadu na prometnici Slunj – Titova Korenica. U sukobu su poginuli hrvatski policajac Josip Jović i pobunjenik Rajko Vukadinović. Pritom su hrvatske snage potisnule pobunjenike iz Plitvica prema Korenici, no veći napredak spriječen je od strane JNA koja je ponovila pakrački scenarij te postavila „tampon zonu“ između sukobljenih strana.⁴⁰⁸

Istog dana općina Kostajnica donosi odluku o pristupanju Zajednici općina Sjeverne Dalmacije i Like, a idućeg dana, 1. travnja 1991., općina Vrginmost usvaja odluku o izdvajanju iz RH te priključenju SAO Krajini.⁴⁰⁹ Prema izvještaju pripadnika Službe državne bezbednosti, odluka u općini Vrginmost donesena je u izrazito napetim okolnostima. Naime, pripadnici tamošnjeg ogranka SDS-a natjerali su predsjednika općine Dmitra Obradovića da hitno sazove izvanrednu sjednicu i napiše pozive delegatima skupštine. Ako je vjerovati izvještaju, pripadnici SDS-a su „*bili spremni da pod pretnjom sile, pa čak i zarobljavanjem, obezbediti kvorum ove sednice.*“⁴¹⁰ Isti izvještaj donosi saznanja o tome kako se srpsko stanovništvo Vrginmosta naoružava automatskim puškama, a slična situacija je i u okolnim naseljima gdje živi srpsko stanovništvo.⁴¹¹

U Titovoj Korenici 1. travnja 1991. donesena je odluka o pripajanju SAO Krajine Republici Srbiji. U tom trenutku u sastavu SAO Krajine su bile općine Knin, Benkovac, Obrovac, Gračac, Donji Lapac, Titova Korenica, Vojnić, Glina, Dvor na Uni, Kostajnica, Petrinja i Pakrac te sva srpska naselja koja su se u međuvremenu pripojila nekoj od navedenih općina. Takva odluka Izvršnog vijeća SAO Krajine opravdana je uhićenjem većeg broja srpskih pobunjenika nakon intervencije hrvatske policije na Plitvicama.⁴¹² Na istoj sjednici usvojen je zahtjev za oslobađanje uhićenih pripadnika zarobljene od strane MUP-a RH te se od saveznih organa tražilo povlačenje snaga MUP-a, kao i tehnička i kadrovska pomoć MUP-

⁴⁰⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 117.

⁴⁰⁹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 72.

⁴¹⁰ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 42.

⁴¹¹ Isto.

⁴¹² *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 75. i 76..

a Republike Srbije SUP-u SAO Krajine.⁴¹³ U isto vrijeme na području Drniša su zarobljeni hrvatski policajci koje su Srbi planirali razmijeniti za uhićene na Plitvicama.⁴¹⁴

Nedugo nakon sukoba na Plitvicama, srpsko vodstvo je na sastanku 5. travnja 1991. tražilo od vrha JNA odgovor na pitanje što će napraviti ako hrvatska policija pokuša uspostaviti nadzor nad područjima koje drže pobunjeni Srbi. Stav JNA je bio da neće dopustiti takav rasplet događaja i da će silom spriječiti svaki takav pokušaj. Pritom neće tražiti podršku i suglasnost Predsjedništva SFRJ, čiji je rad ionako bio blokiran jer su pripadnici srpskog bloka u Predsjedništvu na kratko podnijeli ostavke.⁴¹⁵ Pritom je JNA napravila razmjestaj kojom je zaštitila Knin, Benkovac i Obrovac, odnosno teritorij SAO Krajine. Vojnopomorska oblast i 5. vojna oblast zatvorile su sve prilaze Kninskoj krajini i dijelu Like.⁴¹⁶ Time je onemogućeno djelovanje hrvatske policije iz smjera Zadra, Biograda, Šibenika, Splita i Sinja, a pobunjeni Srbi su dobili prostor za razvijanje vojnih snaga i ustrojavanja tijela vlasti SAO Krajine.

15.3. BLOKADA KIJEVA

Krajem travnja MUP RH osnovao je policijske postaje u selima s hrvatskim stanovništvom, Kijevu na pravcu Sinj – Knin i Kruševu na pravcu Obrovac – Zadar. Kijevo je već početkom travnja bilo izloženo blokadi od strane pripadnika milicije SAO Krajine⁴¹⁷, a kada je u tom selu uspostavljena hrvatska policijska postaja, iz Knina je upućen ultimatum da se hrvatski policajci moraju povući iz Kijeva.⁴¹⁸ Da je situacija na tom području izuzetno napeta i uzavrela potvrdili su i izvori JNA koji navode da se odnosi mještana Kijeva, u kojem je bilo većinsko hrvatsko stanovništvo i Civiljana, sela gdje su Srbi bili apsolutna većina, na rubu oružanog sukoba.⁴¹⁹

⁴¹³ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 73.

⁴¹⁴ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 45.

⁴¹⁵ Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 317.

⁴¹⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 47.

⁴¹⁷ Miroslav Ivić, „Kijevo odsječeno od ostatka svijeta“, *Vjesnik* (Zagreb), 5. 4. 1991., 2.

⁴¹⁸ Milan Jelovac, „Kijevo ostalo bez hrane“, *Vjesnik* (Zagreb), 6. 5. 1991., 3.

⁴¹⁹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 43.

Tenzije su iz dana u dan rasle. Martićeva milicija je 1. svibnja 1991., u akciji traženja oružja, upala u hrvatska sela oko Knina i uhitila nekoliko mještana te ranila jednog. Idućeg dana u selu Polača kraj Biograda na moru, ubijen je hrvatski policajac Franko Lisica, što je izazvalo demonstracije građana u Zadru protiv JNA i pobunjenih Srba. U sklopu prosvjeda došlo je do uništavanja objekata u vlasništvu građana srpske nacionalnosti.⁴²⁰

15.4. BOROVO SELO

Napetosti su rasle i na prostoru istočne Slavonije, gdje su još od početka travnja bile blokirane prometnice u selima s pretežno srpskim stanovništvom, a barikade su nadzirali naoružani Srbi. Svi pripadnici policije srpske nacionalnosti prešli su na stranu pobunjenika i držali stražu na barikadama, što je i potvrdio Goran Hadžić, jedan od istaknutijih pripadnika SDS-a na području Vukovara, a kasnije i predsjednik RSK, na sjednici Regionalnog odbora SDS-a za Slavoniju i Baranju koja je održana 17. travnja 1991. u Pačetinu kraj Vukovara.⁴²¹ Hadžić je bio jedan od uhićenih srpskih pobunjenika u akciji hrvatske policije na Plitvicama krajem ožujka iste godine. Uhićenje je bilo povod prosvjedima građana srpske nacionalnosti u Borovom Selu kraj Vukovara, pri čemu je došlo do fizičkog obračuna s policajcima iz Vukovara.⁴²²

U Borovom Selu kraj Vukovara pobunjenici su iza ponoći 2. svibnja 1991. napali četveročlanu ophodnju Policijske stanice Vukovar. Pobunjenici su zarobili dva hrvatska policajca koji su prevezeni preko Dunava i predani srbijanskoj miliciji u Novom Sadu. Ne znajući da su zarobljenici bili u Vojvodini, Posebna jedinica policije PU Vinkovci dobila je zadatak da ishodi oslobađanje hrvatskih policajaca iz Borova Sela. Pripadnici hrvatske policije su naišli na zasjedu srpskih pobunjenika, koji su pritom ubili 12 hrvatskih policajaca, što je označilo početak oružane pobune na području istočne Slavonije. Pobunjeni Srbi priznali su smrt državljanina iz Srbije iz Stare Pazove i ranjavanje četiri osobe.⁴²³ Nakon kontakta s hrvatskom policijom, srpski milicajci su istog dana predali hrvatskoj strani dva zarobljena policajca, zbog kojih je pothvat poduzet. To je dodatni argument o postojanju veze pobunjenika i Miloševićeve vlasti.

⁴²⁰ Marijan, *Rađanje države*, 497.

⁴²¹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 118.

⁴²² Marijan, *Rađanje države*, 492.

⁴²³ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 59-61.

Pobuna se proširila i na okolicu Vinkovaca i Osijeka, gdje su sela Mirkovci i Tenja postala iznimno jaki centri srpske pobune. U Mirkovcima je 4. svibnja 1991. pućano na osobno vozilo koje se nije zaustavilo na njihovo traženje, a voćač i suvoćač su bili ranjeni. Istog dana je došlo i do incidenta u Sotinu, gdje je u sukobu između hrvatske policije i pobunjenika, poginuo Miroslav Nađ, predsjednik lokalnog SDS-a.⁴²⁴ U skladu s navedenim napetostima, 6. svibnja 1991. Štab Vrhovne komande Oružanih snaga SFRJ naređuje podizanje spremnosti JNA iz mirnodopske na borbenu te mobilizaciju dijela postrojbi.⁴²⁵

Snage JNA uporabljene su prema već uhodanom scenariju izvanrednih prilika, a u prvim danima svibnja na krizna područja Hrvatske uvedena su tri nova bataljuna. Oklopni u Petrinju, a mehanizirani u Vinkovce i Vukovar.⁴²⁶ Sredinom svibnja JNA je pokrenula nove razmještaje snaga na području Slavonije i Baranje s ciljem većeg osiguranja njezinih vojnih objekata na tom prostoru. Armija je zaposjela mostove na Dunavu, kod Iloka i Bezdana, koje osiguravaju kopnene snage i snage Riječne ratne flotile. Također, aktivirane su i topničke i zrakoplovne snage.⁴²⁷ Pokušaj dovođenja oklopnog dijela motorizirane brigade JNA iz Mostara u Split onemogućen je od strane hercegovaćkih Hrvata pa je ona raspoređena na područje Kupresa.

15. 5. ODLUKA O SUVERENOSTI I SAMOSTALNOSTI RH

Nakon referenduma u svibnju 1991., Sabor je 25. lipnja donio odluku o suverenosti i samostalnosti RH, a istog dana je i Slovenija proglasila samostalnost u kojoj je došlo do kratke intervencije JNA. Temeljem spomenutih odluka i Deklaracije o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske otvoren je postupak za razdruživanje Hrvatske od tadašnje SFRJ i omogućeno pokretanje postupka za međunarodno priznanje hrvatske države.

Takva odluka je zasigurno označila prekretnicu za geopolitičke odnose na prostoru cijele jugoistoćne Europe jer je proglašenjem suverenosti i samostalnosti dviju jugoslavenskih republika, Slovenije i Hrvatske, Jugoslavija praktićki nestala. Na zahtjev Europske zajednice, Hrvatska i Slovenija su početkom srpnja donijele tromjesećni moratorij na odluke hrvatskog

⁴²⁴Marijan, *Rađanje države*, 492.

⁴²⁵*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 51.

⁴²⁶Radelić, *Stvaranje hrvatske države*, 117.

⁴²⁷*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 52.

Sabora o suverenosti i osamostaljenju, kako bi se u tom periodu pokušao naći zajednički jezik i pronaći mirno rješenje jugoslavenske krize.

Srpski pobunjenici polako su jačali i širili nadzor nad dijelovima hrvatskog teritorija. Bilo je jasno da JNA i pobunjeni hrvatski Srbi neće podržati niti dopustiti samostalnost Hrvatske mirnim putem, stoga hrvatske vlasti započinju proces formiranja i ustrojavanja vojnih snaga. Potaknut krvavim događajima, predsjednik Tuđman je početkom svibnja 1991. najavio mobilizaciju pričuvnog sastava policije, a uskoro počinje i ustroj Zbora narodne garde (ZNG), koji je bio temelj za osnutak Hrvatske vojske.⁴²⁸ Takve postupke hrvatske strane pobunjenici su smatrali hrvatskom agresijom, a za vojni vrh JNA je to bilo osnivanje i naoružavanje paravojskih formacija.

U svibnju 1991. Milan Babić izjavio kako se hrvatska policija mora povući iz postaja koje se nalaze na teritoriju SAO Krajine. Krajem istog mjeseca, ministar unutrašnjih poslova SAO Krajine, Milan Martić, izjavio je kako pod svojim zapovjedništvom ima oko 20 000 milicajaca, iako hrvatske vlasti nisu priznavale djelovanje njegove milicije. Štoviše, za Martića su odredbe „*vrhovništva takozvane Hrvatske*“ *podjednako važne kao i odredbe izdate „tamo negdje na Siciliji, Zanzibaru, Kamerunu*“.⁴²⁹ Krajem lipnja 1991., Izvršno vijeće Skupštine općine (SO) Dvor na Uni traži od MUP-a RH povlačenje policijske postaje u selu Kozibrod koje je pripadalo navedenoj općini. U ultimatumu je navedeno kako će u protivnom doći do uklanjanja postaje oružanom akcijom od strane „*samoorganizovanog*“ naroda.⁴³⁰

Proglašenje hrvatske samostalnosti su pobunjeni Srbi smatrali jednostranom odlukom te je kao takvu nisu priznavali. Oni su ostali pri stavu kako ostaju u zajedničkoj državi srpskog naroda i drugih jugoslavenskih naroda koji žele ostati u takvoj državnoj zajednici.⁴³¹ Nakon donošenja odluke o samostalnosti, pobunjeni Srbi su napali policijsku postaju u Glini 26. lipnja.⁴³² Istodobno, minirana je željeznička pruga Vinkovci – Borovo kod Bršadina, a u okolici Knina, Obrovca i Benkovca izvršeni su upadi u sela s većinskim hrvatskim stanovništvom. U međuvremenu, vlada SAO Krajine izdala je ultimatum za bezuvjetno i žurno povlačenje svih hrvatskih policajaca i vojnih snaga s područja SAO Krajine.⁴³³

⁴²⁸ „*Znat ćemo obraniti Hrvatsku*“, *Vjesnik* (Zagreb), 3. 5. 1991., 1.

⁴²⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 120.

⁴³⁰ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 88.

⁴³¹ Isto, dok. br. 89.

⁴³² Degoricija, *Nije bilo uzalud*, 52-53.

⁴³³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 120.

27. lipnja 1991. započeo je kratkotrajni rat u Sloveniji, nakon intervencije JNA, koji je prekinut 6. srpnja, na zahtjev predstavnika Srbije koji su tražili od generala Kadijevića da se JNA povuče iz Slovenije. Srbijansko političko vodstvo na čelu s Miloševićem je već i prije najavljivalo kako nema namjeru zadržati Sloveniju u Jugoslaviji te da ta republika može slobodno provesti razdruživanje od SFRJ. Nakon prekida sukoba u Sloveniji bilo je potrebno usredotočiti se na Hrvatsku i snagama JNA osigurati područja za koje je srbijansko vodstvo smatralo da treba pripasti pobunjenim Srbima, a s tim prijedlogom se složio i sam vojni vrh.⁴³⁴

U danima dok je trajao udar JNA u Sloveniji, provedena je mobilizacija u Srbiji i Crnoj Gori. 3. srpnja 1991. JNA je izvršila okupaciju dijela Baranje i s Prvom gardijskom brigadom iz Beograda zaposjela strateške položaje na području istočne Slavonije, zapadnog Srijema i hrvatskog Podunavlja. Veći dio Novosadskog korpusa okupirao je dio Baranje tako zatvarajući pristup hrvatskim snagama Belom Manastiru.⁴³⁵

15. 6. NAORUŽAVANJE SRPSKIH POBUNJENIKA OD STRANE JNA

JNA nije poduzima nikakve korake kojima bi zaustavila ili barem smirila pobunu, već je tijekom 1991. naoružavala srpske pobunjenike. S druge strane, malo je konkretnih dokaza koji utvrđuju sam tijek tog procesa jer su postupak naoružavanja vodili su pripadnici vojne službe sigurnosti i časnici s visokim činovima.⁴³⁶ Pojedinci smatraju kako je naoružavanje: „...srpskog stanovništva u Krajini i ostalim područjima, naseljenim srpskim stanovništvom u Hrvatskoj, vršeno... na razne načine, između ostalog i iz skladišta 5. VO, mimo znanja komandanta. U tim akcijama učestvovala su i neke najodgovornije starešine iz Komande 5. VO. Oružje je prebacivano i helikopterima na tajne lokacije“.⁴³⁷

⁴³⁴Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 349.

⁴³⁵Marijan, *Rađanje države*, 507.

⁴³⁶ Marijan, *Slom Titove armije*, 283.

⁴³⁷ Isti, 284.

Jedan od glavnih organizatora naoružavanja bio je potpukovnik Dušan Smiljanić, načelnik službe sigurnosti Zagrebačkoga korpusa, koji je tijekom travnja i svibnja 1991. zajedno s drugim pripadnicima dijelio oružje iz skladišta u Otočcu, Perušiću, Svetom Roku i Skradniku.⁴³⁸ Također, postoje podatci o takvom djelovanju i na području Plaškog. Tamo je potpukovnik Milan Škondrić oružjem opskrbljivao pobunjene Srbe.⁴³⁹ Takvih slučajeva bilo je i na području zapadne Slavonije. Naime, skupina okupljena oko pukovnika Nikole Marića je početkom srpnja 1991. podijelila lokalnim Srbima oružje iz skladišta Doljani kraj Daruvara. Sličnih primjera bilo je i na području Karlovca i Kostajnice.⁴⁴⁰

Početkom lipnja 1991., predstavnici Saveza komunista – pokret za Jugoslaviju iz Virovitice, Grubišnog Polja i Koprivnice na sastanku Regionalnog odbora te stranke u Bjelovaru, zahtijevali su od JNA da se stanovnicima podijeli oružje kako bi se podigao oružani ustanak na području Banovine, Like i Bilogore.⁴⁴¹ Isti su ponovili zahtjev krajem istog mjeseca. Tako je predsjednik Regionalnog odbora navedene stranke tražio 20 pušaka za akciju na PU Bjelovar.⁴⁴² U jednom izvješću JNA s početka srpnja 1991. navodi se kako su vladajuće općinske strukture u Vojniću i Vrginmostu izvršile pritisak na tamošnju diviziju JNA kako bi se izvršilo naoružanje tamošnjih Srba.⁴⁴³

U sjevernoj Dalmaciji bila je najveća koncentracija naoružavanja pobunjenih Srba koje je dolazilo iz Srbije. Zabilježen je slučaj krijumčarenja oružja u kamionu s naftnom cisternom krajem srpnja 1991. u Knin te zatim na područje Cetinske krajine.⁴⁴⁴ Pritom je potpukovnik Borislav Đukić, zapovjednik motorizirane brigade iz Knina, osigurao prolaz kamionu.⁴⁴⁵ Na radijskoj postaji Zadar je sredinom kolovoza 1991. emitiran razgovor o naoružavanju pobunjenih Srba iz Obrovca od strane garnizona JNA u Benkovcu koji je snimljen početkom kolovoza.⁴⁴⁶

⁴³⁸ Isti.

⁴³⁹ Isti, 285.

⁴⁴⁰ Isti.

⁴⁴¹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 57.

⁴⁴² Isto, dok. br. 68.

⁴⁴³ Isto, dok. br. 74.

⁴⁴⁴ Isto, dok. br. 98.

⁴⁴⁵ Marijan, *Slom Titove armije*, 286.

⁴⁴⁶ Isti.

U isto vrijeme, vojska je onemogućavala aktivnosti hrvatske policije i snaga ZNG-a kojima je onemogućeno djelovanje na području SAO Krajine.⁴⁴⁷ JNA se u tom periodu predstavljala kao čuvar zakona i Ustava Jugoslavije te kao snaga koja pokušava spriječiti međunacionalne sukobe. Drugim riječima, JNA se smatrala armijom svih naroda i narodnosti.⁴⁴⁸ No s druge strane, u sukobima koji su izbili početkom 1991. vojska je onemogućavala djelovanje hrvatske policije, čime je omogućila srpskim pobunjenicima da osiguraju nadzor i prošire teritorij SAO Krajine. Dok je JNA optuživala hrvatsku stranu za formiranje i naoružavanje „paravojskih formacija“, odnosno legalne hrvatske policije, nije poduzimala nikakve korake u sprječavanju formiranja milicije SAO Krajine, iako je imala informacije o postojanju i obučavanju specijalnih postrojbi na njezinom području.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 66.

⁴⁴⁸ Isto, dok. br. 68.

⁴⁴⁹ Isto, dok. br. 54.,61. i 70.

16. AGRESIJA JNA I SRPSKIH POBUNJENIKA NA RH

Nakon sukoba u Glini, JNA je pojačala djelovanje. U tijeku 27. i 28. lipnja 1991. zabilježeni su napadi pobunjenika na policiju u Dvoru na Uni, Glini, Gospiću, Petrinji i Slavonskoj Požegi. U incidentima je poginuo jedan policajac, dok je na strani pobunjenika stradalo troje napadača. Istovremeno hrvatski vrh donio je odluku o mobilizaciji pričuvnog sastava ZNG-a. Prvo bojno djelovanje snaga ZNG-a dogodilo se 2. srpnja 1991. u Zagrebu s ciljem onemogućavanja djelovanja postrojbe JNA prema Sloveniji, prilikom čega su poginula tri vojnika JNA i jedan građanin. Vrhovništvo RH je tih dana raspravljalo o uključivanju u sukob JNA i Slovenije. Iako je ministar obrane Martin Špegelj zagovarao djelovanje hrvatskih snaga protiv JNA, hrvatski vrh je bio protiv takvog poteza.⁴⁵⁰

Početkom srpnja, na granicu Hrvatske i Vojvodine dovedene su jake mehanizirane snage JNA, što je izazvalo osudu od strane hrvatske Vlade koja je zahtijevala od Predsjedništva SFRJ povlačenje snaga. U isto vrijeme je general Kadijević obećao Miloševiću i Joviću kako će JNA formirati liniju kojom će zaštititi područje na kojem žive Srbi.⁴⁵¹ U dogovoru s Europskom zajednicom, 7. srpnja 1991. je potpisan Brijunski sporazum koji je hrvatsku neovisnost odgodio za tri mjeseca.

Dolazak jačih snaga JNA ohrabrio je pobunjene Srbe koji su 9. srpnja zapalili selo Čelije u istočnoj Slavoniji. Selo je bilo pod duljom blokadom, a hrvatsko stanovništvo je bilo prisiljeno napustiti ga. Hrvatske snage nisu imale uspjeha ni u drugim slavonskim selima. Snage ZNG-a su 22. srpnja doživjele neuspjeh u Mirkovcima kraj Vinkovcima, gdje je poginulo 17 gardista. Neuspješno je završila i kampanja na Tenju kraj Osijeka, još jedno uporište pobunjenih Srba. U oba sukoba je JNA stala na stranu pobunjenih Srba i onemogućila proboj hrvatskih snaga. Do kraja srpnja JNA je napala snage ZNG-a u Erdutu i Aljmašu, a pobunjeni Srbi započeli su osvajanje Pounja i Banovine.⁴⁵²

Početkom kolovoza srpski pobunjenici uz pomoć JNA zauzimaju slavonska sela Dalj, Aljmaš i Erdut. Napadi su bili povod Hrvatskom saboru da prozove Srbiju da uz pomoć JNA prema Hrvatskoj vodi agresivnu i ekspanzionističku politiku. Tijekom kolovoza 1991. započinje masovni egzodus hrvatskog stanovništva na području Slavonije i Baranje, popraćena velikim materijalnim razaranjem gradova i sela koja su bila pod hrvatskom

⁴⁵⁰Špegelj, *Sjećanja vojnika*, 227-238.

⁴⁵¹Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 349-350.

⁴⁵²Marijan, *Rađanje države*, 507-509.

kontrolom. 22. kolovoza 1991. JNA i pobunjeni Srbi zauzeli su Baranju, koja je postala prva u potpunosti okupirana regija u Hrvatskoj. U Lici su pobunjenici i JNA napali Gospić, dok je na području sjeverne Dalmacije krajem kolovoza zauzeto selo Kijevo, a početkom rujna selo Kruševo.⁴⁵³

Potaknuta pritiscima JNA i srpskih pobunjenika, Hrvatska se odlučuje na blokadu i napad na dio vojarni i skladišta JNA. Naredbu za blokadu vojnih objekata, ujedno i napad na vojarne, izdao je novi ministar obrane Luka Bebić 12. rujna 1991. Najveće uspjehe su hrvatske snage ostvarili u objektima na području sjeverozapadne i središnje Hrvatske. Hrvatska je pritom do kraja mjeseca rujna uspjela doći do naoružanja i vojne opreme koje je u to doba bilo ključno za njenu obranu, stoga je riječ o najvećem vojnom uspjehu hrvatskih snaga tijekom 1991. JNA je već od svibnja 1990. bila spremna na takav scenarij, no na područjima s većinskim hrvatskim stanovništvom, vojska je bila suočena s dezerterstvom pa su hrvatske snage do prvih uspjeha došli vrlo brzo u onim objektima koji su zbog slabe obrane bili relativno lak plijen.⁴⁵⁴

Na zauzimanje vojarni i skladišta JNA je odgovorila aktiviranjem plana kojim je Hrvatska trebala biti ispresijecana na nekoliko pravaca (Stara Gradiška-Virovitica, Bihać-Karlovac-Zagreb, Knin-Zadar, Mostar-Split) i prisiljena na bezuvjetnu predaju. Samim time dobila je povod za napad koji je dugo čekala kako bi se prikazalo da je njezin obračun s hrvatskim snagama opravdana reakcija. JNA je profitirala i uvođenjem embarga na oružje svim zaraćenim stranama. Tu odluku je donijelo Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda 25. rujna 1991.⁴⁵⁵

Međutim, operacija je propala jer mobilizacija u Srbiji nije išla po predviđenom planu pa se JNA okrenula dobrovoljcima i raznim srpskim stranačkim paravojnim skupinama. Novim reduciranim planom predviđeno je dovršavanje osvajanja teritorija u kojem su Srbi bili apsolutna ili relativna većina, a na kojem su snage JNA već bile prisutne. Nakon toga trebalo je dovršiti povlačenje JNA iz Slovenije i omogućiti njezino povlačenje iz blokiranih objekata u Hrvatskoj.

⁴⁵³Degoricija, *Nije bilo uzalud*, 48-49

⁴⁵⁴Marijan, *Radanje države*, 509-510.

⁴⁵⁵Isti, 511-512.

Štab Vrhovne komande oružanih snaga SFJ zaprijetio je 1. listopada hrvatskim vlastima kako će uništavati vitalne objekte za RH kao odgovor na svaki napad na objekte JNA. Istovremeno je prijetila ofenzivnim akcijama na hrvatske gradove te slala upozorenja civilnom stanovništvu da se povuče iz naseljenih mjesta.⁴⁵⁶ 7. listopada je prijetnja i ostvarena kada je ratno zrakoplovstvo JNA raketiralo Banske dvore u Zagrebu, u kojima su se u tom trenutku nalazili predsjednik Tuđman, predsjednik Predsjedništva SFRJ Stjepan Mesić, kao i savezni premijer Ante Marković. Idućeg dana istekao je tromjesečni moratorij na odluku RH o neovisnosti, čime je konačno raskinuta veza sa SFRJ i proglašena nezavisnost.⁴⁵⁷

Borbe u istočnoj Slavoniji su se nastavile, a težište vojnog djelovanja snaga JNA bilo je upravo u tom dijelu Hrvatske jer je područje bilo pogodno za djelovanje oklopnih snaga. Istovremeno je Srbija bila sigurno zaleđe i logistička potpora. Nakon zauzimanja Baranje, sljedeći cilj bio je Vukovar. JNA i pobunjeni Srbi započeli su napad 24. kolovoza i do kraja mjeseca grad je postao poprište najvećeg sukoba između zaraćenih strana. Od 1. listopada je Vukovar potpuno odsječen od Vinkovaca. Do sredine listopada zauzet je Ilok i ostala sela u zaleđu Vukovara i Vinkovaca pa su time osigurane snage koju su opsjedale Vukovar.

Hrvatske snage mjesecima su uspijevale prolongirati ionako očekivani pad Vukovara. Padom sela Bogdanovci, usamljenog hrvatskog uporišta između Vukovara i Vinkovaca, 10. studenog, nazirao se kraj obrane Vukovara. Nakon dugih borbi, Vukovar je zauzet 18. studenog, dok je idućeg dana palo i Borovo Naselje, gradska četvrt Vukovara. Iz vukovarske bolnice odvedeno je više od 200 ranjenika i ubijeno na lokalitetu Ovčara u blizini samoga grada.⁴⁵⁸

Neposredno prije zauzimanja Vukovara, zbog usmjerenosti hrvatskih snaga na obranu grada, JNA je prodrla na područje Županje i Vinkovaca te zauzela sela Lipovce, Apševce i Pogađe (15. studeni), a potom i Nijemce (16. studeni). Pad Vukovara demoralizirao je hrvatske snage na području istočne Slavonije, što je JNA iskoristila za osvajanje hrvatskih sela južno od Osijeka (Divoš, Ernestinovo, Laslovo i Stari Seleš) u razdoblju od 21. do 24. studenog. Samim time ugrožen je Osijek i omogućen prodor prema Đakovu. 5. i 6. prosinca JNA je zauzela Tenjski Antunovac i Novu Tenju, a 16. prosinca Paulin Dvor i Nemetin.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 1, dok. br. 188.

⁴⁵⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 122.

⁴⁵⁸ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 259-264.

⁴⁵⁹ Marijan, *Slom Titove armije*, 295-298.

Pobuna Srba u zapadnoj Slavoniji počela je u kolovozu 1991., a odaziv lokalnog srpskog stanovništva bio je masovan. Od vojnih postrojbi JNA, ključnu ulogu imao je Banjalučki korpus, čija je zadaća bila prodor do Virovitice te spajanje sa snagama iz istočne Slavonije, nakon čega je trebao uslijediti nastavak na zapad Hrvatske. Glavni uspjesi korpusa bili su zauzimanje Jasenovca 8. listopada te Lipika 17. listopada. Nakon početnih neuspjeha hrvatske snage su uspjele konsolidirati postojeće postrojbe te s novim pojačanjima, u razdoblju od sredine studenog do 9. prosinca, osloboditi sela Popovac, Lovsku, Brezovicu, Korita, Jagmu, Gornju i Donju Subocku i Gornje Kričke. Oslobođanjem navedenih sela u pravcu Novske, olakšan je položaj snagama na pakračkom i lipičkom području. 7. prosinca je grad Lipik stavljen pod hrvatski nadzor, a do sredine mjeseca, pobunjeničke snage su poražene. Snage pobunjenih Srba su odbačene s područja Grubišnog Polja i Daruvara, dok je JNA na novljanskom pravcu odbačena prema Okučanima. Sarajevskim primirjem 3. siječnja 1992., zaraćene strane su zaustavljene na sukobljenoj crti, a napadna djelovanja su prestala.⁴⁶⁰

Na Banovini i Kordunu operativni cilj JNA bio je izbijanje na rijeku Kupu na crti Petrinja – Karlovac kako bi se omogućilo izvlačenje snaga JNA iz vojarni u Karlovcu i Zagrebu. JNA i pobunjeni Srbi zauzeli su Kostajnicu 13. rujna, 14. rujna Topusko te Petrinju 21. rujna. Izbijanje na rijeku Kupu omogućeno je zauzimanjem sela Viduševci 30. rujna. Hrvatske snage odbili su napad 17. i 18. listopada na pravcu Slana – Vratečko – Novi Farkašić. Posljednji ozbiljniji pokušaj na području Banovine od strane JNA i pobunjenih Srba bio je napad na Sunju 2. studenog, no završio je neuspjehom. Sredinom prosinca, hrvatske snage su pokušale izvršiti prijelaz rijeke Kupe prema Glini, što je u konačnici završeno s velikim gubitcima u ljudstvu i bojnoj tehnici.⁴⁶¹

Na području Korduna JNA nije uspjela zauzeti Turanj, gradsku četvrt grada Karlovca, koji je bio važna otporna točka hrvatskih snaga. Nakon toga, glavna zadaća JNA bila je održavanje vojarni u Logorištu jer se ondje nalazila velika količina oružja i opreme. Početkom studenog, JNA je uspjela izvući oružje iz navedeno vojarni, a dio tehnike koju nije mogla izvući je uništila. Krajem prosinca, JNA je odbila hrvatski napad na vojarnu u Mekušju, nakon čega nije bilo značajnih sukoba. Na prostoru južnog Korduna zauzeti su Hrvatski Blagaj (25. listopad), Saborsko (12. studeni), Slunj (17. studeni) i Cetingrad (29. studeni).⁴⁶²

⁴⁶⁰Radelić, *Stvaranje hrvatske države*, 130-134.

⁴⁶¹Marijan, *Rađanje države*, 514.

⁴⁶²Marijan, *Slom Titove armije*, 303-304.

Kao i na području zapadne Slavonije, u Lici je također bio masovan odaziv pobunjenih Srba. Iz tog razloga, JNA na tom području nije imala raspoređene jake snage. Ključni trenutak dogodio se krajem kolovoza i početkom rujna kada su hrvatske snage obranile Gospić. Samim time je spriječeno presijecanje Hrvatske na pravcu prema Karlobagu. Osvajanje vojarni u Gospiću bilo je ključno za obranu ovoga područja jer je time odnos hrvatskih snaga i JNA te pobunjenih Srba bio ujednačen. Krajem rujna, hrvatske snage učvrstile su obranu Otočca i odbacile srpske snage iz okolice toga grada. Značajniji sukobi odvijali su se tijekom listopada i prosinca oko Divosela, no crta razdvajanja se nije bitno pomakla. Zahtjevnije borbe na ličkom bojištu odvijale su se na pravcima prema Plaškom, Vrhovinama i Buniću, a kratkotrajan uspjeh JNA je imala 10. prosinca kada je zauzela selo Čanak. Hrvatske snage već su idućeg dana započele protunapad u kojem su vraćeni Čanak i Glibodol te oslobođeno selo Dabar.⁴⁶³

JNA je najpovoljniji položaj imala u sjevernoj Dalmaciji, gdje su pripreme počele u travnju 1991. kako bi se uz pomoć Kninskog korpusa zaštitila SAO Krajina. Nakon zauzimanja sela Kijevo i Kruševo krajem kolovoza i početkom rujna, JNA je 14. rujna zauzela Maslenički most. Hrvatska je tako prometno presječena na dva dijela te su uvjeti za napad bili izrazito povoljni. Kninski korpus je 18. rujna vrlo lako zauzeo Drniš, dok je 20. rujna teško poražen kod Pakovog Sela, nakon čega na snage JNA nisu imale opsežnije operacije na drniškom području. Korpus je veće uspjehe imao na širem području Zadra, gdje su 5. listopada snage JNA i pobunjenih Srba izbile na periferiju Zadra, zauzele selo Kakmu te se spojile sa snagama JNA iz vojarne u Šepurinama. Nekoliko dana kasnije potpisano je primirje, kojim je počeo proces izvlačenja okruženih snaga u zaleđu korpusa. Do sredine studenoga nije bilo većih borbi. JNA je 18. i 19. studenoga napala i osvojila sela Škabrnju i Nadin, gdje su pobunjeni Srbi, pripadnici Martićeve milicije, počinili masovne zločine. Poslije tog napada novih većih borbi nije bilo sve do 31. prosinca 1991. i 1. siječnja 1992. kada je JNA zauzela sela Paljuv, Pridragu i Podgradinu te 3. siječnja 1992. kada su hrvatske snage obranile ključne točke na pravcu Suhovare – Poličnik.⁴⁶⁴

⁴⁶³ Marijan, *Radanje države*, 515.

⁴⁶⁴ Isti, 515-516.

Na području južne Dalmacije JNA je planirala djelovati u dva operativna pravca: Mostar – Split i Trebinje – Dubrovnik. Hrvatske snage su na ovom dijelu bile najslabije i najmalobrojnije. Napad na dubrovačko područje počeo je sredinom rujna, a u vrlo kratkom roku je JNA zauzela šire područje Dubrovnika. Početkom listopada 1991., Dubrovnik je bio potpuno odsječen od ostatka Hrvatske, a nakon zauzeća Cavtata 15. listopada 1991., počeli su napadi na sam grad. Vrhunac napada bio je 6. prosinca 1991., a JNA je pritom napravila veliku pogrešku jer napadima na povijesnu jezgru grada izazvala osuđujuće reakcije svjetskog javnog mnijenja.⁴⁶⁵

Budući da su se u jesen 1991. u sukob uključile i međunarodne zajednice, započeli su pregovori o prekidu oružanih sukoba. 23. studenoga 1991. u Ženevi je dogovoren prekid vatre, deblokada vojarni i povlačenje JNA iz Hrvatske.⁴⁶⁶ Nakon toga počeli su pregovori o uključanju mirovnih snaga UN-a koje će u prosincu 1991. prihvatiti i hrvatska i srbijanska strana. Početkom mirovne operacije u prvim mjesecima 1992., JNA će se u potpunosti povući iz Hrvatske.

Bitno je naglasiti kako su sve akcije pobunjenih Srba tijekom 1991. obilježene procesima etničkog čišćenja i masovnog stradavanja civila. Brojke Glavnog stožera saniteta Ministarstva zdravstva pokazuju kako je tijekom 1991. na okupiranom području masakrirano oko 1000 ljudi.⁴⁶⁷ Pritom nisu uračunate civilne žrtve Vukovara i Borovog Naselja, kao ni civili koji su stradali od granatiranja i artiljerijske paljbe. Primjeri gradova ili sela koja su bila poprišta masovnih zločina pobunjenih Srba i JNA nad hrvatskim civilima su: Vukovar, Lovas, Tovarnik, Voćin, Tordinci, Četekovac, Bapska i dr. na području istočne Slavonije i Baranje, Škabrnja, Nađin i druga sela u okolici Zadra, Šibenika, Drniša i Knina. Saborsko, Dvor na Uni, Petrinja, Široka Kula kraj Gospića, Novo Selo Glinsko samo su neki od primjera zločina na području Korduna, Like i Banovine.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Isti, 516.

⁴⁶⁶ Isti, 551.

⁴⁶⁷ Andrija Hebrang, *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku* (Zagreb: Udruga liječnika hrvatskih dragovoljaca 1990-1991., 2013.), 126.

⁴⁶⁸ Isti, 124-138.

Istovremeno, jedna od važnih karakteristika pobunjenih Srba bila je i ekspanzionistička narav. Naime, tijekom 1991. pobunjeni Srbi i JNA okupirali su i granatirali pojedina područja pod hrvatskom ingerencijom i s apsolutno većinskim hrvatskim stanovništvom. Jedan od takvih primjera je grad Slunj koji je bio okupiran do 1995., a hrvatsko stanovništvo je prognano s područja grada i okolice. S druge strane, gradovi poput Osijeka, Zadra, Šibenika, Dubrovnika, Karlovca, Gospića, Zagreba i dr. granatirani su i razarani od strane JNA. Iz toga se jasno vidi kako karakter izbijanja pobune nije bio motiviran samoobranom i ugroženošću Srba u Hrvatskoj, već je ona imala agresivnu i imperijalističku narav.

17. VLADA SAO KRAJINE

17.1. DJELOVANJE VLADE SAO KRAJINE (21.12.1990.-29.5.1991.)

Početkom 1991. nastavljene su protuustavne aktivnosti pobunjenih Srba u Hrvatskoj. U siječnju iste godine počeli su pregovori i razgovori o budućem uređenju Jugoslavije kao federacije ili konfederacije. Istovremeno, odlukama prosrpskih članova Predsjedništva SFRJ, nastavio se pritisak vodstva Srbije i JNA da saveznim institucijama pojačaju pritisak na hrvatsko vodstvo s ciljem obustavljanja jačanja policijskih snaga u Hrvatskoj. Zbog sve većih pritisaka, Sabor RH je 21. veljače 1991. usvojio Rezoluciju o prihvaćanju postupka za razdruživanje Hrvatske od SFRJ i o mogućem udruživanju u savez suverenih republika.⁴⁶⁹ Tom odlukom Hrvatska se pridružila Republici Sloveniji u zahtjevu mirnog razdruživanja jugoslavenske federacije.

Karakteristika vodstva pobunjenih Srba tijekom 1990. bila je pariranje odlukama hrvatskog vodstva u vrlo kratkom roku. Za razliku od prijašnjih prilika, kada su pobunjeni Srbi, u pravilu isti dan ili u razmaku od jednog dana, usvajali i donosili političke odluke te tako kontrirali hrvatskom vodstvu, ovoga puta to nije bio slučaj. Naime, odgovor krajinskog vodstva stigao je tek nakon sedam dana. Samim time se stječe dojam da vodstvo pobunjenih Srba nije očekivalo takvu odluku Sabora te da su bili uvjereni kako do konačnog rascjepkavanja Jugoslavije neće doći.

Odgovor pobunjenih Srba stigao je 28. veljače 1991. kada je u Kninu donesena Rezolucija o razdruživanju RH i SAO Krajine. U njoj se navodi kako se Rezolucija Hrvatskog sabora odbacuje jer je neprihvatljiva za srpski narod SAO Krajine, ali se ne osporava pravo hrvatskog naroda na izdvajanje iz Jugoslavije. Pritom je naglašeno kako je riječ o hrvatskom narodu na svom etničkom prostoru, čime se podrazumijeva dio Hrvatske na kojem nisu imali teritorijalne pretenzije. Jugoslavija je definirana kao država koja se sastoji od država Srbije i Crne Gore te srpskog naroda u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a formalno su pridodani i ostali narodi koji prihvaćaju zajedničku državu. U Rezoluciji se ističe pravo na samoopredjeljenje, čime se opravdava konstituiranje SAO Krajine, kao oblika teritorijalno-političke autonomije. Također, navedeno je kako: „*U periodu do konačnog razdruživanja R. Hrvatske i SAO Krajine, na području SAO Krajine važe i primjenjuju se savezni propisi,*

⁴⁶⁹Šeks, Državotvorni akti, 27.

*propisi SAO Krajine i pravna pravila i zakoni R. Hrvatske, ukoliko nisu u suprotnosti sa savezним propisima i propisima SAO Krajine.*⁴⁷⁰

Nakon pakračkog incidenta i beogradskih demonstracija protiv Miloševića u ožujku 1991., započela je trodnevna sjednica Predsjedništva SFRJ. Napori Srbije i JNA da se uvede izvanredno stanje u državi nisu donijeli željene rezultate. Milošević je pritom najavio kako neće poštivati odluke Predsjedništva, a Borisav Jović je podnio ostavku.⁴⁷¹ Vodstvo pobunjenih Srba je napetu situaciju shvatilo kao početak rasplesa jugoslavenske krize, stoga je odlučilo poduzeti određene korake kako bi ga spremno dočekali.

SO Knin je 18. ožujka 1991. donijela Odluku o odvajanju od RH.⁴⁷² Istoga dana, Skupština SAO Krajine mijenja Statut iz kojeg se brišu sve riječi u svezi s Republikom Hrvatskom i zamjenjuju pojmovima Federacije. Istovremeno, SAO Krajina postaje definirana kao oblik teritorijalne autonomije u sastavu Federativne Jugoslavije.⁴⁷³ Na istom zasjedanju donosi se odluka o primjenjivanju saveznih propisa i propisa SAO Krajine na području Oblasti. Odlučeno je kako će se propisi RH primjenjivati isključivo kao pravna pravila, ukoliko nisu u suprotnosti sa savezним propisima i Statutom SAO Krajine.⁴⁷⁴

Novi sukob između hrvatske policije i srpskih pobunjenika na Plitvicama 1. travnja 1991., bio je povod Izvršnom vijeću SAO Krajine da, na zasjedanju u Titovoj Korenici, donese odluku o sjedinjenju SAO Krajine i Republike Srbije. Odlukom se prihvaća Ustav Republike Srbije i počinju primjenjivati zakoni Republike Srbije te ustavno pravni sistem SFRJ.⁴⁷⁵ Sukladno s time, u drugoj polovici 1991., Vlada će donositi zakone i odluke kojima će se primjenjivati pojedini zakoni na krajinskom području.

Spomenutom Odlukom: „*Teritoriji SAO Krajine koju čine opštine Knin, Benkovac, Obrovac, Gračac, Donji Lapac, Korenica, Vojnić, Vrginmost, Glina, Dvor na Uni, Kostajnica, Petrinja, Pakrac ulaze u sastav jedinstvene državne teritorije Republike Srbije....U sastav ove teritorije ulaze i sva srpska naselja koja su se pripojila jednoj od ovih opština i ona koja se ubuduće izjasne za pripajanje u proceseu razgraničenja.*“⁴⁷⁶ Odluka pokazuje kakve su bile namjere pobunjenih Srba jer će se granice SAO Krajine tijekom 1991. postepeno širiti. U

⁴⁷⁰Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 63.

⁴⁷¹„Borisav Jović podneo ostavku“, *Borba* (Beograd), 16.3.1991., 1.

⁴⁷²ICTY: Odluka o odvajanju od Republike Hrvatske, Skupština općine Knin, 18.3.1991., pristup 2.2.2018.

<http://icr.icty.org>

⁴⁷³Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 67.

⁴⁷⁴Isto, dok. br. 68.

⁴⁷⁵Isto, dok. br. 75.

⁴⁷⁶Isto.

njezin administrativno-teritorijalni sastav ulazit će pojedina naselja koja će se odvajati iz općina s većinskim hrvatskim stanovništvom. Takvi postupci biti će opravdani plebiscitarnim izjašnjavanjem srpskog naroda na referendumima koji nisu imali legalitet.

Prethodno su prije donošenja navedene Odluke, u sastav SAO Krajine ušle općine Kostajnica⁴⁷⁷ i Vrginmost.⁴⁷⁸ Na zasjedanju u Titovoj Korenici Izvršno vijeće SAO Krajine zatražilo je od Vlade Republike Srbije da: „...snage Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije pruže svu tehničku i kadrovsku pomoć SUP-u Srpske Autonomne Oblasti Krajina.“⁴⁷⁹

Kada je u prosincu 1990. uspostavljena SAO Krajina, odlučeno je kako će zakonodavno tijelo vlasti biti njezina Skupština.⁴⁸⁰ 30. travnja 1991. u Kninu je održana osnivačka sjednica Skupštine SAO Krajine, tako da je svaka općina u nju uputila sedam zastupnika općinskih skupština. Velibor Matijašević izabran je za predsjednika Skupštine, a potpredsjedničku funkciju obnašali su Zdravko Zečević i Ilija Đukić. Skupština je potvrdila Milana Babića kao predsjednika Izvršnog vijeća SAO Krajine.⁴⁸¹

Skupština je odlučila provesti referendum o ujedinjenju SAO Krajine i Republike Srbije, kako bi taj potez mogla prikazati kao plebiscitarnu odluku srpskog naroda u Hrvatskoj. Neposredno prije toga, hrvatske vlasti su 25. travnja 1991. raspisale referendum za 19. svibnja 1991. na kojem su se građani trebali izjasniti o pitanjima vezanim za pregovore o budućem ustroju Jugoslavije.⁴⁸² Krajinske vlasti nastojale su preduhitriti referendum koje su organizirale hrvatske vlasti te su najavili za 12. svibnja 1991. referendum o priključenju Srbiji.

⁴⁷⁷Isto, dok. br. 156.

⁴⁷⁸Isto, dok. br. 72.

⁴⁷⁹Isto, dok. br. 73.

⁴⁸⁰Isto, dok. br. 52.

⁴⁸¹Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 101.

⁴⁸²Na referendumu su postavljena pitanja: 1) „Jeste li za to da Republika Hrvatska, kao suverena i samostalna država, koja jamči kulturnu autonomiju i sva građanska prava Srbima i pripadnicima drugih nacionalnosti u Hrvatskoj, može stupiti u savez suverenih država s drugim republikama (prema prijedlogu Republike Hrvatske i Republike Slovenije za rješenje državne krize SFRJ)?“

2) Jeste li za to da Republika Hrvatska ostane u Jugoslaviji kao jedinstvenoj saveznoj državi (prema prijedlogu Republike Srbije i Socijalističke Republike Crne Gore za rješenje državne krize u SFRJ)?“

Na oba pitanja trebalo je odgovoriti za ili protiv. Referendumu je pristupilo 83,56% od upisanog broja glasača. 93,24% se izjasnilo za savez suverenih država, a 92,18% protiv ostanka u Jugoslaviji.

Marijan, *Radanje države*, 238-239.

Referendumsko pitanje glasilo je:

„Da li ste za prisajedinjenje Krajinne Republici Srbiji i za to da Krajina ostane u Jugoslaviji sa Srbijom, Crnom Gorom i drugim koji žele da očuvaju Jugoslaviju?“⁴⁸³

S obzirom da tijekom donošenja Odluke početkom travnja nije najavljivan referendum srpskog stanovništva, nameće se zaključak kako se te odluke nisu svidjele Miloševiću i srbijanskom vrhu, čiji je položaj u međunarodnoj javnosti bio poljuljan. Ubrzo nakon što je u Titovoj Korenici prihvaćena Odluka o pripajanju SAO Krajine Republici Srbiji, 2. travnja 1990. je Skupština Srbije odbila takvu odluku. Umjesto toga je usvojila Deklaraciju o mirnom rješenju jugoslavenske krize.⁴⁸⁴

U razgovoru s Veljkom Džakulom, dužnosnikom zapadnoslavenskog SDS-a, Milošević je kazao kako je „*ljut na Krajinu*“ jer donosi odluke „*bez konzultacija s njim*“. Smatrao je da referendumsko pitanje mora imati naglasak na ostanku u Jugoslaviji, bez formulacija o pripojenju Srbiji jer takav čin nema ni pravne, niti međunarodne podrške.⁴⁸⁵ Očito je vodstvo SAO Krajine smatralo da bi se trebalo što prije pripojiti Srbiji, dok s druge strane nisu vodili računa o tome kako krše i dalje važeći Ustav SFRJ.

Prema najavama, referendum je održan u općinama: Benkovac, Donji Lapac, Dvor na Uni, Glina, Gračac, Knin, Titova Korenica, Kostajnica, Obrovac, Vojnić, Vrginmost te zajednici srpskih mjesnih općina Sisak i Petrinja. Ako je vjerovati izvještajima Centralne komisije za provođenje referenduma SAO Krajine, od upisanih 226 263 glasača tog područja na referendum je izašlo 179 840 (79,48% svih glasača). Na postavljeno pitanje pozitivno je odgovorilo 179 490 glasača (99,8%). Iako na području općine Pakrac nije oformljena izborna komisija, pripadnici SDS-a ipak su proveli referendum. Ondje je od ukupnih 20 525 glasača, izašlo 10 477 (51,02%), od kojih su samo dva glasa bila protiv. Zaključeno je kako se ti podatci ne mogu smatrati službenim, ali je predloženo njihovo usvajanje kao plebiscitarno. Također, Centralna komisija je zaključila da su izašle 6 084 osobe koje nisu imale stalno boravište na području na kojem su glasale, no i u ovom slučaju je predloženo da se ti glasovi smatraju „plebiscitom“.⁴⁸⁶

⁴⁸³ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 79.

⁴⁸⁴ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 103.

⁴⁸⁵ Isti.

⁴⁸⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 83.

Unatoč jedinstvenom stavu pobunjenih Srba za priključenje Srbiji, srbijanski politički vrh nije pomišljao na takav scenarij, smatrajući kako ono nema ni pravne ni međunarodne podrške. Iz tog razloga srbijanska Skupština nije prihvatila odluku krajinskih Srba.⁴⁸⁷ Skupština SAO Krajine je 16. svibnja 1991. potvrdila odluku Izvršnog vijeća od 1. travnja, a 29. svibnja 1991. je donijela odluku kojom je dotadašnji Statut SAO Krajine proglašen Ustavnim zakonom, uz određene izmjene i dopune istog.⁴⁸⁸ Istog dana Izvršno vijeće je preimenovano u Vladu SAO Krajine, čiji je predsjednik bio Milan Babić.

17.2. OSUP KRAJINE

Iznimno bitan element u uspostavi tijela vlasti SAO Krajine bila je policija, koja je bila ujedno i prva oružana formacija pobunjenih Srba. Od 1. siječnja 1990. Hrvatska je regionalno bila podijeljena u skladu s novom organizacijom sekretarijata za unutarnje poslove (SUP). Dijelovi Hrvatske na kojima je u ljeto 1990. izbila pobuna bili su pod jurisdikcijom SUP-a Zadar, Šibenik i Gospić. Preciznije, Knin je pripadao SUP-u Šibenik, Benkovac i Obrovac SUP-u Zadar, dok su Gračac, Donji Lapac i Titova Korenica bili u nadležnosti SUP-a Gospić.⁴⁸⁹

4. siječnja 1991. je na sjednici Izvršnog vijeća SAO Krajine, osnovan autonomni Sekretarijat za unutarnje poslove SAO Krajine. SUP je obuhvaćao stanice milicije: Benkovac, Obrovac, Gračac, Titova Korenica, Donji Lapac, Dvor na Uni, Glina, Kostajnica, Vojnić i Knin.⁴⁹⁰ Milan Martić imenovan je za sekretara unutarnjih poslova, a upravo po njemu će pripadnici pobunjeničke milicije postati poznati kao „martićevci“.

19. siječnja 1991. je Izvršno vijeće SAO Krajine usvojilo odredbu o unutarnjoj organizaciji i radu SUP-a SAO Krajine, kojom je dogovoreno osnivanje stanica javne sigurnosti u svakoj općini u sastavu SAO Krajine.⁴⁹¹ U isto vrijeme, djelatnicima hrvatske policije postaje sve teže obavljati posao. Sekretar unutarnjih poslova Milan Martić, upozorio je načelnika Policijske uprave (PU) Šibenik da prestanu policijske ophodnje na području općine Knin. Od načelnika Centra Službe državne sigurnosti u Gospiću, zatražio je da se

⁴⁸⁷C. Milivojević, „Ogđanja više nema“, *Borba* (Beograd), 22.5.1991., 6.

⁴⁸⁸*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 85. i 86.

⁴⁸⁹Marijan, *Radanje države*, 306.

⁴⁹⁰ICTY: Zapisnik sjednice Izvršnog vijeća SAO Krajine, 4.1.1991. pristup 3.2.2018. <https://icr.icty.org>

⁴⁹¹ICTY: Uredba o unutrašnjoj organizaciji i radu Sekretarijata za unutrašnjih poslova, Izvršno vijeće SAO Krajine, 19.1.1991. pristup 3.2.2018. <https://icr.icty.org>

isprazne svi uredi kojima se koristi u policijskim stanicama u općinama SAO Krajine, ali zahtjev je ipak odbijen.⁴⁹²

Osnivanje SUP-a SAO Krajine, dodatno je ohrabrilo policajce srpske nacionalnosti u otkazivanju poslušnosti hrvatskim vlastima, iako je ta odbojnost postojala i tijekom 1990., a posebno nakon izbijanja balvan revolucije. Ipak, incidenti iz ljeta 1990. donekle su se primirili, ali početkom 1991. krajinski policajci počinju ugrožavati nesrpsko stanovništvo na njihovim nadzornim punktovima.

Sredinom svibnja 1991., ministar Boljkovac donio je naredbu kojom je poslove javne sigurnosti s policijskih stanica Gračac, Donji Lapac i Titova Korenica prenio na PU Gospić, Benkovac i Obrovac na PU Zadar te Knin na PU Šibenik. Samim time, su policijske stanice SAO Krajine proglašene nelegalnim.⁴⁹³ Odluka nije pridonijela značajni efekt, s obzirom da se širenje SUP-a SAO Krajine nastavilo. Već u veljači 1991. policijska postaja Pakrac priključila se krajinskom SUP-u.⁴⁹⁴ Isto su učinile i postaje u Dvoru na Uni, Vrginmostu i Vojniću tijekom lipnja i srpnja 1991.⁴⁹⁵

29. svibnja 1991. je Skupština SAO Krajine prihvatila odredbu o osnivanju jedinice za specijalne namjene krajinskog SUP-a koja je podređena Ministarstvu obrane SAO Krajine. Glavna zadaća spomenute jedinice bila je obrana teritorijalnog integriteta SAO Krajine i osiguravanje vitalnih objekata i ustanova.⁴⁹⁶ Na drugoj sjednici krajinske Vlade, 1. kolovoza, usvojen je Zakon o unutrašnjim poslovima Republike Srbije na području SAO Krajine.⁴⁹⁷

⁴⁹²Marijan, *Radanje države*, 310.

⁴⁹³„*SUP Krajine izvan zakona*“, *Borba* (Beograd), 17.5.1991., 8.

⁴⁹⁴*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 60.

⁴⁹⁵Isto, dok. br. 93.

⁴⁹⁶Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 106.

⁴⁹⁷*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 94.

17.3. UNUTARNJI PROBLEMI U SDS-U

U Zagrebu je 23. srpnja 1990. održan sastanak Franje Tuđmana i Jovana Raškovića, s ciljem smanjivanja hrvatsko-srpskih napetosti. Sastanak se odvio iza zatvorenih vrata, a prisustvovao je i Tuđmanov savjetnik Slaven Letica.⁴⁹⁸ Rašković je kasnije prepričao dijelove razgovora srbijanskim medijima te je ocijenio kako se s Tuđmanom može pregovarati. Istaknuo je da će u slučaju odvajanja Hrvatske od Jugoslavije, Srbi iskoristiti pravo na samoopredjeljenje i odvajanje iz Hrvatske.⁴⁹⁹

Kako je u sljedećih nekoliko dana došlo do određenih promjena koje su zakomplicirale odnos na relaciji Hrvata i Srba, hrvatski politički tjednik Danas, objavio je transkript razgovora. Nikica Barić pretpostavlja kako se time javnosti nastojalo prikazati da je i sam Rašković svjestan da djelovanje Srba u Hrvatskoj ima negativnih i štetnih elemenata, jednako za Hrvate kao i za Srbe.⁵⁰⁰

Kako je prenio Danas, Rašković je tijekom razgovora izrazio pregovaračku želju za mirnim razrješavanjem krize. Nije negirao postojanje srpskog ustanka u RH te je za Srbe izjavio kako ih jako malo dijeli od oružanog ustanka, opisujući ih kao lud narod: „*Vi znadete, to je bilo na rubu ustanka. To je lud narod, ja sam psihijatar, to je lud narod. Ja vam to kažem, da je lud.*“⁵⁰¹

S druge strane, Tuđman je smatrao da se s obje strane treba suzbijati ekstremizam, kao i da će Srbima jamčiti njihova prava: „*Mi se držimo onoga što smo kazali, što smo proklamirali, da nećemo ugroziti ni građanska ni nacionalna prava nego da ćemo, naprotiv, osigurati srpskom narodu u Hrvatskoj sva prava.*“⁵⁰²

Također, kritizirao je namjeru Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like da ugroze hrvatski teritorijalni integritet i cjelovitost, kao i Raškovićevo imputiranje ustaštva novoizabranoj hrvatskoj vlasti, na što mu je Rašković odgovorio „*vi niste ustaša*“ te upozorio da se neki tako ponašaju.⁵⁰³

⁴⁹⁸Davorin Rudolf, „*Stvaranje hrvatske države 1991: ministarska sjećanja*“, (Zagreb: Školska knjiga, 2016.) 104.

⁴⁹⁹Isti, 103.-104.

⁵⁰⁰Isti, 71.

⁵⁰¹„Čija je Hrvatska“, *Danas* (Zagreb), br. 441, 31.7.1990., 12.-15.

⁵⁰²Isto.

⁵⁰³Isto.

Objavljivanje transkripata naškodilo je Raškoviću i zasigurno poljuljalo dotadašnji ugled među Srbima, koji je uživao kao njihov iznimno popularan vođa. Kasnije je za RTV Beograd izjavio kako njegov razgovor s Tuđmanom i Leticom treba shvatiti kao Srbima svojstven humor: „*Srbi se znaju šaliti, ali i rugati na svoj račun, a s HDZ-om se ionako može razgovarati isključivo iracionalno, odnosno s dozom humora i dosjetke.*“⁵⁰⁴

Sastanak s ministrom Boljkovcem u jeku „balvan revolucije“, također je poljuljao status Jovana Raškovića među pobunjenim Srbima:

*„Neosporno je, međutim, da je predsjednik Srpske demokratske stranke, u svakom slučaju prijatno ćaskao sa ministrom hrvatske policije Josipom Boljkovcem i nekolicinom prvaka hrvatskih stranaka, i to u vreme dok su se Srbi u Kninskoj krajini, na barikadama, sa oružjem u ruci, stražareći noću, branili od „specijalaca“ tog istog Boljkovca.“*⁵⁰⁵

Do ozbiljnog raskola u stranci dolazi u rujnu 1990., kada su iz stranke istupili saborski zastupnici Jovan Opačić i Dušan Zelembaba. Samim time SDS je izgubio dva saborska mjesta od ukupno pet. Dvojac je stranku nastupio zbog neslaganja i navodne zapostavljenosti. Nisu se slagali s Milanom Babićem, koji je nakon izbora preuzeo funkciju Predsjednika SO Knine i jednim od potpredsjednikom stranke.⁵⁰⁶ Babić je u početku imao podršku predsjednika stranke Jovana Raškovića, no s vremenom mu se sve više članova stranke suprotstavljalo. Ipak, Babić je do kraja 1990. postao ključna figura srpske opcije u Hrvatskoj te je preuzeo sve bitne funkcije u Zajednici općina sjeverne Dalmacije i Like, Srpskom nacionalnom vijeću, a kasnije i u SAO Krajini.⁵⁰⁷

Babić je potpunu odanost Miloševiću dokazao početkom 1991., kada je podržao predsjednika Srbije i osudio oporbene stranke u Srbiji tijekom demonstracija 9. ožujka. Babićev utjecaj je ojačao osnivanjem SDS-a Krajine u Gračacu 16. ožujka 1991. čime se Babićeva struja distancirala od izvornog SDS-a, osnovanog kao stranka Srba iz svih dijelova Hrvatske.⁵⁰⁸

Jovan Rašković postao je nepoželjan te izazvao nezadovoljstvo i među hrvatskim građanima. Rašković je bio zaposlenik šibenskog Medicinskog centra, no nakon izbijanja „balvan revolucije“ u kolovozu 1990., dobio je otkaz. Čin je obrazložen činjenicom da je zbog

⁵⁰⁴Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 71.

⁵⁰⁵„*Večera je neosporna*“, *Politika* (Beograd), 31.8.1990., 8.

⁵⁰⁶*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995.*, *Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 7.

⁵⁰⁷Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 211.

⁵⁰⁸Isti, 213.

svoje političke djelatnosti nije izvršavao obveze na poslu.⁵⁰⁹ No tome je zasigurno pridonijela peticija šibenskih građana s jasnom porukom kako u njihovom gradu nije dobrodošao.⁵¹⁰ Iako je u određenom trenutku postojala ideja o njegovom preseljenju u Zagreb, gdje bi radio na Medicinskom fakultetu, odlučio se na život u Beogradu.⁵¹¹

U jednom intervjuu iz 1991., Rašković je izjavio kako se SDS podijelio na umjereniji i radikalniji dio. I Služba državne sigurnosti RH dijelila je SDS na umjerenu i ekstremnu struju, a u prvu je ubrajan i sam Rašković.⁵¹² Prva struja se zalagala za pregovore s hrvatskim vlastima, dok je druga struja, ona Babićeva, podržavala ekstremna i radikalna rješenja. Rašković je u spomenutom intervjuu izjavio kako bi se u slučaju raspada Jugoslavije trebala stvoriti nova država, „Krajina“, koja bi obuhvaćala SAO Krajinu i zapadni dio Bosne, sa središtem u Banja Luci. Za sukobe je okrivio „*profašističko hrvatsko vrhovništvo*“ te izjavio kako ne postoji mogućnost za srpsku autonomiju u sklopu Hrvatske jer je SAO Krajina već izborila nezavisnost od Hrvatske.⁵¹³

Rašković je još jednom pokazao dvosmislenost u stavovima i razmišljanjima. Iako nije izravno pozivao na rat, često je u javnim istupima pred okupljenom masom održavao zapaljive govore kojima je poticao pobunu. U uvodnoj fazi pobune, Rašković je imao veliku ulogu, no s vremenom je postao marginalna politička figura. Poslužio je kao inicijator buđenja srpskog nacionalizma u Hrvatskoj, no očito je vladajuća struktura u Srbiji smatrala kako će Milan Babić djelotvornije provoditi politiku Slobodana Miloševića, s obzirom da se Rašković protivio ratu između Hrvata i Srba, čiji završetak nije dočekao jer je umro 1992. u Beogradu.

Unutarstranački sukobi i borba za utjecaj bili su jedna od karakteristika SDS-a. Sukob Raškovića i Babića preslikao se i na područje zapadne Slavonije pa su i na tom području pronašli svoje pristalice. S obzirom da je Milan Babić smatrao područje Like i sjeverne Dalmacije središtem Srba u Hrvatskoj, brojni pripadnici SDS-a na području zapadne Slavonije mu nisu bilo naklonjeni.⁵¹⁴ Čelnik pakračke općine Veljko Džakula smatrao je kako bi zapadnoslavonski Srbi trebali jasno definirati položaj i odbaciti kninsku dominaciju. Džakula je smatrao kako je autonomaško kninsko vodstvo dovelo Srbe u zapadnoj Slavoniji, koji nisu bili toliko brojni kao u SAO Krajini, u lošu poziciju. S druge strane, okučanski SDS

⁵⁰⁹Jadranka Klisović, „*Otkaz Jovanu Raškoviću*“, *Vjesnik* (Zagreb), 29.8.1990., 2.

⁵¹⁰Ista, „*Peticija Šibenčana*“, *Vjesnik* (Zagreb), 23.8.1990., 2.

⁵¹¹Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 214.

⁵¹²Marijan, *Rađanje države*, 290.

⁵¹³Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 215.

⁵¹⁴Miškuljin, *Stranka ugroženog naroda*, 53.

podržavao je ideje Milana Babića.⁵¹⁵ No, Džakula se nije u suštini pretjerano razlikovao od Babića. Naime, kao i Babić, koji je kninsku općinu nastojao transformirati u centar svih Srba u Hrvatskoj, tako je Džakula isto pokušavao učiniti s pakračkom općinom, koja je trebala biti središte zapadnoslavonskih Srba. Ono što je Jovan Rašković predstavljao u kninskom SDS-u, to je čelnik Regionalnog odbora SDS-a za Slavoniju i Baranju i prvak SDS-a Podravske Slatine, Ilija Sašić, bio na području zapadne Slavonije. On je bio spreman razgovarati s hrvatskim vlastima, iako su i njegovi stavovi bili slični krajinskom vodstvu.⁵¹⁶ Upravo iz tog razloga, nekoliko pregovora Srba iz Slavonije, koje je predvodio sam Sašić, te hrvatskih vlasti, nisu naišli na plodno tlo. Neki autori pretpostavljaju kako su pregovori vođeni samo kako bi se ojačala pozicija pojedinih SDS-ovih prvaka u unutarstranačkim razmiricama i sukobima, a ne kako bi se postigao eventualni dogovor s hrvatskim vlastima.⁵¹⁷

17.4. DJELOVANJE VLADE SAO KRAJINE (29.5.-19.12.1991.)

1. srpnja 1991. održana je prva sjednica Vlade SAO Krajine na kojoj je usvojen Poslovnik Vlade po uzoru na isti Republike Srbije.⁵¹⁸ Na istoj sjednici razmatralo se o pitanjima pravosudnih poslova te obrazovanja. Potpredsjednik Vlade i ministar za pravosuđe i upravu, Risto Matković, zaključio je kako „*ima sudija koji odbijaju službu po zakonima Krajine, kao i onih koji su za ustašku politiku*“. Iz tog razloga je Vlada predložila Skupštini Krajine da donese odluku o razrješenju svih sudaca i imenovanju novih, nakon konzultacija s općinama.⁵¹⁹

Također, Skupštini je predloženo donošenje zakona o formiranju krajinskog okružnog suda sa sjedištem u Kninu, kao i usvajanje te primjena Zakona o prekršajima, Zakona o javnom tužilaštvu i Zakon o javnom pravobraniteljstvu Republike Srbije na području SAO Krajine.⁵²⁰ Ministar obrazovanja Dušan Badža istakao je potrebu za utvrđivanjem količine novih udžbenika koje je trebalo naručiti iz Republike Srbije te primjenom novih nastavnih planova i programa.⁵²¹

⁵¹⁵Isti.

⁵¹⁶Isti, 54-55.

⁵¹⁷Isti, 56.

⁵¹⁸Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 91.

⁵¹⁹Isto.

⁵²⁰Isto.

⁵²¹Isto.

Strategija obrazovanja se nije nalazila na dnevnom redu sjednica idućih nekoliko mjeseci, no prema izvještaju o radu Vlade iz studenoga 1991., vidljivo je kako je nastavni plan i program usvojen prema odredbama Prosvjetnog savjeta Republike Srbije. Iako je financiranje obrazovanja bilo ograničeno zbog ekonomskih poteškoća SAO Krajine, u studenom 1991. radile su sve osnovne i srednje škole.⁵²²

Učenici koji su se upisali u škole prethodnih godina trebali su završiti obrazovanje po ranije utvrđenim programima, s izuzetkom sadržaja iz srpskog jezika, povijesti, geografije i znanosti („nauke“) o društvu. Svi razredi osnovnih škola, prvi razredi srednjih škola te drugi razredi gimnazije i ekonomske škole su u cjelovitosti prešle na rad prema novim nastavnim planovima i programima. Ostali razredi su nove planove i programe primjenjivali samo u spomenutim predmetima.⁵²³

Unatoč poteškoćama, udžbenici su nabavljeni pomoću suradnje sa Zavodom udžbenika Republike Srbije, Zavodom za izdavanje udžbenika Crne Gore i „Naučnom knjigom“ Beograd. Ministarstvo prosvjete RS i Ministarstvo za veze izvan Srbije te pojedini fakulteti, omogućili su studiranje studentima s područja SAO Krajine na sveučilištima u Republici Srbiji i Republici Crnoj Gori.⁵²⁴

Na drugoj sjednici Vlade, 1. kolovoza, usvojene su odluke o primjeni Zakona o narodnoj obrani, Zakona o unutarnjim poslovima i Zakona o političkim organizacijama Republike Srbije na teritoriju SAO Krajine.⁵²⁵ Primjenom Zakona o obrani utvrđeno je kako su Teritorijalna obrana i jedinice za posebne namjene MUP-a Krajine ujedno i oružane snage SAO Krajine. Predsjednik Vlade SAO Krajine, odnosno Milan Babić, bio je zapovjednik („komandant“) oružanih snaga.⁵²⁶ Istovremeno, usvojena je odluka o ukidanju službe državne sigurnosti na tom području te je predloženo da predsjednik Vlade pripremi prijedlog o osnivanju Vladine agencije za nacionalnu sigurnost.⁵²⁷ Unatoč tome, do osnivanja navedene agencije nije došlo.⁵²⁸

⁵²² *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 124.

⁵²³ Isto.

⁵²⁴ Isto.

⁵²⁵ Isto, dok. br. 94.

⁵²⁶ Isto.

⁵²⁷ Isto

⁵²⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 220.

Upravo će Zakon o narodnoj obrani biti kamen spoticanja na sljedećim sjednicama na kojima će doći do sukoba Babića i Milana Martića, ministra unutarnjih poslova SAO Krajine. Babić je na četvrtoj sjednici Vlade, 20. kolovoza, istaknuo je kako se pojavio problem neprihvatanja koncepcije krajinske TO te forsiranje snaga MUP-a, odnosno Martićeve milicije, kao oružanih snaga SAO Krajine.⁵²⁹ Pritom je upozorio kako se ministar Martić potpisuje kao komandant TO, što je dovelo do konfuzije i opadanja morala ljudi na području SAO Krajine koji su govorili da postoji Martićeva i Babićeva vojska. Martić se branio tvrdnjama kako je „*narod to htio*“⁵³⁰

Na istoj sjednici je potvrđena odluka da komandant TO bude predsjednik Vlade Milan Babić, dok je za zamjenika utvrđen Milan Martić, odnosno ministar unutarnjih poslova. Utvrđene su i oznake pripadnika TO koje su nosili na lijevom rukavu (kosovski štit, ukršteni mačevi, srpska trobojnica i naziv Krajina). Donesen je zaključak o potrebi: „*Da se što hitnije uspostavi jedinstven sistem Teritorijalne odbrane Krajine kao Oružanih snaga Krajine i dijela jedinstvenog sistema Oružanih snaga SFRJ*“.⁵³¹

Gospodarstvo SAO Krajine suočavalo se s brojnim problemima koji su nametnuli kao posljedica ratnih sukoba u ljeto i jesen 1991. Prometna i transportna izolacija, nepostojanje tržišta, prekid financijskih veza u platnom i bankarskom prometu od strane hrvatskih poslovnih banaka i Službe državnog knjigovodstva (SDK), problemi isplaćivanja plaća javnim djelatnicima na prostoru SAO Krajine, nedostatak naftnih derivata te drugi problemi i ograničenja, uzrokovali su potpuno rasulo i kaotičnu situaciju.

Na zasjedanju Vlade, 9. kolovoza, razmatrali su prijedlozi zakona po pitanju financija. Prilikom toga su doneseni zakoni i odluke o uvođenju poreza, taksa i drugih doprinosa kojima se trebao puniti proračun SAO Krajine (npr. Zakon o neposrednim porezima, Zakon o porezu na promet nekretnina i prava, Zakon o posebnom porezu na promet proizvoda i usluga i sl.).⁵³² Pritom je zakonski osigurano uvođenje povećavanja stopa poreza i drugih nameta „*radi sprečavanja i otklanjanja poremećaja na tržištu odnosno privredi ili zbog drugih vanrednih potreba*“.⁵³³

⁵²⁹ Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 96.

⁵³⁰ Isto.

⁵³¹ Isto.

⁵³² Isto, dok. br. 95.

⁵³³ Isto.

Zbog potpune anarhije u lokalnom društvu i neispunjavanja poreznih obaveza pojedinih gospodarskih subjekata i privatnih objekata i poduzeća, ministar financija Milan Bauk je na sjednici 5. rujna uputio poziv svim poreznim obveznicima da se pridržavaju zakonskih obaveza i propisa o uplati poreza i doprinosa.⁵³⁴ Drugi problem s kojim se suočavala Vlada SAO Krajine bio je samostalno djelovanje pojedinih općina na području financiranja, primjerice, na sjednici Vlade održanoj 18. rujna, ministar financija Bauk kritizirao je općinu Benkovac koja nije uplaćivala sredstva u krajinski proračun te izjavio kako se oni ponašaju kao „država u državi“.⁵³⁵ Istovremeno, pojedine općine nisu mogle financirati javne djelatnike, poput općina Korenica i Obrovac, koje su sredinom rujna zahtijevale dodjelu financijskih sredstava za osnovno i srednjoškolsko obrazovanje. Tako je na sjednici 18. rujna Vlada odobrila isplatu od 5 500 dinara općinama Knin, Korenica i Obrovac, kako bio mogle ispuniti obveze prema zaposlenicima u obrazovnom resoru.⁵³⁶

Već nakon izbijanja balvan revolucije u kolovozu 1990., RH je započela s obustavom financiranja područja pod kontrolom pobunjenika.⁵³⁷ Zbog prekida platnog prometa od strane hrvatskih vlasti, Vlada SAO Krajine okrenula se ka svojoj matici. Vlada Republike Srbije omogućila je SAO Krajini vršenje platnog prometa preko SDK Srbije Novi Beograd zbog čega su krajinske vlasti u studenom 1991. smatrale kako se platni promet odvija bez većih poteškoća.⁵³⁸ Ipak, navedena mjera nije potakla normalno funkcioniranje privrede te je SAO Krajina tijekom 1991. zabilježila gubitke u poslovanju. Krajinski proračun od 602 milijuna dinara nije bio dovoljan za pozitivnu bilancu jer su rashodi iznosili 880 milijuna dinara.⁵³⁹

Prometna izolacija natjerala je krajinske čelnike na traženje rješenja za „*funkcionisanje minimuma*“ prometnog sustava.⁵⁴⁰ To je podrazumijevalo ograničeno odvijanje željezničkog i cestovnog prometa te PTT (pošta, telefon, telegraf) sustava. Temeljni problem prometnog sustava SAO Krajine bio je to što je većina prometne infrastrukture na njezinom prostoru bila usmjerena na ostatak Hrvatske koji nije bio pod kontrolom krajinskih Srba. Iz tog razloga je bilo potrebno pronaći alternativu. Ograničeni PTT promet odvijao se preko Bosanske krajine s

⁵³⁴Isto, dok. br. 100.

⁵³⁵Isto, dok. br. 102.

⁵³⁶Isto.

⁵³⁷Ružić, *Djelovanje "Vlade Republike Srpske Krajine"*, 39.

⁵³⁸Nikica Barić, „Djelovanje Vlade Srpske autonomne oblasti Krajine tijekom 1991.“, *Časopis za suvremenu povijest* 40 (2008), br. 1: 80.

⁵³⁹Ružić, *Djelovanje "Vlade Republike Srpske Krajine"*, 40.

⁵⁴⁰*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 124..

ostatkom Jugoslavije. Zakon o osnivanju javnog poduzeća PTT prometa Krajine predložen je na sjednici Vlade 16. listopada 1991.⁵⁴¹

Na istoj sjednici doneseni su i Zakon o osnivanju javnog željezničkog transportnog poduzeća te Zakon o osnivanju javnog poduzeća za putove Krajine.⁵⁴² Navedenim zakonima nastojalo se osigurati minimalni promet željeznicom i cestama. U izvješću o radu Vlade, u studenom 1991., navedeno je kako je odvijanje željezničkog i putničkog promet u granicama postojećih mogućnosti zbog intenziteta ratnih sukoba na području SAO Krajine.⁵⁴³

Zbog intenziviranja ratnih događanja na području Hrvatske, 27. kolovoza 1991. je Ministarsko vijeće Europske zajednice (EZ) usvojilo Briselsku deklaraciju. Spomenutom deklaracijom su članice EZ dale do znanja kako neće priznati nikakvu promjenu granica do koje nije došlo mirnim i sporazumnim putem.⁵⁴⁴

Vlada SAO Krajine je o toj temi raspravljala na sjednici 5. rujna 1991., nakon koje je uputila pismo Mirovnoj konferenciji o Jugoslaviji u Haagu. Tom prilikom istaknuto je kako je SAO Krajina „*historijski i etnički prostor srpskog naroda*“, koja se preko svojih „*legalnih i legitimnih institucija i organa*“ bori za slobodu te nacionalno i ljudsko dostojanstvo protiv „*hrvatske neofašističke vlasti*“, koristeći se „*osnovnim demokratskim sredstvom*“ – referendumom.⁵⁴⁵

Pozivajući se na referendum, vodstvo SAO Krajine smatralo je kako je njime srpski narod u Hrvatskoj, koji je tijekom komunističkog razdoblja „*silom natjeran da živi u granicama FNRJ/SFRJ*“, odlučio da „*ne živi ni u kakvoj hrvatskoj državi*“.⁵⁴⁶ Istaknuto je kako je na demokratske odluke krajinskih Srba, hrvatska vlast odgovorila terorom i nasiljem, pri čemu je imala podršku i nekih zemalja EZ. Kada je riječ o promjenama granica, navedeno je kako unutarnje granice Jugoslavije, odnosno republičke granice, nisu relevantne jer su one „*izraz komunističke tiranije i samovolje zloglasnog komunističkog vođe Josipa Broza*“.⁵⁴⁷

Deklaracija je ocijenila kako srpske neregularne formacije pokušavaju vojnim putem riješiti probleme, umjesto mirnim, političkim putem. Takvu konstataciju Vlada SAO Krajine nije prihvatila te je navela tri argumenta protiv te teze. Prvo, konstatirano je kako su milicija

⁵⁴¹Isto, dok. br. 107.

⁵⁴²Isto.

⁵⁴³Isto, dok. br. 124.

⁵⁴⁴Barić, „Djelovanje Vlade Srpske autonomne oblasti Krajine tijekom 1991.“, 66.

⁵⁴⁵Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 100.

⁵⁴⁶Isto, 214.

⁵⁴⁷Isto, 215.

Krajine i TO Krajine, kao sastavni dio oružanih snaga SAO Krajine, u potpunosti legalne formacije i dio jedinstvenog obrambenog sistema Jugoslavije. Drugo, oružane snage SAO Krajine korištene su i koristit će se isključivo za obranu njenih granica i teritorija. Treće, srpski narod je plebiscitarno odlučio ostati u istoj državi s ostalim Srbima u Jugoslaviji, što hrvatska vlast oružanom agresijom osporava. Prema tome, odbacuju tvrdnje EZ da pojedini elementi JNA pomažu srpsku stranu, smatrajući kako je uloga JNA razdvajanje sukobljenih strana te obrana od hrvatskih agresora koji je napadaju.⁵⁴⁸

Vlada SAO Krajine smatrala je kako se bivša SR Hrvatska slomom komunističkog režima podijelila na više političkih subjekata te se u skladu s takvom formulacijom ne slaže s EZ oko poimanja teritorijalnog opsega te jugoslavenske republike. Prema stajalištu Vlade ona se podijelila na SAO Krajinu, druge srpske autonomne oblasti (SAO zapadna Slavonija i SAO Slavonija, Baranja i zapadni Srijem) te Republiku Hrvatsku.⁵⁴⁹

Na tragu toga, Vlada SAO Krajine zahtijevala je da joj se prizna status političkog subjekta, odnosno domaćina tijekom pregovora o sporazumnom prekidu vatre i upućivanja promatrača EZ na prostoru SAO Krajine. Vlada je upozorila da je jedino ona, kao legalni i legitimni organ SAO Krajine, ovlaštena odobriti pristup i boravak promatračima na tom području. U protivnom, narušit će se suverenitet SAO Krajine.⁵⁵⁰

Istovremeno, usuglašena je platforma Vlade o mogućim rješenjima pitanja SAO Krajine u budućoj zajednici. Milan Babić je predvidio tri moguća scenarija. Prva mogućnost je bila ujedinjenje SAO Krajine s Bosanskom krajinom (područje zapadne BIH). Time bi se taj prostor integrirao u posebnu federalnu jedinicu pod nazivom Ujedinjena Krajina. Ostatak BIH bio bi zasebna federalna cjelina. Druga opcija je podrazumijevala ujedinjenje SAO Krajine sa Srbijom, prilikom čega ne bi postojala neposredna teritorijalna veza, a Srbija bi se sastojala od dva dijela. Trećom opcijom predloženo je dobivanje statusa SAO Krajine kao zasebne teritorijalne jedinice u budućoj jugoslavenskoj zajednici.⁵⁵¹

Na sjednici Vlade 18. rujna 1991. ponovno se raspravljalo o prihvaćanju SAO Krajine kao pravnog i političkog subjekta u pregovorima na Mirovnoj konferenciji o Jugoslaviji. U pismu upućenom lordu Peteru Carringtonu, njezinom predsjedavatelju, istaknuto je kako politička i pravna samostalnost SAO Krajine datira od 19. kolovoza 1990., kada je srpski

⁵⁴⁸Isto.

⁵⁴⁹Isto.

⁵⁵⁰Isto, 216.

⁵⁵¹Isto, 215.

narod plebiscitarno donio odluku o njezinoj autonomiji unutar Jugoslavije. Prema tome, „*demokratska volja srpskog naroda*“ napadnuta je od strane „*hrvatske fašističke vlasti*“, što je ujedno i uzrok ratnih sukoba jer je srpski narod „*bio primoran da se brani oružjem*“.⁵⁵²

Vlada je naglasila kako SAO Krajina ispunjava sve uvjete da joj se prizna pravnog i političkog subjekta u sukobu, stoga je zahtijevala punopravno sudjelovanje na Mirovnoj konferenciji. Zahtjev je argumentirala kontrolom vlastitog teritorija, postojanjem legalne i legitimne Vlade, ustavnih zakona i zakonodavnog tijela (Skupštine SAO Krajine), kao i postojanjem organiziranih legalnih oružanih snaga s odgovarajućom vojnom strukturom i hijerarhijom te vojnom disciplinom.⁵⁵³

U listopadu 1991., Konferencija je dopustila predstavnicima SAO Krajine sudjelovanje u radu u Odboru za ljudska prava i manjine.⁵⁵⁴ Na sjednici 7. listopada, Risto Matković je upozorio Vladu da ukoliko pristane na rad Konferencije u okviru nacionalne manjine, SAO Krajina bi izgubila pravo sudjelovanja u rješavanju krize kao politički subjekt.⁵⁵⁵ Iz tog razloga je upućen zahtjev u kojem se ponovno ističe traženje sudjelovanja u radu Konferencije kao jedan od glavnih subjekata za rješavanje krize.⁵⁵⁶

Babić je pozvan na pregovore u Pariz, gdje je zajedno s predstavnicima SAO Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, razgovarao s predstavnicima EZ.⁵⁵⁷ Na sjednici Vlade, 16. listopada 1991., Babić je podnio izvještaj o tom sastanku. Pritom je naveo kako je od strane EZ izvršen pritisak za prihvaćanje specijalnog statusa autonomne regije u sklopu RH. Predstavnici EZ smatrali su kako su unutarnje granice Jugoslavije nepromjenjive te da će se Sloveniji i Hrvatskoj priznati samostalnost. Hrvatska bi u tom slučaju garantirala specijalni status, čiji bi jamac bila EZ na 10 godina. Babić je takvo rješenje odbacio, a Vlada je usvojila Platformu za razgovore u Haagu.⁵⁵⁸

Njome je definiran status SAO Krajine kao slobodnog i samostalnog teritorijalno – političkog subjekta s legitimnim tijelima na području ekonomske, političke, pravne, obrambene i vanjske politike. Platforma je predviđala garanciju samostalnosti SAO Krajine od strane Organizacije Ujedinjenih naroda (OUN) na 25 godina. Nakon isteka navedenog roka

⁵⁵²Isto, dok. br. 102.

⁵⁵³Isto.

⁵⁵⁴Barić, „Djelovanje Vlade Srpske autonomne oblasti Krajine tijekom 1991.“, 68.

⁵⁵⁵Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 102.

⁵⁵⁶Isto, dok. br. 106.

⁵⁵⁷Isto, dok. br. 107.

⁵⁵⁸Isto.

srpski narod će iskoristiti pravo na samoodređenje i priključit će se nekoj od „međunarodno pravno priznatih država“. Na kraju dokumenta je istaknuo opredjeljenje SAO Krajine za „očuvanje jugoslavenske federacije, u kojoj bi ona imala status ravnopravne jedinice“.⁵⁵⁹

18. listopada 1991., Konferencija o Jugoslaviji objavila je stajališta za rješavanje jugoslavenske krize.⁵⁶⁰ Iz perspektive krajinskih Srba, odredbe Konferencije nisu bile povoljne i odgovarajuće. Odlučeno je kako su jugoslavenske republike neovisne i suverene te sukladno tome mogu dobiti međunarodno priznanje i subjektivitet. Ono što se ticalo krajinskih Srba je stav Konferencije o pitanjima nacionalnih manjina. Prema njezinim polazištima, Srbima u Hrvatskoj je zajamčena politička i teritorijalna autonomija.⁵⁶¹

Na sjednici Vlade 26. listopada 1991., Babić je istaknuo kako EZ predložila stvaranje šest samostalnih jugoslavenskih republika u kojima bi manjinsko stanovništvo imalo specijalni status. Specijalni status podrazumijevao je razinu kulturne autonomije. Babić je kazao kako je zatražio da specijalni status bude na razini Jugoslavije, odnosno u sklopu nje. Dodao je kako je ohrabrujuće to što je Srbija odbacila prijedlog Konferencije te je upozorio kako će uskoro EZ proglasiti predsjednike Jugoslavije i JNA nelegalnim. Sukladno s time, upozorio je kako će se morati sami pripremiti za rat, odnosno „*da silom branimo naše područje*“.⁵⁶²

Iz tog razloga je Vlada na sjednici 29. listopada 1991. donijela Odluku o prelasku na rad u ratnim uvjetima.⁵⁶³ Na sjednici Vlade 6. studenoga 1991., raspravljalo se o sastancima s predstavnicima EZ. Babić je istaknuo kako je odbio prijedlog o specijalnom statusu koji je predlagala EZ te je zaključio kako ona ima antisrpski pristup rješavanju jugoslavenske krize.⁵⁶⁴ Istovremeno je kazao kako je tijekom pregovaračkog procesa Milošević jasno dao do znanja da je „*neprihvatljiv bilo kakav suverenitet hrvatske vlasti nad srpskim krajinama*“ te dodao kako je pritom „*osjetio olakšanje*“.⁵⁶⁵

S obzirom da nisu bili zadovoljni s planovima EZ, Vlada je odlučila obratiti se Ujedinjenim nacijama (UN). Na spomenutoj sjednici je usvojen zahtjev UN-u, koji su bili u skladu sa zahtjevima upućenim EZ. To se odnosilo na sudjelovanje predstavnika SAO Krajine

⁵⁵⁹Isto.

⁵⁶⁰Barić, „Djelovanje Vlade Srpske autonomne oblasti Krajine tijekom 1991.“, 69.

⁵⁶¹Isti.

⁵⁶²Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2, dok. br. 111.

⁵⁶³Isto, dok. br. 112.

⁵⁶⁴Isto, dok. br. 114.

⁵⁶⁵Isto.

na redovnom zasjedanju Generalne skupštine UN-a, kao i na priznavanje teritorijalnog integriteta i političkog subjektiviteta SAO Krajine u okviru Jugoslavije.⁵⁶⁶

Također, Vlada je zahtijevala zaštitu srpskog naroda koji se nalazi izvan SAO Krajine te koji je od strane „hrvatskih fašista izložen genocidu na dijelu koji je silom izdvojen iz Jugoslavije“.⁵⁶⁷ Zahtjeve je Vlada temeljila na „pravu naroda na samoodređenje“ i „pravu naroda na samoobranu“, predviđenim poveljama UN-a te činjenici da je Vlada SAO Krajine „legalni i legitimni organ vlasti dijela srpskog naroda“. Navedeno je kako su predložene mjere EZ neadekvatne i pristrane te su donesene uz grubo kršenje Povelje UN-a.⁵⁶⁸

Predsjedništvo SFRJ je 9. studenog 1991. zatražilo od UN-a slanje mirovnih snaga u Hrvatsku s ciljem razdvajanja sukobljenih strana, izvlačenja snaga JNA i zaštitom područja kojeg su kontrolirali pobunjeni Srbi.⁵⁶⁹ Takva odluka nije naišla na odobravanje Babića i ostalih čelnika pobunjenih Srba. Na sjednici Vlade iz 18. studenog 1991. donesen je zaključak kako se neće dopustiti razoružanje SAO Krajine, odnosno njezinih oružanih snaga.⁵⁷⁰ Dodano je kako će se svaki „nasilni pokušaj ulaska mirovnih snaga Ujedinjenih nacija“ smatrati činom agresije i narušavanja suverenosti SAO Krajine.⁵⁷¹

I na sjednicama Vlade 30. studenog i 1. prosinca 1991. ponovno se raspravljalo o angažiranju mirovnih snaga UN-a. Milan Babić je tom prilikom izjavio kako su se krajinski predstavnici sastali u Beogradu s delegacijom UN-a. Babić je pritom inzistirao na raspoređivanju mirovnih snaga po „zelenoj liniji“, odnosno crti razdvajanja s hrvatskim snagama. S druge strane, predstavnici UN-a predlagali su drugačije rješenje. Naime, predloženo je da bi snage UN-a nadzirale prostor SAO Krajine i njezine policijske snage, a JNA bi se potpuno povukla s tih prostora.⁵⁷² Babić se nije slagao s takvom varijantom te je za jednog od predlagatelja, Cyrusa Vancea, izjavio kako je njegov stav određen „jednostranim interesima“. Naveo je kako je na sastanku istaknuo uzroke rata u Hrvatskoj. Prema njegovim navodima, to su bili „hrvatski secesionizam, nelegalno naoružanje i razvoj fašizma“. Dolazak mirovnih snaga u Hrvatsku najavljen je za period do kraja 1991., a Rezolucijom 721 je usuglašen dolazak snaga.

⁵⁶⁶Isto.

⁵⁶⁷Isto.

⁵⁶⁸Isto.

⁵⁶⁹Marijan, *Rađanje države*, 551.

⁵⁷⁰*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 120.

⁵⁷¹Isto.

⁵⁷²Isto, dok. br. 123.

Babić je iznio tri varijante koje su predložili predstavnici UN-a. Prva se odnosila na razmještanje snaga mirovnih snaga na liniji sukoba, na udaljenosti od 400 metara. Druga varijanta bila je identična, no ona je nalagala udaljenost do 3 ili 4 kilometra. Treća varijanta je bio princip „mrlja od mastila“. To je podrazumijevalo krizna područja pod kontrolom Srba na kojima se trebala uspostaviti hrvatska vlast.

Upozorio je kako na području SAO Krajine djeluju naoružane grupacije koje ne pripadaju TO ni snagama krajinske milicije. Apelirao je na uvođenje reda kako bi se izbjegao kaos koje spomenute skupine uzrokuju, s ciljem izbjegavanja intervencije međunarodnih zajednica. Dodao je kako pojedinci dolaze na to područje kako bi osnovali oružane formacije zbog čega „*negiraju sistem koji je uspostavljen u Krajini*“. Babić je kazao kako oni imaju podršku nekih organa vlasti SAO Krajine. To se vjerojatno odnosilo ministra unutarnjih poslova Martića s kojim je Babić ulazio u sukobe i na prijašnjim sjednicama kako je i navedeno prije. Potpredsjednik Risto Matković je predložio kako bi pripadnici vojnih snaga u SAO Krajini moraju imati oznake koje bi potvrdile postojanje osnovnih institucija SAO Krajine. Također, istaknuo je kako je važno da se snage UN-a ne miješaju u formiranje krajinskih oružanih formacija. Milan Tarbuk, ministar obrane, smatrao je da je potrebno inzistirati na prisutnosti JNA na području SAO Krajine i jedinstveno djelovanje JNA i TO. Naglasio je kako je važno spriječiti revitalizaciju hrvatskih sela na krajinskom području, odnosno onemogućiti povratak protjeranog hrvatskog stanovništva.⁵⁷³

Rasprava o uključenju mirovnih snaga UN-a nastavljena je na sjednici Vlade 7. prosinca 1991. Babić je ponovio kako je demilitarizacija SAO Krajine neprihvatljiva, osim u slučaju da se u razdoblju od šest mjeseci omogući pravo na samoopredjeljenje. Dodao je kako je razoružavanje stanovništva nemoguće jer među njima i dalje vlada nepovjerenje. Članovi Vlade podržali su ostanak pri ranijim zauzetim stajalištima, a zaključeno je kako će se nastaviti inzistirati na razdvajanju oružanih strana prema „zelenoj liniji“.⁵⁷⁴

U Beogradu je 9. prosinca održana sjednica Predsjedništva SFRJ na kojoj su sudjelovali i predstavnici SAO Krajine, SAO zapadne Slavonije i SO Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, kao i predstavnici Srba iz BIH.⁵⁷⁵ Na sjednici se raspravljalo o dolasku snaga UN-a na području RH. Može se zaključiti kako su Srbi iz Hrvatske očekivali drugačiji ishod ovog sastanka, s obzirom da u konačnici nisu bili zadovoljni s onime što su im

⁵⁷³Isto.

⁵⁷⁴Isto, dok. br. 125.

⁵⁷⁵Isto, dok. br. 127.

predlagali Borisav Jović i Branko Kostić, potpredsjednik Predsjedništva SFRJ. Članovi Predsjedništva SFRJ savjetovali su delegaciji Srba iz Hrvatske da prihvate rješenje koje će donijeti nadležne institucije UN-a, što je kod većine okupljenih krajinskih predstavnika izazvalo nepovjerenje.⁵⁷⁶

Izvješće o sastanku podneseno je na sjednici Vlade 17. prosinca 1991. U vezi toga, Risto Matković, ministar pravosuđa i uprave te potpredsjednik Vlade, kazao je: „*Nismo naišli na razumijevanje jer su nam predlagali da prihvatimo stavove koje su navodno potpisali Vance, Milošević, Tuđman i Kadijević, a rečeno nam je da konačnu odluku u veži angažovanja mirovnih snaga UN može donijeti Predsjedništvo, mimo nas.*“.⁵⁷⁷ Matković je dodao kako su ga razočarali stavovi vrha JNA koji su u Beogradu isticali kako se SAO Krajina ne može smatrati samostalnim subjektom te da nema razloga da se izdvaja iz Hrvatske. Ponovljeno je kako snage UN-a nisu potrebne na krajinskom teritoriju jer je „*Hrvatska krizno područje, a ne Krajina*“.⁵⁷⁸

Idućeg dana održana je još jedna sjednica Vlade, ujedno i posljednja prije proglašenja Republike Srpske Krajine (RSK). Na sjednici je Babić ponovio kako demilitarizacije na području SAO Krajine neće biti. Istaknuo je kako će uskoro međunarodne zajednice priznati Hrvatsku i Sloveniju kao suverene države te kako je potrebno što prije reagirati kako bi se stvorili uvjeti za pregovore o međunarodnom priznanju SAO Krajine. Babić je naveo kako postoji pritisak EZ, a prozvao je i Predsjedništvo SFRJ koje nema snage da „*preuzme energičnije korake na definisanju Jugoslavije i zaštiti svog teritorija*“, misleći pritom na zaštitu krajinskih dijelova u RH.⁵⁷⁹

S obzirom na okolnosti, pripremu priznanja Hrvatske i Slovenije te smanjivanja podrške od strane srbijanskih čelnika koje bi zadovoljilo angažiranje mirovnih snaga i zadržavanje statusa quo, krajinski čelnici odlučili su uspostaviti republiku kako bi pokušali ojačati pregovaračku poziciju i nametnuti privid državnosti, iako legalitet u pravnom i političkom smislu nisu imali.

⁵⁷⁶Isto.

⁵⁷⁷Isto, dok. br. 128.

⁵⁷⁸Isto.

⁵⁷⁹Isto, dok. br. 129.

18. PROGLAŠENJE RSK I VANCEOV PLAN

Kako je navedeno vodstvo SAO Krajine je krajem 1991. nastojalo uspostaviti svoju republiku, iako su prvotni planovi bili ostanak u Jugoslaviji s ostatkom srpskog naroda. Sukladno s time, 19. prosinca 1991. proglašen je Ustav RSK kojeg su usvojile sve tri srpske oblasti – SAO Krajina, SAO zapadna Slavonija i SO Slavonija, Baranja i zapadni Srijem.⁵⁸⁰ Istovremeno proglašena je RSK, koja se sastojala od navedenih oblasti koje su njezin integralni dio postali 19. prosinca (SAO Krajina i SO Slavonija, Baranja i zapadni Srijem), odnosno 24. prosinca 1991. (SAO zapadna Slavonija).⁵⁸¹ Zanimljivo je kako su Ustav usvojile sve tri oblasti iako je njime propisano kako teritorij „*Srpske Krajine čini teritorija SAO Krajine*“, a ostale se nigdje ne spominju.⁵⁸²

Osnovnim odredbama Ustava RSK određeno je kako je „*RSK nacionalna država srpskog naroda i država svih građana koji u njoj žive*“, dok „srpski narod i građani“ suverenost i promjene granica ostvaruju referendumom.⁵⁸³ Grb RSK bio je bijeli dvoglavi orao sa štitom s četiri očila i natpisom „Krajina“, za zastavu je određena srpska trobojnica bez oznaka, dok je himna bila „Bože pravde“.⁵⁸⁴ Zakonodavnu vlast imala je Skupština, dok je Vlada RSK imala izvršnu vlast. No i u ovom slučaju to se odnosilo na dotadašnju Skupštinu i Vladu SAO Krajine, iako je RSK bila sastavljena od svih triju oblasti. U ostalim oblastima nastavile su s djelovanjem tamošnje prijašnje vlasti.⁵⁸⁵

Vlada RSK imala je 15 ministarstava koji su bili istovjetni ministarstvima SAO Krajine. Sastav Vlade RSK bio je uglavnom identičan kao i u sazivu SAO Krajine. Ministar obrane bio je Milan Tarbuk, ministar unutrašnjih poslova Milan Martić, ministar vanjskih poslova Jovan Radulović, ministar financija Milan Bauk, ministar za pravosuđe i upravu Risto Matković, ministar za industriju i ekonomski razvoj Jovan Katić, ministar poljoprivrede, šumarstva, vodoprivrede, turizma i trgovine Veljko Stoisavljević, ministar za elektroprivredu i energetiku Vukašin Babić, ministar prometa i veza Branko Šimpraga, ministar za urbanizam, stambeno-komunalnih djelatnosti i građevinarstva Dušan Vještica, ministar obrazovanja Dušan Badža, ministar prosvjete, kulture i fizičke kulture Mićo Jelić Grnović, ministar za

⁵⁸⁰Pauković, „*Uspon i pad "Republike Srpske krajine"*“, 114.

⁵⁸¹Ružić, *Djelovanje "Vlade Republike Srpske Krajine"*, 19.

⁵⁸²*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti*, Knjiga 2, dok. br. 130.

⁵⁸³Isto.

⁵⁸⁴Isto.

⁵⁸⁵Ružić, *Djelovanje "Vlade Republike Srpske Krajine"*, 22.

zdravstvo, socijalni rad i socijalnu politiku VasoLežajić, ministar informiranja Lazar Macura i ministar vjera Petar Štikovac.⁵⁸⁶

Predsjednik Vlade Babić zatražio je od skupština Srbije i Crne Gore da priznaju državnost RSK. Vijeće sigurnosti UN-a je krajem 1991. donijelo odluku o preuzimanju mirovne operacije na području Jugoslavije. Plan operacije objavljen je 11. prosinca 1991., a sastavili su ga Cyrus Vance, predstavnik glavnog tajnika UN-a i Murrack Goulding, pomoćnik glavnog tajnika za posebna politička pitanja.⁵⁸⁷ Vanceov plan podrazumijevao je stvaranje mirovnih uvjeta kako bi se započelo s pregovorima o rješavanju krize. Pritom bi mir na kriznim područjima osiguravale vojne snage i civilna policija UN-a, koje su oružje mogle koristiti samo u samoobrani. Područja koja su kontrolirali Srbi, odnosno dijelovi srpskih oblasti, podijeljene su u četiri UNPA⁵⁸⁸ sektora za koje je predviđena demilitarizacija krajinskih oružanih snaga te povlačenje svih vojnih snaga. Sektor sjever uključivao je sjeverne općine SAO Krajine, odnosno područje Slunja, Vojnića, Vrginmosta, Gline, Petrinje, Kostajnice i Dvora, dok su u sektor jug spadali južne općine SAO Krajine: Titova Korenica, Donji Lapac, Gračac, Obrovac, Benkovac i Knin). Sektor zapad i istok bila su područja SAO zapadne Slavonije, odnosno SO Slavonija, Baranja i zapadni Srijem. Održavanje javnog reda na tom području bilo je pod ingerencijom mjesnih policijskih snaga koje su živjele na tom području i pritom bili naoružani samo osobnim naoružanjem.⁵⁸⁹

Preduvjet za mirovnu operaciju bio je prekid sukoba koje je ostvareno 2. siječnja 1992. mirom u Sarajevu. Ondje su JNA i Hrvatska potpisale sporazum o primirju u skladu s dogovorom iz Ženeve iz studenog 1991. kada su se hrvatska i srbijanska strana obvezale na prekid neprijateljstva.⁵⁹⁰ Babić je smatrao kako demilitarizacija RSK nije prihvatljiva zbog čega se sukobio s Miloševićem koji se zalagao za prihvaćanje Vanceovog plana kako bi udovoljio pritiscima međunarodne zajednice. Babić je sredinom veljače 1992. opozvan s mjesta Predsjednika Vlade RSK, nakon čega je Skupština RSK prihvatila Vanceov plan.⁵⁹¹

⁵⁸⁶Isti, 26.

⁵⁸⁷Radelić, *Stvaranje hrvatske države*, 223.

⁵⁸⁸(United Nations Protected Areas, „područja pod zaštitom UN-a“)

⁵⁸⁹Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 147-149.

⁵⁹⁰Radelić, *Stvaranje hrvatske države*, 224.

⁵⁹¹Isti, 229.

19. ZAKLJUČAK

Socijalistička Jugoslavija je nakon Titove smrti suočena s brojnim problemima na svim društvenim razinama. Unutarnje nestabilnosti, ekonomski problemi i previranja među narodima i federalnim jedinicama, doveli su do sloma Jugoslavije. Svjetske promjene koje su nastale slomom komunizma u Europi dodatno su ubrzale raspad Jugoslavije. Proces demokratizacije i liberalizacije političkog života pojačan je s valom nacionalizma i buđenja nacionalne svijesti u jugoslavenskim republikama.

Osamdesetih godina srbijanska intelektualna i politička elita započinje propagandu o ugroženosti i obespravljenosti Srba u pojedinim republikama i pokrajinama, kao i državi općenito. Nezadovoljni većom autonomijom Vojvodine i Kosova traže reviziju jugoslavenskog ustava. Vodeći ljudi srbijanske intelektualne scene pokušavaju skrenuti pozornost na probleme Srba u državi kroz tekst Memoranduma SANU. Optužujući partijsko rukovodstvo u državi, kao i pojedine republike, poput Hrvatske i Slovenije, za provođenje protusrpske politike, autori su pokazali budućem srpskom rukovodstvu kakvu bi politiku trebalo provoditi u vidu uspostavljanja srpskog nacionalnog integriteta. Istovremeno, Memorandum je poticao mit o slavnoj i junačkoj povijesti srpskog naroda koji bi se time trebao staviti u položaj iznad ostalih naroda SFRJ.

Dolazak Miloševića na čelo SK Srbije i njegovo nastupanje kao zaštitnika srpskog naroda na Kosovu, dodatno je poticao val srbijanskog nacionalizma. Krajem osamdesetih, Milošević uklanja sve neistomišljenike u srbijanskom rukovodstvu i uspostavlja jednoulje. Masovnim mitinzima i „antibirokratskom“ revolucijom se rješava svih protivnika i u drugim federalnim jedinicama: Vojvodina, Kosovo, Crna Gora i tako stječe kontrolu nad polovičnim članstvom u Predsjedništvu SFRJ. Srpska manjina u Hrvatskoj se krajem osamdesetih i početkom devedesetih počinje priklanjati Miloševićevoj politici. U međuvremenu će zavladati psihoza o ugroženosti Srba u Hrvatskoj koja će u konačnici dovesti do postepene radikalizacije.

Početkom 1990., Milošević pokušava preuzeti kontrolu u SKJ, no namjera nije uspjela zbog delegata Hrvatske i Slovenije koji su napustili XIV. izvanredni partijski kongres. Samim time se raspao i SKJ, što je otvorilo put ka demokratizaciji jugoslavenske političke scene i provedbi prvih višestranačkih republičkih izbora. Time je dugogodišnja komunistička vladavina završena.

Uoči višestranačkih izbora u Hrvatskoj, u Kninu je osnovana Srpska demokratska stranka (SDS), politička stranka s tendencijom okupljanja Srba u Hrvatskoj. SDS je zamišljen kao politička alternativa Srbima u Hrvatskoj koji su u prvoj polovici 1990. bili naklonjeniji hrvatskim komunistima. Prvi čovjek stranke bio je šibenski psihijatar Jovan Rašković, koji je bio član SANU-a i osobni prijatelj akademika Dobrice Ćosića, jednog od autora Memoranduma.

Jedna od novonastalih nekomunističkih stranaka s hrvatskim nacionalnim predznakom bila je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), na čelu s Franjom Tuđmanom. HDZ je izborio uvjerljivu pobjedu na prvim višestranačkim izborima 1990., nakon čega su članovi SDS-a zaoštrili političku retoriku. Istovremeno, Srbi u Hrvatskoj koristili su svaku moguću situaciju kako bi naglasili fiktivnu ugroženost i nejednakost. Srbijanski mediji dodatno su potpirivali plamen konstantnom propagandom o obespravljenosti Srba u Hrvatskoj, iako su takve tvrdnje bile neutemeljene.

Na izborima je SDS ostvario 5 mandata u Saboru, dok je na lokalnoj razini vlast zauzeo u općinama Donji Lapac, Gračac i Knin. I dok su u općinama u kojima su dobili izbore formirali vlast, politiku na državnoj razini karakteriziralo je neprestano opstruiranje i bojkotiranje. Budući da će se iz dana u dan broj incidenata povećavati, članovi SDS-a prestat će sudjelovati u radu Sabora. Takvo djelovanje bit će opaženo i u Beogradu pa će srbijanska vlast započeti s političkom potporom SDS-u. Ključna figura u toj stranci postat će Milan Babić, predsjednik Skupštine općine Knin, koji će kasnije preuzeti funkciju predsjednika stranke. Babić je bio izrazito naklonjen politici Slobodana Miloševića te je kao takav bio idealan politički vođa Srba u Hrvatskoj ka destabilizaciji novoizabrane hrvatske vlasti.

Nakon izbora sve je više incidenata između Hrvata i Srba te istovremeno dolazi do velikog antagonizma. Srbi u Hrvatskoj nastavljaju s famom o obespravljenosti, a novi povod za agresivno ponašanje bila je najava o promjenama republičkog Ustava te izmjenama državnih simbola i nazivlja. Ubrzo nakon dolaska HDZ-a na vlast u Beogradu započinju pripreme za stvaranje srpske autonomne jedinice u Hrvatskoj. Na tom tragu će krajem lipnja 1990. nastati Zajednica općina sjeverne Dalmacije i Like koja je okupljala općine s većinskim srpskim stanovništvom. Ona će na temelju protuustavnog i nelegalnog referenduma, koncem 1990., biti preimenovana u Srpsku autonomnu oblast (SAO) Krajinu.

Navedeni referendum Srba u Hrvatskoj, na kojem je trebala biti izglasana srpska autonomija, proveden je u kolovozu i rujnu 1990. Neposredno prije toga izbila je „balvan revolucija“, odnosno niz blokada prometnica od strane Srba kao odgovor na hrvatski pokušaj oduzimanja oružja i policijskih stanica na području u kojem su Srbi imali većinu. Ona je označila otvorenu pobunu Srba u Hrvatskoj protiv legitimno izabrane hrvatske vlasti i otpor prema hrvatskoj policiji koja je onemogućena u izvršavanju dužnosti. U svemu tome sudjelovali su i policajci srpske nacionalnosti te JNA koja je onemogućila intervenciju hrvatske policije. Vojska je tako otvoreno podržala pobunjeničku stranu te dokazala kako je razoružavanje Teritorijalne obrane (TO) neposredno prije parlamentarnih izbora bila priprema za ovakav scenarij.

Proces teritorijalne dezintegracije Hrvatske nastavio se i krajem 1990. i tijekom 1991. SAO Krajina, proglašena u prosincu 1990., širiti će se pristupanjem općina s većinskim srpskim stanovništvom ili odvajanjem mjesnih zajednica sa srpskom većinom i pripajanjem općinama gdje su Srbi dominirali. Na području Slavonije se tijekom 1991. osnivaju SAO zapadna Slavonija i SO Slavonija, Baranja i zapadni Srijem. Na slavonskom području je situacija bila drukčija jer oblasti nisu formirane prema demografskom ključu, s obzirom na to da je riječ uglavnom u općinama u kojima su Srbi imali tek relativnu većinu ili su bili u manjini. Iz toga se može vidjeti istinski karakter osnivanja ovakvih zajednica.

Stvarna vlast na pobunjenim područjima bit će ostvarena tijekom 1991. nakon prvih oružanih sukoba između hrvatske policije i srpskih pobunjenika u Pakracu, Plitvicama, Borovu Selu i dr. Nakon toga započinje otvorena agresija srpskih pobunjenika i JNA na Hrvatsku koja će 25. lipnja 1991. proglasiti samostalnost. U ljeto 1991. pobunjenici će uz pomoć JNA, koja je onemogućavala djelovanje hrvatske policije u zaštiti ustavnog poretka te naoružavala srpske pobunjenike, staviti pod nadzor i okupirati pojedina područja koja nisu bila dio srpskih autonomnih oblasti. Pritom će s tog područja veliki broj Hrvata i drugih nesrpskih stanovnika biti prognano ili ubijeno. Istovremeno dolazi do razaranja hrvatskih gradova i sela u brojnim granatiranjima.

Unatoč vojnoj nadmoći JNA i pobunjenici nisu uspjeli slomiti otpor hrvatskih vojnika. Sukladno s time Vlada SAO Krajine suočena je s brojnim poteškoćama na svim poljima, unatoč potpori srbijanskih vlasti iz Beograda. Vodstvo krajinskih Srba nastojalo je preduhitriti međunarodno priznanje Hrvatske pa je 19. prosinca 1991. proglašena Republika Srpska Krajina (RSK), paradržava slomljena u kolovozu 1995.

20. BIBLIOGRAFIJA

Izvori i literatura:

1. Novine

Borba (Beograd)

Danas (Zagreb)

Politika (Beograd)

Vjesnik (Zagreb)

2. Objavljeni izvori

Jović, Borisav. *Poslednji dani SFRJ, Izvodi iz dnevnika*. Beograd: Politika, 1995.

Milardović, Anđelko., ur. *Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske : (od prvih višestranačkih izbora 1990. do međunarodnog priznanja 15. siječnja 1992.)*. Zagreb: Alineja, 1992.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 1., Oružana pobuna u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojskih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.). Zagreb: HMDCDR, 2007.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., Dokumenti, Knjiga 2., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.-1991.), Zagreb, Slavonski Brod 2007.

Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, Narodne novine, Zagreb: 1974

3. Knjige

- Antić, Ljubomir. *Velikosrpski nacionalni programi: Ishodišta i posljedice*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007.
- Barić, Nikica. *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. - 1995*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.
- Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.
- Boljkovac, Josip. *Istina mora izaći van*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009.
- Čović, Bože, ur. *Izvori velikosrpske agresije*. Zagreb: August Cesarec; Školska knjiga, 1991.
- Degoricija, Slavko. *Nije bilo uzalud*. Zagreb: ITG, 2008.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber, 2013.
- Hartmann, Florence. *Milošević: Dijagonala luđaka*. Prevela Hvalenka Carrarad'Angely. Rijeka: Adamić, 2002.
- Hebrang, Andrija. *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku*. Zagreb: Udruga hrvatskih liječnika dragovoljaca 1990.-1991., 2013.
- Kadijević, Veljko. *Moje viđenje raspada: vojska bez države*. Beograd: Politika, 1993.
- Kovačević, Drago. *Kavez – Krajina u dogovorenome ratu*. Beograd: SDF, 2003.
- Marijan, Davor. *Hrvatska 1989.-1992.: rađanje države*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.
- Marijan, Davor. *Obrana i pad Vukovara*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.
- Marijan, Davor. *Slom Titove armije: Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga: Hrvatski institut za povijest, 2008.
- Pauković, Davor,ur. *Uspon i pad "Republike Srpske krajine" : dokumentarni kronološki prikaz nastanka i propasti paradržave*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja, 2005.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji: 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Školska knjiga, 2006.
- Radelić, Zdenko i ostali. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Školska knjiga, 2006.
- Roksandić, Drago. *Srbi u Hrvatskoj: od 15. stoljeća do naših dana*. Zagreb: Vjesnik, 1991.
- Rudolf, Davorin. *Stvaranje hrvatske države 1991: ministarska sjećanja*. Zagreb: Školska knjiga, 2016.
- Runtić, Davor. *Prvi hrvatski redarstvenik*. Zagreb: Udruga Prvi hrvatski redarstvenik, 2003.
- Ružić, Slaven. *Djelovanje "Vlade Republike Srpske Krajine" : 1991.-1995*. Zagreb: HMDCDR, 2017.

Sabolović, Marin. *Odoroslovlje hrvatskih oružanih formacija 1990.-1996.* Samobor: Meridijani, 2015.

Silber, Laura, Allan Little. *Smrt Jugoslavije.* Prevela: Anka Katušić-Balen. Opatija: Otokar Keršovani, 1996.

Špegelj, Martin. *Sjećanja vojnika.* Zagreb: Znanje, 2001.

Valentić, Mirko. *Rat protiv Hrvatske 1991. – 1995.: Velikosrpski projekti od ideje do realizacije.* Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010.

Viro, Dušan. *Slobodan Milošević: Anatomija zločina.* Zagreb: Profil International, 2007.

Žunec, Ozren. *Goli život: socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj, Sv. 1.* Zagreb: Demetra, 2007.

4. Članci

Akrap, Anđelko. „Demografski kontekst raspada SFR Jugoslavije“ *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 3, br. 5 (2008): 11-58.

Barić, Nikica. „Djelovanje Vlade Srpske autonomne oblasti Krajine tijekom 1991.“ *Časopis za suvremenu povijest* 40, br. 1 (2008): 65-83.

Barić, Nikica. „Značajke nastanka srpskih autonomnih oblasti i „Republike Srpske Krajine“ na teritoriju Republike Hrvatske 1990.-1991., U: *Nastanak suvremene države Hrvatske i dvadeseta obljetnica njezina utemeljenja: Zbornik radova*, ur: Davorin Rudolf i ostali. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2012.

Crkvenčić, Ivan, Zlatko Pepeonik. „Zapadna Slavonija – razvoj narodnog sastava“ *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 2, br. 2-3 (1993): 335-364.

Čačić-Kumpes, Jadranka, Ivica Nejašmić. „Promjene etničke strukture Petrinje: demografski i sociološki aspekti“ *Migracijske i etničke teme* 7, br 2 (1991): 127-148.

Knežević, Domagoj. „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora“ *Časopis za suvremenu povijest* 43, br. 1 (2011): 7-24.

Marijan, Davor. „Događanja naroda“ u Kninu 1989. godine – Slom jugoslavenske ustavne konstrukcije u Hrvatskoj“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 58 (2016): 439-467.

Marijan, Davor. „Vojni aspekt hrvatskog osamostaljenja 1991.“, U: *Nastanak suvremene države Hrvatske i dvadeseta obljetnica njezina utemeljenja: Zbornik radova*, ur: Davorin Rudolf i ostali, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2012.

Miškuljin, Miškulin. „Stranka ugroženoga naroda – djelovanje Srpske demokratske stranke u zapadnoj Slavoniji 1990.-1991.“. U: *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.-1995.*:

nositelji, institucije, posljedice: Zbornik radova, ur: Ivica Miškulin i Mladen Barać. Slavonski Brod; Zagreb: HMDCDR, 2012.

Nazor, Ante. „Kronologija stvaranja suvremene hrvatske države 1990.-1991. (važniji datumi)“, U: *Nastanak suvremene države Hrvatske i dvadeseta obljetnica njezina utemeljenja: Zbornik radova*, ur: Davorin Rudolf i ostali. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2012.

Sekula, Janja. „O djelovanju Oblasnog vijeća i Narodne skupštine Srpske oblasti Zapadna Slavonija 1991.-1993.“ U: *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.-1995.: nositelji, institucije, posljedice: Zbornik radova*, ur: Ivica Miškulin i Mladen Barać. Slavonski Brod; Zagreb: HMDCDR, 2012.

Šeks, Vladimir. „Državotvorni akti – državnost, neovisnost i suverenost Republike Hrvatske, U: *Nastanak suvremene države Hrvatske i dvadeseta obljetnica njezina utemeljenja: Zbornik radova*, ur: Davorin Rudolf i ostali. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2012.

Šterc, Stjepan, Nenad Pokos. „Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske“ *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 2, br. 2-3 (1993): 305-333.

Wertheimer - Baletić, Alicia. „Razvoj stanovništva Hrvatske – reproduksijske odrednice.“ *Časopis za ekonomsku teoriju i praksu* 21, br. 2 (2003): 29-47.

5.Internetski izvori

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY)

ICTY: Odluka o razrješenju dužnosti Predsjednika Skupštine SAO Krajine, Predsjednik Skupštine SAO Krajine, 21.11.1991., pristup. 13.1.2018

ICTY: Odluka o odvajanju od Republike Hrvatske, Skupština općine Knin, 18.3.1991., pristup 2.2.2018.

ICTY: Saopćenje javnosti nakon sastanka u Donjem Lapcu, 10.9.1990., pristup 09.01. 2018

ICTY: Uredba o unutrašnjoj organizaciji i radu Sekretarijata za unutrašnjih poslova, Izvršno vijeće SAO Krajine, 19.1.1991., pristup 3.2.2018

ICTY: Zapisnik sjednice Izvršnog vijeća SAO Krajine, 4.1.1991., pristup 3.2.2018

<http://icr.icty.org>

Nacionalni sastav stanovništva Jugoslavije“, knjiga 1., Savezni zavod za statistiku, pristup 10.12.2017. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1981/Pdf/G19814001.pdf>

„*Statistički ljetopis 2009.*“, Državni zavod za statistiku, pristup 10.12.2017., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2009/PDF/05-bind.pdf

